

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 1973

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1973

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Gleerups/Lund

Redigering: Louise Vinge

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbild: Ektrappan i Lundagårdshuset från 1732. Foto: Erik Liljeröth,

Allhems förlag

Berlingska Boktryckeriet

Lund 1973

Innehåll

Artiklar

- 5 *Roland Pålsson*: Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken
- 18 *Vilhelm Moberg*: Vad vet vi i historien?
- 30 *Bertil Romberg*: Om Almqvists romankonst
- 54 *Sten Åke Nilsson*: Döden på Victorias tid – Egron Lundgren som krigsreporter i Indien
- 79 *Anders Gustavsson*: Minnesdrickning vid begravning

Minnesord

- 119 Assar Janzén av Eric O. Johannesson
- 123 Paul V. Rubow av F. J. Billeskov Jansen
- 129 Erling Eidem av Joh. Lindblom
- 135 Ernst Wehtje av Elam Tunhammar
- 141 Göran Bergengren av Sven Sandström

Vetenskaps societeten i Lund

- 145 Matrikel
- 155 Verksamheten 1972
- 157 Räkenskaper
- 160 Revisionsberättelse
- 161 Skriftförteckning

Samspelet mellan kultur- institutionerna och politiken

I sin skrift om »Vår vantrivsel i kulturen» utvecklade Freud på ett originellt sätt sin uppfattning av kulturen-civilisationen som ett tvångs- och sublimeringsmönster som pressades på människorna för att säkerställa den ordnade samlevnaden och en produktionsapparat som löste försörjningsproblemen.

Detta kulturmönster som »civiliserar» människorna i olika samhällen och under olika epoker bejakas ju av Freud som den nödvändiga och positiva motvikten till aggressionsdrift och självförstörelse. Men genom sin analys av kulturmönstrets tvångsmässiga och neurotiserande karaktär och av dess beroende av, respektive bristande samband med, funktionen att säkerställa fredlig samlevnad och ekonomisk försörjning öppnade Freud också perspektivet mot en kultur där »den evige Eros» skulle kunna spela en större roll än i vår egen.

Genom teknikens och vetenskapens möjligheter att i viss utsträckning befria människorna från det hårda arbetets tvångströja kunde skapas förutsättningar för att låta en mildare civilisation växa fram, kanske en mindre neurotisk kultur, som kunde ge större utrymme för den lustprincip, som styr individen mot olika former av utlevelse av emotionella impulser. En sådan kultur skulle, har en del uttolkare av Freud hävdad, inte bara göra oss lyckligare utan samtidigt även frigöra skapande energier hos människorna vilka nu delvis förkvävs av ett kulturmönster som ännu i stora delar strävar att bevara den disciplin man krävde för att binda massorna till grottekvarnen under industrialismens genombrottstid.

Att viss sådan uppmjukning är på gång i de rika länderna är vi väl medvetna om. Där kallar man den stundom inte helt utan skäl för sedernas och idealens upplösning medan man iakttar hur medborgarna i det kommunistiska blockets länder drivs till uppoffringar och större samhällslojalitet under en »viktorsansk» moral. Oron betingas av in-

sikt om, att det inte är tillräckligt att bryta upp traditionella kulturmönster. Den erövrade friheten skall ges ett innehåll. Endast gammal-liberaler och romantiska anarkister vågar tro att det blir bra av sig själv.

De tekniska och ekonomiska framstegen leder inte automatiskt till förbättrade livsvillkor. Vårt eftersläpande kulturmönster har utformats under de hårda produktionsvillkoren i ett samhälle före urbaniseringen och den exploderande vetenskapliga tekniken. Det nya samhället ger inte bara frihet utan ställer oss också inför nya anpassningsproblem. Det nya samhället inte bara ställer större och nya krav på oss utan är också förenat med nya risker, nya hot, direkta skadeverkningar, om det får utvecklas ensidigt, okontrollerat och utan kompletterande anpassningar.

Vi lever med andra ord inte i en sådan värld, att ett program för kulturpolitik i hur snäv eller vid bemärkelse man nu vill ta ordet kultur, kan uppställas som en enkel lyckoekvation – det måste även bli en anpassningsekvation.

Man kommer i dag ofta från ganska vitt skilda utgångspunkter fram till en syn på denna anpassningsekvation som är ganska likartad. Men det hindrar inte att åsikterna också ofta bryts kring det motsatsspel och samspel som präglar relationen mellan politiken och kulturinstitutionerna.

Under 1960-talet har i Sverige liksom i en rad andra länder skett en betydande utveckling av statens och kommunernas stöd till konst, folkbildning och kulturminnesvård. Debatten om mål och metoder för samhällets kulturpolitik har varit livlig. I augusti 1970 sammanträdde kulturministrar från 86 stater i Venedig kallade av UNESCO:s generalsekretariat för att diskutera gemensamma problem på området. Det skulle inte varit ett realistiskt initiativ 10 år tidigare.

Låt oss konstatera att en rad förändringar i den ekonomiska och sociala verkligheten varit förutsättningen för denna utveckling. Det kausala sammanhanget är mycket uppenbart. Sedan har utvecklingens karaktär präglats av de olika idéer om samhället och konsten som brutits mot varandra.

Den ökade satsningen på stöd i olika former åt konstnärer, konstinstitutioner och kulturella aktiviteter har alltså i första hand möjliggjorts genom den kraftigt ökade levnadsstandarden i flertalet länder. Välståndet har upplevts som tillräckligt stort för att göra det acceptabelt att fördela en del av de i samhällsmaktens hand tillgängliga re-

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

surserna även till utvecklingen av detta område.

Men också andra faktorer i samhällsutvecklingen hade vid 60-talets början gjort det politiskt opportunt med insatser inom kulturpolitiken. Tillväxten av de stora städerna, den ökade fritiden, torftigheten i den av kommers med konsumtionsvaror präglade samhällsmiljön utlöste önskemål om korrigerande och kompletterande åtgärder. En ökad rörlighet och pluralism och vidgad frihet för olika uttrycksformer som samhällsutvecklingen medfört reducerade också till en början den tidigare starka oron för att samhällets ökade engagemang skulle kunna missbrukas för styrning av kultursektorn och ingrepp i konstnärernas frihet. Minnet av 30-talsdiktaturernas kulturpolitiska insatser verkade länge konserverade.

Men plötsligt blev det inte längre möjligt att acceptera den betydligt lägre ekonomiska standarden som konstnärsbohem som man kunnat förut när de allmänna kraven på en familjs köpkraft inte var så stora. Bara för några årtionden sedan kunde bilden av den svältande konstnären accepteras åtminstone som litterär kliché. I dag upplevs den som utmanande och smaklös. Argumenten för en ambitiös kulturpolitik fick så en reell grund i konstnärsgruppernas intresse att hävda sin ställning socialt och ekonomiskt. När de intellektuella tog alltfler initiativ för att också med andra argument övertyga politikerna om nödvändigheten av nya insatser på konstens och kulturens område spelade de också en traditionell roll som förmedlare och effektiva gestaltare av politiska opinioner som låg i tiden.

Till en början gällde det konstens möjlighet att överleva kvantitativt och kvalitativt i det nya samhälle som höll på att växa fram. Intresset kom därför att inrikta sig i första hand på formerna för att ge konstnären utbildning och ekonomiskt stöd. Nästa steg var att skapa bättre arbetsmöjligheter för teatersällskap, orkestrar, bibliotek, museer och andra traditionella organ för konstnärlig verksamhet och presentation. Åtgärder av det slaget kom att dominera 60-talets kulturpolitik.

När den naturliga ambitionen att vidga samspelet mellan kulturinstitutionerna och alla skikt av befolkningen prövades i praktiken kom en rad problem att skarpt belysas. Det gällde framför allt den starka sociala skiktning som kännetecknade den s.k. kulturpubliken och de barriärer som skilde stora medborgargrupper från varje direktkontakt med konsten. Därmed utvecklades den kulturpolitiska debatten så småningom under decenniet från en politiskt okontroversiell debatt om

det statliga kulturstedets omfang och tekniska utformning till en allman debatt utifrån skilda politiska värderingar om kultursektorns roll i ett allmannare program för samhällets utveckling i stort – en utveckling som fortfarande pågår och som ännu inte resulterat i klara frontställningar.

I decenniets början diskuterades t.ex. frågan om hur generösa mot de skapande konstnärerna vi hade råd att vara.

Det viktiga som i dag sker skrev en svensk tidning nyligen är att obundna enheter, fria teatergrupper, författar-, konstnär- och filmkooperativ, alternativgrupper, byalag, politiska ungdomsgrupper på ett lättroligt vis når ut över samhället och möter alltflera människor direkt i vardagsmiljön – väcker deras intresse och bildar opinion.

Samtidigt har emellertid staten och kommunen organiserat sitt kultursted så, att det huvudsakligen kanaliseras till de gamla etablerade institutionerna. Dessa utsätts i dag för hård kritik av många konstnärer och av olika politiska grupperingar antingen för att även de är för okonstnärliga och vänstervridna eller för att de är för bundna i sin tradition och sitt sätt att isolera sig i kommunikation med en mycket begränsad publik.

Dessa motsättningar borde kunna vara fruktbara om de inte överdrives och bör i längden kunna överbyggas. De står i dag i centrum för intresset och bör vara värda både *principiella* och *praktiska* överväganden. Låt mig ta de principiella först.

Både tradition och förnyelse är nödvändiga element i det kulturella skeendet. Engelsmannen Raymond Williams som genom sin bok *Communications* och andra skrifter haft betydande inflytande på tänkande i dessa frågor uttrycker den saken mycket fint. Jag tillåter mig citera ur en uppsats av honom med titeln »Culture is ordinary».

A culture has two aspects: the known meanings and directions, which its members are trained to; the new observations and meanings, which are offered and tested. These are the ordinary processes of human societies and human minds, and we see through them the nature of a culture: that it is always both traditional and creative; that it is both the most ordinary common meanings and the finest individual meanings. We use the word culture in these two senses: to mean a whole way of life—the common meanings; to mean the arts and learning—the special processes of discovery and creative effort.

Raymond Williams syn på kulturprocessen är inte oförenlig med en

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

rimlig marxistisk uppfattning om vår kulturs beroende av den tekno-ekonomiska basen som förändrar förutsättningarna för vårt liv och vår politik.

Men den strider uppenbarligen mot den strängt deterministiska variant av marxismen, som inte vill se och erkänna ett dynamiskt samspel i kulturmönstret där historisk tradition och skapande reformarbete liksom individuella experiment spelar en betydelsefull roll.

Ännu mer främmande är naturligtvis Williams kultursyn för dem som i dag står för en pånyttfödelse både av rent stalinistiskt tänkande och för sådana mer subtila överväganden som kom Trotskij att angripa Majakovskij, Meyerhold och futuristerna efter den ryska revolutionen.

Man vägrar erkänna konstnärernas och de intellektuellas krav på autonomi och samhällsnyttiga roll som avant-garde och ställer sig därmed – vilken beteckning man än agerar under – i princip faktiskt på samma sida som t.ex. Solzjenitsyns ondsinta förföljare.

Det sker ofta under försök att legitimera inställningen som blott ett avståndstagande från det traditionella elitänkandet och i former av vad Lars Lönnroth nyligen i DN välfunnet kallade falsk folklighet.

Trotskij och de som tänkte som han upplevde i en speciell revolutionär situation i ett efterblivet land en svår konflikt när de tyckte sig finna att konstnärerna hotade att svika sin främsta uppgift i det ögonblicket genom att isolera sig från massorna i stället för att uppfostra och vägleda dem.

Konflikten kan synas olöslig. Den uppprepar sig på nytt i dag i revolutionsländer. Men det har getts blott alltför eftertryckliga lärdomar att konflikten i varje fall inte löses genom repression mot de intellektuella.

Ändå tvingas man notera speglingar av den här i alla fall till sina konsekvenser frihetsfientliga inställningen i den nya vänsterns och ungdomsrevoltens agitation.

Om man med skäl finner anledning sörja över den saken så har man än större anledning förskräckas när man mot samma idylliska bakgrund – det Sverige som inringar Sergels torg – finner det nationella etablissemanget ge uttryck för i grunden samma filosofi.

Det är nämligen vad saken gäller när riksdagens revisorer nu uttalat kritik mot Nationalmuseum och Riksställningar för vänstervriden verksamhet och föreslår opartiskhetssträvande styrelser med parlamentarisk representation. Grönköping i våra hjärtan eller på allvar

en reaktions första svala? Det är i alla fall ett sådant ögonblick då en prövad socialist kan frestas välsigna det förhållandet att inte DN:s kultursida censureras av socialdemokratiska riksdagsmän.

Det må vara att en sådan obegränsad yttrandefrihet som en fri konst utnyttjar kan upplevas som omöjlig i ett politiskt mycket ostabilt samhälle under eller på gränsen till revolution. Repression mot konstnärerna blir då en del av den politiska krisen.

Men när man inte befinner sig i det läget måste varje krav på »socialisering» av kulturarbetet eller krav på censur av kulturinstitutionernas verksamhet ses som ett fatalt misstag. Det måste vara fel om det är rätt att se konsten inte bara som en produkt av samhället utan också som ett instrument för att ändra samhället, en del av den andliga och politiska frihet som möjliggör för oss att gå utanför historiens obeveklighet.

Skall man aldrig lära av de många vittnesbörd historien gett oss om hur verkligheten varhelst man försökt förneka denna frihet på ett förlöjligande smärtsamt eller tragiskt sätt korrigerat förnekarna?

Det som här sagts om den fria konstens roll motsäges givetvis inte av det faktiska förhållandet att förnekarna eller deras medlöpare så ofta återfunnits inom de intellektuella klasserna.

Också om klerkernas förräderi lämnar vår andliga historia dystra vittnesmål.

Nadesjda Mandelstams skildring av 20-talets händelser i det efterrevolutionära Ryssland lägger på ett skakande sätt tungt medansvar på nästan hela den ryska intelligentian för att tankeförtryckets och terrorns gift fick börja verka i samhällskroppen långt innan man nådde fram till den etablerade stalinismens fasor.

En utvärdering av de intellektuella gruppernas antipolitiska ansvarslöshet under Weimarrepubliken förtogs nyligen vid ett symposium i New York med föga upplyftande resultat.

Vi får se om Vietnamkrigets och framtidschockens generationer klarar sitt ansvar bättre.

En sak är klar att de inte gör det om de inte bevarar sin andliga integritet och tankefrihet. Och där kan man hjälpa dem.

Svaret på alla dystra erfarenheter kan bara bli ett. Yttrandefriheten är alltid hotad. Den måste alltid försvaras mot dem som är rädda för den eller finner den obekvä. Den konflikten kommer kanske alltid finnas kvar som den vitalaste punkten i relationerna mellan konsten och politiken. Och försvaret för yttrandefriheten kan förstärkas

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

långsiktigt så att det inte reduceras till individuell bravado genom att man institutionaliserar det i lagstiftning och organisatoriska beslut dvs. med politiska medel.

Det är något som man försökt i 60-talets kulturpolitik genom att förorda pluralistisk organisation av kulturinstitutionerna och genom att skapa isoleringar och skyddande styrelser mellan dem och den ekonomiska och politiska maktens direkta påverkan.

Vi har i dag all anledning visa på hur den specialiserade, komplicerade och differentierade konsten erbjuder ett korrektiv mot likformigheten i massmedia och mot olika repressiva, konserverande och för-lamande drag i det teknokratiska samhället.

Att erkänna och värdera konstens kreativa och provokativa sida står på intet sätt i motsats till en strävan att söka bredda konstens underlag – göra den mera effektiv i betydelsen – mer tillgänglig för fler människor. Det senare är inte detsamma som att göra den till ett passivt verktyg för en politisk elits uppfostran av massorna. I stället innebär det steg mot vidgad medvetenhet för den enskilde individen om sin ställning i kraftfältet mellan ett traditionellt kulturmönster och ett nytt framväxande kulturmönster byggt på en ny erfarenhet och en ny verklighet. Men inte bara en vidgad medvetenhet utan också en ökad frihet att i en demokratisk process vara med om att forma framtidens mönster. Den processen innebär givetvis både förnyelse av etablerade kulturinstitutioner och övergång till nya kulturmönster.

Jag har dröjt länge vid dessa principiella sidor av debatten kring kulturinstitutionerna därför att de är så centrala och viktiga och för att de är föremål för så mycket vitalt feltänkande.

De praktiska sidorna av motsättningen mellan tradition och förnyelse må sedan när man övergår till dem upplevas som ett antiklimax men de speglar ändå hur det är ställt i det vardagsrum där vi lever vårt kulturliv – det vardagsrum i vilket idéerna bryts mot varandra och där valsituationer av betydelse uppstår.

Motsättningarna mellan traditionell kultur och kulturell frigörelsesträvan mellan etablerade kulturformer och ambitioner att vidga kulturbegreppet gör sig naturligtvis gällande på olika sätt i olika samhällen.

En av de intressantaste erfarenheterna från UNESCO:s Venedigkonferens som jag inledningsvis berörde var emellertid hur likartade synpunkterna på utvecklingen ändå var i flertalet länder trots stora skillnader i social och politisk struktur. Respekten för konstnärernas

autonomi och insikten om konsten som ett viktigt instrument för de sociala omdaningarna kom till uttryck i konferensens texter och resolutioner utan protester från de många regeringarna som i praktiken tillämpar helt andra synsätt. Krav på utvidgning av kulturbegreppet så att kulturpolitiken skulle påverka hela den sociala närmiljön vann allmänt gehör liksom kraven på decentralisering av kulturinstitutionerna och aktivering av de alltför passiviserade konstkonsumenterna till kulturell självverksamhet. Man var också ense om att det måste bli ett viktigt inslag i u-hjälpen i fortsättningen att stödja de underutvecklade länderna inte bara med skol- och utbildningspolitik utan också med att bygga upp en infrastruktur för modernt kulturliv som kan möjliggöra för dem att bibehålla en kulturell identitet och inte slukas av stormakternas kulturella kolonisering. Detta senare angår ju också de utvecklade små nationerna. Den internationella fackföreningsunionens talesman vid konferensen gick så långt att han betecknade hela utvecklingen på informations- och massmediaområdet som ett växande hot mot de små ländernas kulturella frihet.

I fråga om den praktiska tillämpningen av sådana här målsättningar skulle jag i det här sammanhanget vilja driva två teser som alltså hör samman med debatten om kulturinstitutionernas brister och förnyelse.

Den ena är att en sådan utvidgning av kulturpolitikens mål som i dag ofta krävs till att gälla något mer än samspelet mellan konst och samhällsliv i övrigt är ett revolutionärt gränsöverskridande. Det innebär uppenbarligen att man angriper ett mycket större problemområde.

Kraven på mer gräsrotsdemokrati och på större inflytande från medborgarnas sida i utformningen av arbets-, bostads- och fritidsmiljöerna har vuxit starkt under senare år i det svenska samhället. Konstnärer och intellektuella spelar givetvis en roll i en sådan process som traditionella bärare av civilisationskritik men har på intet sätt dominerat rörelsen. Oppositionen mot de etablerade formerna för diskussion och beslut är planlös och spontan och omfattar politiskt mycket heterogena grupper. Detta manifesterades väl i konflikten kring de numera internationellt kända almarna utanför Operahuset i Stockholm. Frågan var bagatellartad men blev katalysator för den trovärdighetsklyfta som i ett tekniskt accelererande samhälle med stark byråkratisk apparat uppstår mellan styrande och styrda trots väl utvecklade och etablerade former för den representativa demokratin och dess beslutsprocesser.

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

Det är ett centralt allmänpolitiskt problem att lösa denna konflikt i de postindustriella samhällena. För att det skall lyckas behövs säkert den potential av fantasi, uppfinningsriktighet och informationsspridning som konstnärerna och kulturinstitutionerna kan erbjuda. Om det skulle lyckas öppnas mycket mer utrymme än någonsin tidigare för konstnärerna och för dessa institutioner att på ett omedelbart sätt medverka i utformningen av våra sociala miljöer.

Min *andra tes* är att kulturella institutioner är vad man gör dem till och att frågan om att etablera eller avetablera dem, att stödja dem eller söka nya alternativ ytterst beror på hur de fungerar eller kan bringas att fungera i en bestämd situation. Det innebär inte ett fritt val mellan olika handlingsmöjligheter för konstadministrationen. Vissa institutioner är till sin funktion oersättliga och måste reformeras om man inte är nöjd med dem.

Låt mig gärna illustrera uppfattningen med ett par historiska exempel.

Vid 1890 års riksdag kom det till hård strid om en planerad om- och tillbyggnad av huset där Svenska Akademien för de fria konsterna hade sin hemvist. Splittringen i riksdagens kamrar blev stor inför skolministerns förslag att staten skulle tillskjuta medel till detta. Skulle staten och i så fall på vilket sätt stödja konstutövandet? Det slutade med en majoritet för att staten skulle ge sådant stöd – i och för sig ett förvånande ställningstagande mot bakgrund av tidens syn på statens uppgifter. Men resultatet uppfattades på intet sätt som utslag av frisinne gentemot konsten i varje fall inte av de unga målarna. Några år tidigare hade ju en häftig strid brutit ut mellan akademien och de s.k. opponenterna, vilka upplevde akademien som formalismens patriarkaliska högkvarter och med rätta betraktade dem som en hovinstitution. Riksdagens beslut stärkte akademiens ställning. Att detta inte var emot förslagsställarnas önskan framgår klart ur följande anförande av dåvarande ministern i parlamentet:

»En konst som inte står på nationell grund, den blomstrar med eftergjorda blommor och den bär inte frukt. Någon gemenskap med hela den sedliga utvecklingen hos folket kan inte en sådan konst äga. Den är hämtad utifrån, och i samma mån som den omfattas och berömmes kan den göra gott för tillfället och tillfredsställa det sinnliga ögat, men längre kommer den inte. Står den inte på fosterländsk

grund har man inte heller att vänta en stadig utveckling av densamma.»

En regering med uppenbart konservativ kulturpolitisk målsättning kunde alltså lockas till oortodoxa åtgärder på konstpolitikens område när det tjänade dess syften. Åtgärder som påverkar kulturinstitutionerna måste bedömas utifrån sitt syfte och institutionerna måste värderas utifrån hur de fungerar.

Ett annat exempel. Redan på mitten av 1930-talet vidtog en socialdemokratisk regering i Sverige åtgärder för att bryta teaterns isolering till en privilegierad socialt ensidigt sammansatt publik i landets huvudstad. Större städer uppmuntrades att etablera egna ensembler och en nationell turnéteater grundades under inspiration av de föreställningar om en folkteater i centrum för den politiska debatten som spritt sig från Weimarrepublikens Tyskland. Ambitionen uttrycks på följande sätt av den initiativtagande ministern, A. Engberg.

»Det är genom att stå i intim växelverkan med hela nationens andliga liv, aktualiseras tidens stora sociala och psykologiska problem, anpassa sig efter olika miljöer och deras förutsättningar, kultivera, förfina och fördjupa deras syn på scenens skapelser – det är genom sådant teatern kan bli verklig folkteater –.»

Reaktioner på detta djärva initiativ uteblev inte. De första åren för riksteatern blev hårda. Det talades om förtäckt socialisering, teatermonopol och understödstaranda och mycket annat. Men åren gick fort och riksteatern blev snart en accepterad serviceinstitution. Därmed följde tyvärr också att organisationen förlorade något av stinget. Man förmådde inte förverkliga de ambitioner som fanns bakom det djärva initiativet. Det fanns inte förutsättningar för det i det relativt snåla kulturklimat som rådde under och efter kriget. Ur den synpunkten var reformen för tidig och ineffektiv. Men den byggde på en livskraftig idé och förankrades i en sådan organisation att idén kunde leva vidare och att det fanns goda förutsättningar för en fortsättning. Den kom i form av ökade resurser och vidgad verksamhet under 1960-talet. Svenska Riksteatern är i dag ett av världens största teaterföretag. Dess repertoar spänner över hela fältet av klassisk och modern teater och inkluderar med kort eftersläpning även tidens avantgarde.

Denna teaterform angrips nu av många unga skådespelare och regissörer med stöd av vissa politiska opinioner. Kritiken går ut på att man genom riksteatern i huvudsak sprider traditionell teater i tradi-

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

tionella former och når en socialt begränsad publik. Som alternativ pekar man på möjligheten att i stället ge stöd åt fria teatergrupper som själv bestämmer sin repertoar och sitt spelsätt och som med ambition att nå fram med både konstnärliga men framför allt politiska budskap är beredda att aktivt söka upp sin publik varhelst den kan finna den.

I debatten kring Riksteatern och dess sätt att fungera kan man alltså avläsa i detalj förändringarna i det kulturpolitiska klimatet under fyra årtionden.

Låt mig som avslutning erinra om några av de värderingar och föreställningar som har varit representativa för det relativt liberalt tänkande etablissemangets syn på kulturinstitutionerna under 60-talet. De ger ju utgångsläget för morgondagens kulturpolitiska debatt.

Dessa värderingar har lett till att staten under 60-talet i sitt handlande verkat för ökade ekonomiska resurser för både etablerade och nyetablerade kulturinstitutioner. Man har därvid varit angelägen om att ge dessa fullständig frihet från politiskt inflytande när det gäller innehållet i verksamheten, strävat efter att nå en pluralistisk struktur där det varit möjligt, vilket är viktigt i ett begränsat språk och kulturområde där faran för monopol eller maktkoncentrationer alltid är överhängande och slutligen har man varit angelägen om att försäkra sig om konstnärernas medverkan och medinflytande i styrelserna för olika institutioner. Ibland kan man t.o.m. helt delegera ansvaret för resursernas utnyttjande till dessa som fallet är med stipendier och andra inkomstöverföringar till konstnärsgrupperna. Även när det gäller det förkättrade radiomonopolet har strävanden att uppnå pluralism och decentralisering börjat göra sig gällande. En betydande majoritet i riksdagen slår vakt kring principen att hålla verksamheten fullständigt oberoende av varje form av kommersiell finansiering. Den dominerande filosofin bakom denna inställning har varit att man ansett det angeläget i ett skede av samhällsutvecklingen där standardiserade förströelser under kommersiell marknadsföring erövrar en stor del av den privata kulturkonsumtionen, att kunna säkerställa att radio och TV med sin dominerande roll ges möjligheter att arbeta med samma ambitioner som de övriga kulturinstitutioner som här stått i centrum för intresset och diskussionen.

Det är naturligt att ställa sig frågan: hur har den ökade verksamhet och livlighet som utan tvekan kommit att känneteckna kulturlivet inom och utom kulturinstitutionerna under 60-talet återverkat på sam-

hället och politikerna? Här upphör alla verifieringsmöjligheter och vi blir hänvisade till samtidsvittnens informerade gissningar.

Det är *min* övertygelse att den ökade vitaliteten och friheten att agera i kulturinstitutionerna både direkt, och genom press och radio och TV som förmedlade media, bidragit till en intensivare och radikalare debatt i en rad samhällsfrågor och livsåskådningsfrågor som kännetecknar de sista årens utveckling.

Denna debatt har många aspekter. En är att den synes styra önskemålen om den kulturpolitiska utvecklingen mot delvis nya alternativ utan att därför någon avveckling av de etablerade kulturinstitutionerna övervägs. Framför allt reses kraven på mer långtgående decentralisering och mer uppmuntran av amatöraktiviteter och konstnärlig kommunikation i anspråkslösare och intimare former än vad den traditionella estradkonsten haft att erbjuda. Också för de nya massmedias del – jag tänker på film, TV, kassett-TV osv. – aktualiseras kraven på att göra dessa kommunikationsmöjligheter tillgängligare för inflytande och utnyttjande vid gräsrötterna.

En annan aspekt är att den accentuerat den inneboende konflikt som alltid finns mellan den samhällskritiska konsten och intelligentian å ena sidan och det politisk-ekonomiska etablissemanget å andra sidan.

Symtom på detta uppträdde under slutet av 60-talet och har nu skärpts. Det är givetvis ingen tillfällighet att den skärpningen inträder i ett läge då en rad problem i samhället plötsligt ter sig större än förut, då tendensen till allmänt missnöje växer och då olusten ytterligare späds på genom en ekonomisk lågkonjunktur.

60-talets expansiva kulturpolitik skedde mot en bakgrund då mycket företogs som gällde det en dans på rosor.

Det finns ingen anledning att utan vidare tro att det kärvare 70-talets politik på området måste bli mindre ambitiös därför att tiderna upplevs som sämre.

Men det finns anledning att vänta mer kontroverser kring de kulturpolitiska åtgärderna. Så till vida som riksdagsrevisorernas skrivelse kan ses som ett symtom på detta är det inte mycket att säga om saken.

Men det förhållandet att den åtminstone till sin effekt, om inte till sitt syfte, riktar sig mot den fria och vidgade yttrandefriheten är ett illavarslande symtom.

I slutna auktoritära samhällen och i stater med stor politisk instabilitet avläses lättast samspelet mellan konst och politik i de former

Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken

av repression som utövas mot konstnärerna och de intellektuella – de må ta sig uttryck i fysiskt förtryck eller en subtil teknik för social isolering. I det öppna samhället där en dynamisk kulturpolitik under fri yttrandefrihet blivit en möjlighet kan samma samspel avläsas i kulturinstitutionernas flexibilitet och utveckling inbegripande både reformer och inbrott i nya verksamhetsområden som öppnar nya alternativ.

Föredrag, hållet i Vetenskapssocieteten den 14 april 1972.

Vad vet vi i historien?

I *Blå Bokens* andra avdelning (sid. 754–56) har Strindberg ett litet kapitel, där han helt underkänner historien som vetenskap. Med sitt raka resoluta skrivsätt utfärdar han på några sidor ett fullkomligt underbetyg åt fackhistorikerna. Han använder sig av ett exempel från engelsk historieskrivning – dess vitt skilda bedömningar av kung Richard III. Han utgår från Shakespeares skådespel om kungen och ger därefter bilderna av honom i historikernas arbeten. De rör sig emellan två ytterligheter: dels är Richard III en vanskaplig bov, en skurk med puckelrygg och alla slags laster, en kung utan all förtjänst, dels prisas han som en modig, rättvis och duglig kung och framställs som ett manligt skönt lejon med alla tänkbara regentdygder.

Strindberg fortsätter: »Så litet vet man i historien; och den skall tas på allvar, emedan den är vetenskap. Vad skall man då ta skämtsamt?» frågar han.

Han betecknar historieskrivningen som gyckel och kallar den människa dum som studerar den: »Hellre plöja och dika, äkta hustru, föda barn, gå i kyrkan, betala skatt och bli gammal med heder, befalla sin själ i Guds hand och dö.»

Strindberg skrev *Blå Boken* under sina sista år, efter ett helt livs historieläsning; han borde veta vad han yttrade sig om.

Jag har läst historia, svensk och allmän, under mer än sextio år, och enligt Strindbergs mening skulle jag ha betett mig som en dumbom, som förspillt min tid på ett meningslöst gyckel. Därtill har jag ägnat mina fyra senaste levnadsår åt att skriva en egen berättande svensk historia – på det sätt som har känts naturligt och bäst för mig. Och sanningen är att jag både har läst och skrivit historia med glädje. Särskilt har jag skrivit min svenska historia, hittills 700 tryckta sidor, uteslutande för mitt eget nöjes skull; vid min ålder bör en människa ha rätt att ägna sig uteslutande åt sina nöjen. Och sysslan har inte för

mig varit att förspilla livet, utan rätta sättet att använda det. Att skriva en egen, personlig svensk historia har varit mitt sätt att leva under dessa år.

Här är jag alltså helt oenig med författaren till *Blå Boken*. Men jag ansluter mig till honom på en annan punkt – när han skriver: »Så litet vet man i historien.»

Fallet med kung Richard III och de engelska historikerna kunde mångfaldigas med exempel från alla andra länders historieskrivning. Men de djupt skiljaktiga och motsägande omdömena om historiska personligheter och skeenden är ingenting att förundra sig över. När vi konstaterar dem uttalar vi bara en truism: Självklart måste det förhålla sig på detta sätt. Historikerna är människor med egenskaper som de har gemensamma med andra jordevarelser. Deras omdömen färgas av uppväxt och levnadsmiljö, påverkas av utbildning och intressen, formas av begåvning och temperament, av personens särprägel – och bestämmas framför allt av historikernas nationella tillhörighet. Målet – objektiviteten – kan vara gemensam för dem alla, men metoderna att uppnå målet är i de flesta fall olika. Jag tror att varje hederlig svensk fackhistoriker – och jag utgår ifrån att vi inte har några andra – är övertygad om att han har uppenbarat den historiska sanningen, så långt denna kan uppenbaras, även om någon kollega i sina forskningar har kommit till rakt motsatta resultat.

De vetenskapsmän som avsiktligt och målmedvetet förfalskar det förflutna är ju ett släkte för sig, som jag bara i förbigående skall beröra. De har existerat i alla tider, och i vår tid är kanske deras antal större än någonsin. Vi finner dem i diktaturerna, de kommunistiska och fascistiska, där regimen har satt tvångströja på vetenskaplig forskning. I sin bok *1984* berättar Orwell om ett framtidsrike, där de makt-havande har upprättat en vetenskaplig institution som kallas *Sanningsministeriet*. Det är ett statligt utbildningsdepartement med uppgift att undervisa folket i fosterlandets historia. Vid departementet är anställda ett antal forskare, som skall för folket berätta den historia om dess förflutna som kan godkännas av regimen och som tjänar dess syften: att behålla makten. Dessa »vetenskapsmän» är ålagda att ge en helt förfalskad bild av det förflutna, att förvandla sanning till lögn, rätt till orätt och tvärtom. De bränner upp alla dokument, som är graverande för de styrande, tillrättalägger eller utplånar källor som avslöjar deras ogärningar. Händelser omskrives och förvanskas, så att de stämmer med den sanning som är fastställd och som allena skall rå-

Vilhelm Moberg

da. Stora män ur den gamla historien försvinner i den nya, med sina verk och allt vad de har utträttat, och i deras ställe insättes andra namn osv.

Men Orwell hade inte behövt förlägga sitt Sanningsministerium så långt fram i tiden som år 1984. Det existerade i sinnevärlden under hans egen livstid. I Tyskland hette det Propagandaministeriet och chefens namn var doktor Joseph Goebbels. Och i Sovjet hade Stalin redan vid den tiden grundat ett sällskap av fackhistoriker, som skrev Rysslands historia i den anda och på det sätt som passade hans regim. Han medverkade själv i en nyttig historisk läsebok för barn och ungdom, som trycktes i många millioner exemplar.

Här i Sverige kan vi lyckligtvis betrakta den samtida historieskrivningen som fri och obunden, vi känner inte till några direktiv som den politiska makten har utfärdat för utövarna. Men går vi 100 år tillbaka, till år 1866, finner vi ett sådant direktiv. Det är formulerat av en av regeringen tillsatt kommission och gäller innehållet i de historiska läroböckerna för skolorna. Dessa böcker skulle utmärkas av en »fosterländsk anda», som hos lärjungarna kunde utveckla deras »nationellt politiska medvetande». Sekreteraren i kommissionen var C. T. Odhner.

Och från 1700-talet, upplysningens tid, har vi exempel på direkt kunglig censur av historieskrivningen. Gustav III censurerade historikern Jonas Hallenberg, ansedd som alltför radikal. Nils Ahnlund berättar om det i sin biografi över kollegan.

Fakta som dessa har föranlett mig att i princip läsa äldre svenska historieverk med stark misstro. Den gäller alltså inte resultaten av nya forskares arbeten, men den kan naturligtvis inte övergå i allmän tilltro till dem. Skälen antydde jag här i början. Det finns ingen generell historisk sanning, det finns endast olika människors uppfattningar av vad som är sant i det förflutna.

Och vi har alltför liten säker kunskap i ämnet, mycket mindre än jag tidigare trodde. När jag började samla material till min berättelse om svenska folket föreställde jag mig att det fanns mera att veta om den stora, anonyma menighetens liv än som visade sig vara fallet. Bönder, torpare och tjänstehjon har inte efterlämnat några dokument om sig själva, de skrev inga dagböcker. I en del fall har de gjort uppteckningar om märkliga händelser i årets almanacka – jag samlar sådana gamla almanackor och sätter stort värde på dem. De s.k. tänkeböckerna är också oumbärliga för en forskare. Kyrkoböckerna berättar

även en hel del om livet i socknarna, men de finns tyvärr arkiverade endast från år 1750.

Jag kan inte komma det svenska folkets förgångna så nära som jag ivrigt skulle önska. Det är oerhört svårt att komma det förflutna in på livet – för fackmännen inom forskningen är detta en trivial sanning, men för en lekman är det en ny och nedslående upptäckt.

Jag tar naturligtvis i första hand hos fackhistorikerna reda på vad som enligt dem skall gälla för historisk verklighet. Jag läser om ett visst skeende hos en av våra historieskrivare, han syns mig trovärdig och jag godtar hans framställning av det. Men så kontrollerar jag samma skeende hos en kollega till honom, och denne fastslår: det var inte på det sättet. Det förhöll sig närmast tvärtom. En tredje forskare tar i sin bedömning av förloppet ställning ungefär mitt emellan de båda andra.

Vad skall jag då tro? Historikerna inger mig osäkerhet, jag blir undrande och tvekande. Jag vill själv ta ställning, och jag vill givetvis grunda denna på visshet om vad som hände. Men den vissheten kan jag inte få: vi vet för litet om skeendet. Det var mycket möjligt att det förhöll sig så och så. Men här finns inga trosartiklar att bekänna, här finns bara många möjligheter att välja emellan. Till slut bestämmer jag mig för en av dem och tar den ställning som jag anser har mest sannolikhet för sig. Sannolikt – ja, det är ett ord som en forskare ofta får tillgripa: närmare kan han mestadels inte komma det förflutna.

Ju längre fram jag kommer i historien, desto mer material finns det att ta ställning till, och desto svårare blir det att välja och bestämma sig. Och allt oftare får jag anlita ord och uttryck som det tycks så, det verkar som om, förmodligen, antagligen, möjligen, troligen. I det allra längsta undviker jag säkerligen. När jag begagnar det ordet är jag givetvis helt övertygad, men det blir jag sällan. I många fall blir jag övertygad om att en viss tilldragelse har inträffat utan att jag har några dokumentariska bevis för det; jag litar också på vad jag kallat psykologiska bevis, på min kännedom om den mänskliga naturen.

Historien är ju i grunden ingenting annat än utforskningen av människans och hennes levnadsvillkor på jorden.

Jag skriver en subjektiv, personlig historia, men mina misstag och felbedömningar blir inte på något sätt ödesdigra, då det inte är fråga om någon lärobok och då författaren inte har något vetenskapligt anseende att förlora. Han skall ju inte söka någon docentur eller professur i ämnet, han försöker bara få veta vad som hände på jorden

innan han föddes till den.

Jag har här hittills framhållit det ovetbara i historien. Men nu kan det häremot invändas: Det finns dock en mängd ovederläggliga, obestridliga, klarlagda händelser, vars sanning står utanför allt tvivel – dessa som vi kallar fakta. Jag hyser den största respekt för dem. Felet är bara att de är otillräckliga till antalet. Det är alldeles för få, mycket färre än vad man kan föreställa sig, om man inte studerar ämnet närmare. Därtill kommer att de enligt min historieuppfattning i många fall inte är de rätta fakta, om jag skall uttrycka det så, inte de som skulle ge oss kunskap om handlingars motiv, skeendens sammanhang, om historiska händelsers verkliga orsaker, deras förlopp och följder för människorna. Många av dessa obestridda fakta är ointressanta och ovidkommande – de är fel utvalda utifrån min historiesyn sedda.

Jag vill ta ett par exempel ur Sveriges historia.

Det är ett obestridligt faktum, att Gustav II Adolf stupade vid Lützen den 6 november 1632. Hur det tillgick råder det delade meningar om. I mina skolböcker har jag fått lära att kungen föll i spetsen för Smålands ryttare; det berodde på att han i dimman råkade förväxla vän och fiende, smålänningarna med kroater. Med vad hade det nu gjorts för skillnad, om kungen stupat i ett annat slag, på ett annat slagfält i Sachsen? Vad hade det betytt om han stupat något annat datum i november 1632 än just den sjätte? Jag tror inte att det hade inverkat på trettioåriga krigets utgång, på den svenska historiens gång eller förändrat svenska folkets underbara öden.

Det är roligt att vi säkert känner hjältekonungens dödsdag, att vi har exakt visshet, men för min del skulle jag hellre vilja ha säker kunskap om annat i det förgångna, som jag anser väsentligare. Det historiska faktum som här föreligger hjälper mig inte i utforskningen av vårt folks liv, jag har ingen användning, ingen nytta av det. Kunskaper är till för att briljera med, lär en läroverksadjunkt av gamla skolan ha sagt, och det tycks ibland som om historieskrivarna vid urvalet av fakta delat hans mening.

Men viktigast för mig är att få svar på en fråga – denna fråga: *Varför* befann sig Sveriges konung i spetsen för Smålands ryttare vid Lützen den 6 november 1632? *Varför* hade regementets meniga soldater lämnat sin hembygd och följt kungen utomlands, ända ner till Sachsen? Det var bönder, bonddrängar, dagsverkare, löskekarlar, och dessa meniga knektar var till största delen tvångsutskrivna. Jag utgår

ifrån, att de allra flesta av ryttarna hade kommit ut i kriget i Tyskland emot sin vilja. Manfolken i Småland ville inte skickas ut till slagfälten utomlands, det bevisar bondeupproret i södra Møre på 1620-talet, som förorsakades av tvångsutskrivningarna av soldater till kriget i Polen. Smålänningarna ville inte kämpa i Polen 1624, och givetvis ville de lika litet slåss i Tyskland åtta år senare, 1632. Säkerligen hade de helst velat stanna hemma i sin bygd, där de i fred och ro kunde sköta sina dagliga sysslor, där de kunde leva riskfritt, där de kunde göra sin gärning utan insats av sina liv.

Varför skulle då svenskarna kämpa på tyska slagfält under 18 hela år av det 30-åriga kriget? Den frågan skulle jag vilja se utredd och klarlagd och övertygande besvarad. Här vet vi nämligen alldeles för litet.

Läroböcker och traditionell svensk historieskrivning har framställt Gustav II Adolf med tillnamnet den store, flera berömda historiker anser att han är den störste konung som Sverige har haft. Och det är en vedertagen uppfattning, att han kom Tysklands protestanter till hjälp mot katolikernas förföljelser och att han fick offra sitt liv i sin kamp för trosfriheten. Kungen framstår för eftervärlden som den store hjälten och trosmartyren. Såvitt jag förstått gör han det forfarande efter tre och ett halvt århundrade. Ingen auktoritet inom svensk historieskrivning har ännu rubbat piedestalen för den helgonliknande kungagestalten.

Men jag tror inte på denna historiens bild av Gustav II Adolf. Han ådagalade stora förtjänster om kulturen på olika områden i det efterblivna Sverige – landet genomgick här en märklig utveckling under hans regeringstid – men jag tvivlar på hans insatser för tolerans och frihet i trosbekännelse.

Orsaken är denna: *Det existerade inte någon religiös trosfrihet i hans eget kungadöme, i det land som han själv regerade.* Det är ett obestriddigt historiskt faktum som fackhistorikerna har försummat att framhålla. Det förhöll sig i verkligheten så, att den som i Gustav Adolfs Sverige avvek från den enda, sanna protestantiska läran och bekände sig till den katolska villoläran kunde få sluta sitt liv på stupstocken.

Jag har undersökt ämnet närmare och funnit sex säkert belagda fall, då katoliker eller jesuiter avrättats i vårt land just under den tid, då Gustav II Adolf regerade det. Flera andra kättare fängslades eller utvisades ur riket på grund av sina avvikelser i religionen. Jag finner

dess historiska fakta väsentligare än att vi vet att kungen stupade vid Lützen ett visst datum.

Men jag känner inte någon svensk historiker som har framställt en självklar fråga: Borde inte Gustav II Adolf ha genomfört och befäst den religiösa trosfriheten i sitt eget land innan han gav sig ut för att kämpa och stupa för den i främmande land? Varför skulle han i Tyskland skydda protestanter mot katoliker när han inte i Sverige skyddade katoliker mot protestanter? Och nu ingick han allians med Richelieus katolska regim i Frankrike; han tog emot stora summor i franska subventioner för krigets förande – han använde franska pengar för att få vapen att döda de franska katolikernas tyska trosfränder.

Och ändock hyllas Gustav II Adolf som trosmartyr. Jag tror inte på honom i den hjälterollen. Jag tror inte att den hotade trosfriheten var hans egentliga skäl för deltagandet i det 30-åriga kriget, fast det betraktas som ett religionskrig. Men jag vet att religion och politik knappast kunde skiljas åt vid denna tid, de var sammanvävda som krigsorsaker.

I vad mån bedrev nu Sverige ren maktpolitik under religionens täckmantel? Svaret på den frågan är ännu inte givet. Här skulle jag vilja veta mera. Jag tror att hänsynen till Sveriges störste konung, det stora minnet, här har hämmat sanningssökandet. »Den skada som kulten av de fosterländska minnena gjort i svensk historieskrivning kan knappast överskattas», skriver Sten Lindroth i sin senaste bok, *Epoker och människor* (1972), och jag instämmer helt med honom.

Så tar jag ett exempel som ligger närmare vår egen tid: Mordet på en enväldskonung, en stor avgörande händelse i svensk historia. Vi går fram till Gustav III. Han är vår mest omstridda monark. Vem eller vad var han? Tyrann eller folkvän? Despot eller demokrat? Förtryckare eller upplysningsman? Hans regering är fylld av motsägande handlingar. Han är Voltairebeundraren och frihetsmannen som undertryckte yttrandefriheten, humanisten på tronen som blev krigsanstiftare och besatt av krigsäran, upplysningstidens store kung som var trägen kund hos spågumman mamsell Arwidsson och sökte hennes råd. »Glöm icke kaffegumman», skriver kungen i ett brev till Armfelt.

Eftervärlden har de mest skiftande omdömen om honom och hans regemente. Gustav III kan här närmast förliknas med Richard III uti engelsk historia.

Gustav III blev skjuten av en kapten Anckarström på en maskerad på Operan i Stockholm på kvällen den 16 mars 1792. Så långt kan vi

vara säkra. Så långt är historikerna eniga. Men – var det en bra eller en dålig kung som föll offer för Anckarströms pistolskott? Var dådet till lycka eller olycka för hans folk? Det kan ingen säga med visshet; meningarna är starkt delade.

Som pojke fängslades jag starkt av kapitlet om mordet på Gustav III i Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar*. Här är Anckarström på väg till Operamaskeraden, han vandrar genom Stockholms gator i den frusna marskvällen med sina laddade pistoler i fickan. Här är den dömd kungamördaren tre dagar i rad kedjad vid skam- och spöpålen, han hoppar högt av smärta när slagen träffar hans kropp. Här är hans ohyggliga nätter efter spöslitningen, då han ligger i sitt fängelse med den blodiga och söndersargade ryggen övertäckt med ett stort plåster. Nästa dag skall såren rivs upp. Det var bilder med en mäktig verkan på en pojkes fantasi.

Historiskt intresserad allmänhet lever väl i den tron att den konspiration mot Gustav III som kulminerade i skottet på Operan sedan länge är i allt väsentligt utredd och klarlagd. Här skulle inte vara mera att veta. Det är i så fall en vanföreställning; det framgår klart av nyaste forskningsresultat, av ett vetenskapligt verk, som ger en delvis ny bild av sammansvärjningens uppkomst, utbredning och förlopp och av följderna för de sammansvurna.

Fil. lic. Anders Larsson, uppsaliensare, arbetade under åtskilliga år på en doktorsavhandling i ämnet – han forskade även i utländska arkiv – men han avled 1958 innan avhandlingen blev helt slutförd. Men den innehåller så mycket nytt källmaterial och så många nya upptäckter, att Historiska Institutionen i Uppsala universitet ansett att den bör vara tillgänglig för forskare. Institutionen har därför under titeln *Sammansvärjningen mot Gustav III* utgivit den i ett för fackhistoriker avsett offsettryck. Efter vissa svårigheter har jag lyckats komma över ett exemplar av doktorsavhandlingen.

Den är ett fascinerande arbete, historisk läsning av yppersta klass. Avhandlingen är lika överskådlig och lättläst som den är sakligt övertygande med väl underbyggda slutsatser. Den har en fängslande romans ingredienser, av själva ämnet har den fått detektivromanens spänning.

Forskarens viktigaste resultat är detta: Sammansvärjningen var av en betydligt större omfattning än vad man tidigare föreställt sig. Anders Larsson har under rubriken »Förteckningen över konspiratörer» kunnat samla inte mindre än 78 namn, 66 adliga namn och 12 ofrälse.

Och ändock har han dragit den bestämda slutsatsen, att de 78 endast utgjorde en mindre del av samtliga sammansvurna. Polismästare Liljensparre överlämnade till den mördades broder hertig Karl en lista på misstänkta som innehöll över 200 namn. Efter broderns död rev hertigen sönder denna lista och lät avbryta polisens efterspaningar. Dessa jämte flera av Karls handlingar visar oss att åtskilliga av konspiratörerna, som var starkt komprometterade, beskyddades av den nya regim och undgick alla efterräkningar.

Huvudmännen i komplotten tillhörde högadeln, rikets äldsta och förnämligaste ätter, Brahe, Bonde, Bielke, Horn, Ehrensvärd, Ribbing, Lilliehorn. De flesta var helt unga män, Horn var 28, Ribbing 27 och Ehrensvärd 25 år gammal. Anckarström, attentatets verkställare, var 30 år. Men även medlemmar av de ofrälse stånden var med i sammansvärjningen, som omfattade alla klasser. Förteckningen över konspiratörer sträcker sig från de högsta ner till de lägsta posterna i samhället, från kanslirådet Jakob von Engeström ner till en tjänstekvinna, mamsell Regina Pettersson. Hon var hushållerska åt general Pechlin och hade väl så att säga å tjänstens vägnar kommit in i sammansvärjningen.

Pechlin, mordplanens egentlige organisatör och spindeln i nätet, var den äldste av de sammansvurna, 72 år. Men han var ingen klen åldring, karaktärsmässigt var han den starkaste av dem alla. Han gjorde aldrig det minsta medgivande och kunde inte överbevisas mot sitt nekande; han sattes »på bekännelse» på fästning, där han dog efter fyra år utan att ha bekänt någon delaktighet i dådet.

Avhandlingen övertygar oss om det starka missnöje som år 1792 rådde med enväldskonungens regemente efter de senaste årens händelser, och det var inte begränsat till första ståndet, utan utbrett i vida kretsar utanför detta. För oppositionen framstod Gustav III utan tvivel som en landsfördärvlig regent. Han betraktades som ensam ansvarig för kriget mot Ryssland. Det var ett anfallskrig. Kungen hade satt i gång det med metoder som vi närmast känner igen från Hitlers överfall på Polen 1939. Han klädde ut svenska knektar i kosackuniformer – räkningen från hovskräddaren som levererade dem har återfunnits – och lät dem överfalla en svensk postering vid gränsen till Ryssland. Så framstod ryssarna som angripare. Visserligen kunde Gustav efter två års krig sluta fred med bibehållen ära, som det hette, men vad hade hans företag kostat svenska folket? Det beräknas att omkring 50.000 människor stupade i kriget eller dog i fältsjukan och i andra

fälttågets följsjukdomar. 50.000 undersåtar fick med sina liv betala kungens ärofulla fred i Värälä. Men de hedrade honom med en staty, som restes på Skeppsbron i Stockholm, där han kallas för »Fredens återställare».

Här betedde man sig alltså som om man hyllade en mordbrännare för att han släckt den eldsvåda, som han själv hade anlagt.

Av Larssons avhandling framgår otvetydigt, att attentatet mot Gustav III var allt utom en enskild vettvillings idé och verk. Anckarströms pistolskott framstår som en förklarlig utlösning av en kraftig jäsning: Tyrannen måste till varje pris undanröjas. Det styrkes också av behandlingen av de skyldiga under polisutredningen och den följande rättegången. Redan under den första veckan efter attentatet häktade polismästare Liljensparre inte mindre än 43 starkt misstänkta personer. På den trettonde dagen efter olycksmaskeraden avled kungen och situationen förändrades därmed helt. Omedelbart efter kungens död frigavs en tredjedel av de häktade, och efter några veckor var de allra flesta på fri fot. Två av dem hedrades rentav med att få delta i paraden vid den mördade kungen begravning. En av dem fick till och med vara med om att bära det kungliga liket!

Endast ett fåtal av 43 namngivna personer som ursprungligen häktats för mordet ställdes slutligen inför rätta. Anckarström halshöggs på ett tidigt stadium av rättegången, men hans liv blev det enda som utkrävdes. Över Horn, Ribbing, Ehrensvärd och Lilliehorn avkunnades visserligen dödsdomar, men alla fyra benådades till livet av hertig Karl, och domarna förvandlades till utvisning ur riket för alltid. Blott ett huvud föll sålunda – man nöjde sig med ett enda människoliv som vedergällning för en konungs. Det var ett i sin mildhet märkligt förfarande vid denna tid, med dess syn på konungen som en Herrens smörde, en Guds utvalde.

Men de nya männen vid makten hade ju i realiteten de sammansvurna att tacka för sin upphøjelse. Säkerligen hade också konspiratorerna sina sympatisörer inom den nya regimen, beskyddare på höga poster, kanske på allra högsta ort. Anders Larsson har hittat spår, som synes leda ända fram till den mördades broder, den nye regenten. Men han fullföljer inte detta uppslag – avhandlingen är inte slutgiltigt utformad. Och här står som oftast uppgift mot uppgift, vittne mot vittne. Här finns indicier – åtskilligt tyder på att hertigen i varje fall har haft kännedom om sammansvärjningens existens ehuru han i så fall skulle varit passiv i saken. Någon djupare oro inför ett hot mot

broderns liv kan han knappast ha besvärats av – det är känt, att det inte existerade någon brödrakarlek emellan Gustav och Karl.

Att hertigen skulle ha varit aktiv i komplotten kan dock anses som helt uteslutet. Han kan ha vetat om den utan att på något sätt blottställa sig.

En greve de Besche har avlagt ett märkligt vittnesmål mot hertigen, senare använt av Crusenstolpe. de Besche fick uppdraget att underätta hertig Karl om attentatet mot brodern på Operan och fann honom ännu vid sängdags sittande fullt påklädd och därtill iförd sin glansfulla amiralsuniform, prydd med alla vederbörliga ordnar och förtjänsttecken. Hjälten från sjöslaget vid Hogland satt där vid denna sena timma på kvällen som om han hade avvaktat en viktig under rättelse, som om han väntade på att något skulle hända, som krävde hans omedelbara ingripande. Budbäraren blev förundrad över det. Att han skulle ha ljugit om händelsen är osannolikt, men med hans slutsats av den är det en annan sak.

Huruvida och i vad mån den blivande Karl XIII var delaktig i mordet på Gustav III, det utgör en fråga som vi aldrig kommer att få svar på.

Men rörande Hans Järta, kallad den svenska grundlagens fader, innehåller avhandlingen ett närmast sensationellt avslöjande: Han deltog obestriddligen aktivt i sammansvärjningen mot Gustav III. Han var den yngste av konspiratörerna, nyss fyllda 18 år. Järta var systerson till själve ledaren, general Pechlin. Han var mycket fäst vid sin morbror; han var en av dennes närmaste förtrogna och umgicks dagligen i Pechlins hus. Den 16 mars, den ödesdigra dagen, deltog han i middagen hos generalen, där några av de främsta konspiratörerna var samlade och där planerna för kungamordets genomförande slutgiltigt fastställdes. Järta gick så direkt från morbroderns middagsbord till Operamaskeraden, där han jämte Ribbing och några andra personer hade fått till uppgift att samla de medsammansvurna kring kungen, så att »Anckarström efter sitt skott lättare skulle undkomma», som det heter: »Hans Järta har varit med om att skapa trängsel omkring Gustav för att härigenom underlätta attentatets genomförande.»

Hans Järta tillhörde således inte bara de invigda, utan medverkade även personligen vid attentatet på Operamaskeraden. Han förhördes av polismästaren, men undgick arrestering som misstänkt. Som en av rikets stora män blev han sedermera starkt konservativ, och då hade hans deltagande i mordplanerna mot Gustav III blivit en belastning

för honom, om det blivit känt. I sina på äldre dagar skrivna memoarer förbigår han det givetvis helt. År 1826 hade han invalts i Svenska Akademien. Han efterträdde Adlerbeth, men hans inträdestal i akademien blev mer en högstämnd panegyrik över Gustav III än ett äreminne över företrädaren på stolen. Om Gustav III sade han bland annat: »Han var ridderligt stor. I hans själ brann en evig eld, vårdad som den heliga elden . . . För sitt folks ära levde han, för sitt folks ära kämpade han.» 34 år hade nu förflutit sedan skottet på Operan avlossades, och mordoffret framstod nu för Hans Järta som ett övernaturligt väsen.

År 1792 hade Hans Järtas tänkesätt varit rent jakobinska. År 1826 hade revolutionären förvandlats till kunglig akademiledamot. Det är en i och för sig banal och ointressant utveckling, som vi väl känner igen. Svenska Akademien består också i dag till en stor del av forna rebeller och revolutionärer.

Men Hans Järta torde vara den ende av den samtida akademiens ledamöter som aktivt medverkat i mordet på dess grundare.

*

Det förflutna existerar endast i våra kunskaper om det, i vårt vetande. Och genom tillförseln av nytt vetande skapas historien på nytt. Den är stadd i ständig förändring. Det är ett skeende som i alla tider skall fortgå utan att komma till något slut, utan att uppnå något mål.

Här har jag sökt ge en antydning om problemen för forskarna, för sökarna av det vetande som vi kallar historia. De strävar efter det ouppnåeliga. Men denna strävan verkar inte nedslående. Tvärtom – den är stimulerande och fascinerande. Glädjen i själva sökandet ger rik lön för möda och ansträngning.

Jag vill uttrycka denna min egen högst positiva erfarenhet med hjälp av ett par diktrader av Karin Boye:

*Nog finns det mål och mening med vår färd –
men det är vägen som är mödan värd.*

Om Almqvists romankonst

Almqvists första större arbeten inom fiktionsprosan, *Murnis* och *Amorina*, tillkom under åren omkring 1820 men kom först sent i allmänhetens händer och då i högst omarbetat skick. Innan jag går in på de olika versionerna av dessa verk kan det emellertid vara skäl att betrakta den svenska romanlitteraturen under 1800-talets första decennier.¹

1

Den svenska originalromanen i början av 1800-talet är som bekant inte av överväldigande hög kvalitet. Ett undantag utgör de romaner i den realistiskt-satiriska genren som skrevs av antiromantikern Fredrik Cederborgh och som heter *Uno von Trasenberg* (1809–1810) och *Ottar Trallings Lefnads-Målning* (1810–1818). De anknyter mer till den europeiska 1700-talsromanen än till den samtida romantiska, och blev mycket riktigt föremål för sträv kritik av den romantiska skolans män, en kritik, som var uppenbart orättvis. Palmblad skrev, att karaktärerna i *Uno von Trasenberg* hade gemensamt »två fel: först att vara alldeles inga, ty man upphör att göra anspråk på individualitet, när man är som hela werlden; sedan att vara dåliga copior af redan föråldrade copior».² Som Böök påpekade, svarade Cederborgh stillsamt med att i nästa upplaga av *Ottar Tralling* sätta Palmblads ord som motto för romanen: »– man upphör att göra anspråk på individualitet, när man är som hela werlden; Svensk Literatur-Tidning N:o 15, år 1814.»³

Både *Uno von Trasenberg* och *Ottar Tralling* är medryckande och kvickt berättade; de skildrar »vanliga» hjältar i vardagslivets samhälle, som betraktas satiriskt, med ett slags fryntlig elakhet. Cederborghs till synes konstlösa framställning utmärkes av en träffsäker berättar-

teknik, som sällan slår över vare sig i utmanande experimentlusta eller omständliga verifikationer av verklighetsillusion. *Uno von Trasenberg* t.ex. anges författad av friherre Dolk, som ett par gånger tar till orda med personliga kommentarer men annars inskränker sig till att vara en tämligen modest allvetande berättare, med vissa vinkar till den benägne läsaren. *Ottar Tralling* anges meddelad ur änkeprostinnan Skarps gömmor, men den epistolära formen är sparsamt markerad, och romanen har huvudsakligen karaktär av memoarer. Å andra sidan förekommer berättargrepp som för tanken till den romantiska romanens anfader, Cervantes: i *Uno von Trasenberg* får titelpersonen läsa om sig själv i skriften *Trasenbergs ändalykt*.

Den *romantiska* romanen under denna tid kan man närmast karakterisera som en serie ofullbordade ansatser och experiment. 1810 utgav Claes Livijn det första häftet av *Johan David Lifbergs lefverne* som har undertiteln »komisk roman». Den är ytterligt influerad av Laurence Sterne's *Tristram Shandy*, som Livijn uppenbarligen tagit del av direkt utan att göra omvägar över Jean Paul och andra tyska romantiker. *Lifbergs Lefverne* är berättad i tredje person av en allvetande och allestädes närvarande berättare, som ideligen apostroferar romanläsaren och jonglerar med honom. Sådana digressioner och den brett upplagda omständligheten i framställningen – det utgivna häftet (om 83 sidor) skildrar endast hjältens pappas ungtid – gjorde f.ö. att en elak recensent föreslog att boken borde ha hetat »Lifbergs fars leverne»; då hade boken kunnat »bli åtminstone litet rolig på titelbladet, som så väl behövs, då den är det så litet på de andra». ⁴

Av en helt annan karaktär är Livijns nästa – likaledes ofullbordade roman – *Axel Sigfridsson* (1817). Det är en utvecklingsroman i jagform, som inledningsvis tecknar en effektfull episk situation, där huvudpersonen »aftonen före slaget vid Z» sitter vid en vakteld och berättar sitt liv för den fiktive utgivaren av memoarerna.

Mästerverket som Livijn fullbordade heter *Spader Dame, en berättelse i bref funne på Danviken* och den kom 1825. Det är en patetisk och grotesk skildring av kärlek, galenskap och undergång genomlyst av romantisk ironi. Men när den kommit ut hade Almqvist redan koncipierat, tryckt och makulerat *Amorina*.

Den tredje romanförfattaren av intresse från 1810-talet är den kritiske V. F. Palmblad, som åren 1812–1818 skrev en roman, som i självständiga avsnitt publicerades i 5 delar av *Poetisk Kalender*. Det är

– som en av huvudpersonerna säger – »en högst underbar berättelse», fylld av äventyr och resor, men den har också drag av utvecklings- och bildningsroman efter mönster av *Wilhelm Meister*. Romanen avslutas med att en av romangestalterna skriver ett brev till romanens författare, påpekar »stora fel i compositionen, orimligheter i planen, flere trådar icke upptagne, andra illa utredda»⁵ och uppmanar författaren att arbeta om romanen. Läsaren är frestad att hålla med romangestalten om detta, samtidigt som man roas av denna romantiskt-ironiska lek med illusionen, ett paradexempel i raden av lekfulla illusionister från Cervantes till Pirandello.

Av betydligt större intresse än Palmblads romaner är emellertid hans teoretiska dialog *Öfver romanen*, som publicerades i *Phosphoros* 1812. Det är en fristående dialog, där Palmblad låter ett par romangestalter (från den nyss nämnda romanen i *Poetisk Kalender*) diskutera hela romangenrens historia. Förebilden är naturligtvis Friedrich Schlegels berömda *Gespräch über die Poesie*. Goethes *Wilhelm Meister*, Novalis' *Heinrich von Ofterdingen*, Jean Pauls arbeten, Schlegels *Lucinde* framhålls som de stora romanerna i världslitteraturen. Kuriöst nog mynnar samtalet ut i en hänförd hyllning av Madame de Staëls *Corinne*.

Palmblad har också känt till den Schlegelinspirerade tyske estetikprofessorn Friedrich Ast, vars *System der Kunstlehre* (1804) var aktuell för 1810-talets romantiker. Ett slutkapitel ur Asts bok översattes till svenska och recenserades av Atterbom i *Phosphoros* 1810. Atterbom summerar här de svenska romantikernas syn på den moderna romanen på ett sätt som kommer nära Schlegels uppfattning av romanen som universalpoesi:

I senare tider har Romanen dels närmat sig till Dramatiken, och än framställt den tragiska striden mellan hvardagslivet och ädlare sjäalars frihetsbegär (sås[om] Rousseaus *Heloïse*, Goethes *Werther*); än med ironisk sjelfständighet realiserat Romantiken (Cervantes' *Don Quixote*, Goethes *Wilh[elm] Meister*, *Jean Pauls* yppiga diktningar): dels återvänt med lyrisk grundton och dramatisk bildning till den åldriga episka formen, och uttryckt Romanzo's totalitet (*Tiecks*, *Novalis'*, *Fr. Schlegels* romaner).⁶

Vi kan summera, att när *Murnis* och *Amorina* koncipierades var den nya romantiska romanen på marsch i Sverige utan att dock ännu något mästerverk producerats. Likaså att romanen som genre, dess teori och historia ventilerats av de vakna och lyhörda ledarna för den ro-

mantiska skolan i Sverige. Att Almqvist följt med dess manifestationer i kalendrar och originaltryck får anses självfallet; att han läst de tyska mästarna framgår inte bara av hans skrifter utan också av hans brev. Från 1821 stod han i livlig brevväxling med Atterbom och även med Palmblad. Tillsammans med en annan av den svenska romantikens koryféer, Lorenzo Hammarsköld, utgav Almqvist 1821–1822 tidskriften *Hermes*, där han publicerade ett par viktiga uppsatser, bl.a. den intressanta estetiska studien *Om enheten av epism och dramatism. En aning om den poetiska fugan*.

2

Det märkliga verket *Murnis* förelåg i manuskript i december 1819 och studerades av beundrande vänner: »Wi hafva läst Murnis. Der är Källådran. Då Wi blifva törstiga gå Wi till källan» skriver den entusiastiske J. A. Hazelius 1820.⁷ Men denna första och intressantaste version trycktes först 1960. I omarbetad form publicerades verket – med stora ändringar och uteslutningar – under titeln *De dödas sagor* 1845. Denna andra version omtrycktes med obetydliga ändringar under titeln *Murnis* i imperialoktavupplagan av *Törnrosens bok* 1850.

Under arbetet på *Murnis* kallade Almqvist själv verket dels ett »Idyllion», dels »ett slags erotiskt Epos i femton böcker» (*Brev*, s. 22, 30), ett epos på *prosa* bör tilläggas. I ett brev från Amerikatiden karakteriserar Almqvist också verket mera koncist som »an Epic in XV Books, in prose».⁸ Verket kan lämpligen bestämmas som en prosaberättelse, ofta framställd på en rytmisk och lyrisk prosa, som har drag av *Ossians sånger*. Både formellt och innehållsmässigt anknyter *Murnis* till ett annat keltiskt stoff, vilket ytterligare markeras i tredje versionen (1850), där berättaren kallar verket för ett *mabinogion*, den keltiska benämningen på en serie myter och sagor från 1300-talet.

Genremässigt är alltså *Murnis* ett sant romantiskt verk, som har anknytning till flera genrer: till det religiösa eposet, till visionsdikten, till novellen, utvecklingsromanen, och icke minst till myten, folksagan och konstnsagan.

Verkets *fabel* kan bestämmas ungefär så här:

En man trolovas med sin älskade, men Gud skiljer de båda älskande åt på jorden, och kvinnan drunknar. Mannen tvingas till lång botgöring på jorden. När han dör kommer han till himmelen och åter-

förenas där med sin älskade. De stiger upp till Murnis' ö, den mest paradisiska delen av himmelen. Här får de – liksom alla andra som troget älskat varandra på jorden – fortsätta sitt samliv efter döden, i bästa fall stigande mot allt högre existensformer.

Som synes utspelas *Murnis* i två världar: i tidig mytisk medeltid på jorden och i tidlös paradisisk lycka efter döden i celesta nejder.

Till denna huvudhandling knyter sig berättelser om andra kärleksparns lyckliga förening i himmelen, sedan de av grymma händelser skilts åt på jorden. De ägnar sig huvudsakligen åt en livlig erotisk verksamhet av himmelsk oskuld men med högst jordisk prägel. Detta är en uppfattning om livet efter döden, vilken som bekant återgår på Swedenborgs lära om andevärlden, en lära som betytt mycket för Almqvist. Härmed har också förklarats den titel, som version två fick: *De dödas sator*. I samma version finns underrubriken »celiorama», som Almqvist själv definierar som »ett slags utsigt öfver himmelen».° Eftersom ett så rikt liv väntar den rättrogne hinsides döden, är det förståeligt, att döden i Almqvists verk och lära aldrig ter sig skrämmande utan i stället ofta visar sig ha farlig lockelse.

Berättartekniskt sett är det en allvetande berättare som för ordet med täta och engagerande apostroferingar av fiktionsgestalterna och stundom också av läsaren.

Berättarens framställning i tredje person dominerar. *Murnis* består av ca 40.500 ord, och berättarens framställning (relation, kommentar etc.) omfattar ca 24.280 ord, dvs. i runt tal 60 procent av den totala textmassan. Direkt tal av de fiktiva gestalterna i monolog och i dialog uppgår till ca 40 procent. Det i egentlig mening episka elementet överväger alltså, vilket rimligt nog stämmer överens med beteckningen [prosa] epos. Jag återkommer till fördelningen av episka och dramatiska element längre fram i samband med *Amorina* och framför allt *Drottningens juvelsmycke*.

I ett par av kapitlen anträffas – som Henry Olsson uppmärksammat¹⁰ – ansatser till en ramberättelse, en episk situation, där berättaren hänvisar till Philomela, näktergalen, som han antyder är den som i själva verket sjunger »Nunas oändliga Dikt». Jag påpekar dock att denna ansats möjligen medvetet icke vidare genomförts, utan i stället beräknats som en antydning, ett anslag, helt i linje med fragmentets och det ofullbordades estetik, som ju dominerar under romantiken.

Variationen, upprepningen är ett framträdande drag i *Murnis*. Det

utnyttjas dels kompositionellt: motivet »de trogna älskandes återförening efter vidriga öden» varieras genom hela *Murnis*, dels stilistiskt: parallellismer och upprepningar överflödar.

Arkaiserande ord och ordformer är vanliga. Dessutom är Almqvist i denna första version synnerligen öppenhjärtig i fråga om sexuella ting och skildrar ingående med from lystnad och kysk brunst murnidernas tämligen avancerade himmelska »petting».

Vid omarbetningen till de senare (tryckta) versionerna ströks dock de alltför ohöljt erotiska partierna. I ett ovan omnämnt brev till Atterbom erbjuder Almqvist optimistiskt *Murnis* som en sorts följetong för de närmaste årgångarna av *Poetisk Kalender*, men därav blev intet. I samma brev kommenterar han ytterligare sina intentioner, och menar, att om »i det erotiska verkligen någon skönhet finnes, så måste denna i högsta fulländning kunna uppenbaras som *naken* (hvarvid dock, naturligtvis, alltid den poetiska linien bör observeras): och hvar till den helleniska konsten mycket nalkades. Jag frågade dig då, om du ej ansåg det möjligt, att i romantisk, *christen, helig, sval, ren, frisk* mening framställa denna nakna Skönhet: då den, i stället för den brånad och hetta, den såsom hednisk Nakenhet uppretar, här tvärtom skulle hos Åskådaren väcka det svalaste lif af helgon-oskuld. [...] I en sådan ande (med ny egen form, innehåll och colorit) är nu det stycke tecknad, som jag föreslår dig» (*Brev*, s. 31).

Ordvalet är i stor utsträckning av skiftande kolorit; det är synnerligen romantiskt: jaspis, smaragder, topaser, rubiner, diamanter, purpur etc.

Bildspråket är rikt och varierat; liknelsen är den dominerande bildtypen. Synestesien har Almqvist liksom de flesta romantiker en svaghet för och i *Murnis* finns flera lyckade och sinnrikt utarbetade synestasier, som t.ex. denna: »Och ett purpurskimmer doftade ned såsom en Slöja öfver dem, och en Sång klingade genom skimret» (*Murnis*, 1960, s. 150). Vi ser hur denna citerade synestesi aktualiserar både syn-, hörsel- och doftinslag.

I detta Almqvists första större verk på fiktionsprosans område finner vi sålunda diktaren som experimentator med genrer, stoff, komposition och prosastil. Kompositionen i stort bygger på kontraster och visar större konstnärlig beräkning än i tidigare verk.¹¹ Stilen är böjlig och vill förena högt och lågt och återge uttrycken för himmelsk religiositet likaväl som för kön och samlag.

Både i Almqvists blandning av genrer, stoff, religiositet och erotik

i stort, liksom i den blandning av sinnesförmimmelser som utmärker stilfiguren synestesi, möter vi den romantiska estetikens intresse för blandning och blandformer eller med ett annat ord – dess tolkning av poesiens universalitet.

3

Almqvists andra större ungdomsverk, *Amorina*, kom liksom *Murnis* först sent i allmänhetens händer. *Amorina* var till största delen färdigtryckt 1822, men de tryckta arken drogs in av författaren och maku-lerades. Först 17 år senare, 1839, utkom *Amorina* färdig och fullbordad men också omarbetad. Detta verk visar en helt annan mognad och betydenhet än *Murnis*; Almqvist har som konstnär tagit ett stort steg framåt. Likväl är *Amorina* ett verk av grälla färger och starka effekter. Jag ger ett kort referat, varvid jag följer den senare versionen.

Tvillingbröderna Wilhelm och Rudman Falkenburg älskar samma flicka, Henrika, som så småningom visar sig vara deras syster. Henrika har vuxit upp i Danderyds prästgård, dit hennes moder gifts bort med den groteske doktor Libius. Den ädle generalen Wilhelm F. vinner Henrikas kärlek. Sedan Wilhelm efter ett missförstånd begått självmord, föder Henrika hans son och eftertraktas av den onde brodern, presidenten Rudman F. Henrika får under namnet *Amorina* stort rykte som predikant och undergörerska, uppträder imponerande och exalterat vansinnig. En av blodtörst galen mördare, Johannes, är lierad med Rudman. *Amorina* och Johannes inspärras båda som brottslingar av samhället. Rudman blir vansinnig av samvetsqual och spökerier (varigenom en släktförbannelse går i uppfyllelse). Johannes rymmer och försöker befria *Amorina*, som visar sig vara hans kusin. Han misslyckas emellertid, och det blir *Amorinas* faders ande, som befriar henne. Johannes begår självmord efter att av blodtörst ha mördat ytterligare ett stort antal personer, och *Amorina* och Rudman drunknar under en båtfärd. Släktförbannelsen har slutgiltigt gått i uppfyllelse.

Som synes har Almqvist hopat några av de populäraste och blodigaste motiven i världslitteraturen: blodskamsmotivet, triangelmotivet, förväxlingsmotivet och motivet med de fientliga bröderna för att nu bara nämna några av de mest framträdande. Olle Holmberg, som behandlat förebilderna till *Amorina* summerar fyndigt: »Hela dess diktares ungdomslektyr har i *Amorina* stämt möte till en stormig bolagsstämma.»¹² Trots mängden av klichéer och bloddrypande över-

drifter står *Amorina* likväl förunderligt levande. Språket är uttrycksfullt och böjligt, och de orimliga händelseförloppen garneras med realistiska detaljer; trots de ur flera synpunkter spöklika sammanhangen ter sig personerna som gestalter av kött och blod. Titelpersonens ljusa och exalterade uppenbarelse balanseras effektivt av den olycklige mördaren Johannes och den komiske och groteske Dr Libius, den senare en av den svenska romantikens få skurrila gestalter.

Olycklig kärlek, vild och skrovlig komik och vass satir blandas i *Amorina*. Men verket har också en bestämd *tendens*, därigenom att det försöker förstå den vansinnigas och den brottslikes egenart och se dem som offer för miljö och sjukdom. Det är samma tankegångar som finns i den ungefär samtida teoretiska uppsatsen *Om brottslikes behandling* (1821), där Almqvist förklarar att varje brottsling är en sjukling, som bör läkas och inte straffas.

Amorina är inte lätt att utan vidare genrebestämma; den består till mer än 9/10 av framställning i *direkt tal*, alltså monologer eller dialog, varvid de direkta replikerna fästes vid personnamnen utan något inquit-ord ungefär som i dramatisk dialog. Berättarens episka relation omfattar blott 1/10 av verkets textmassa.¹³

Ur en synpunkt förefaller verket komma *läsdramat* nära. Men å andra sidan klassificerade Almqvist aldrig *Amorina* som drama utan han talade om *dikt* och *diktverk* och kallade det för en *poetisk fuga*, vilket för honom innebar en syntes av epik och dramatik. Dessa tankar har han utvecklat närmre i *Om enheten av epism och dramatism. En aning om den poetiska fugan*, där han slutar med att gå in på den konstart, musiken, där verkligen de olika delarna sammanljuder till en helhet. Det finns en musikalisk konstform, som enligt hans uppfattning just förenar de begrepp som i poesien epism och dramatism ger uttryck för, och det är *fugan*. Fugan är, summerar Almqvist, »det hela, i musikalisk konst uttryckt» (SS II, s. 555). Epismens och dramatismens enhet kan då kallas för den *poetiska fugan*.

Vid ett tillfälle annonserade Almqvist *Amorina* som »försök till *Romantisk fuga*»¹⁴ och i ett brev till Jonas Waern den 24.10 1822 presenterar han litet tydligare *Amorina* som »ett Helt af omväxlande dramatisk och episk form» (*Brev*, s. 43).

Almqvists samtid talade om *Amorina* som »tragikomedi» eller »roman i dramatisk form». I ett viktigt brev från 1863 klassificerar emellertid Almqvist i klartext *Amorina* som *roman*. Det är nu också rimligt med tanke på romantikens värdering av romanen som en högre

enhet av genrer, innefattande lyrik och dramatik likaväl som epik. Jag hänvisar till Friedrich Schlegels bekanta ord: »ich kann mir einen Roman kaum anders denken, als gemischt aus Erzählung, Gesang und andern Formen.»¹⁵

Det finns ytterligare en romantyp, som kan ha influerat Almqvist, nämligen den dramatiska romanen eller dialogromanen, som under 1700-talets sista decennier blev en uppmärksammad romangenre i Tyskland.¹⁶

Särskilt när det gäller blandningen av epik och dramatik är *Amorina* ytterst originellt och experimenterande till formen. Denna blandning förekommer i fler verk av Almqvist, framför allt i *Drottningens juvelsmycke*, som till mer än 3/5 består av dramatisk framställning. Nämnas kan också ungdomsverket *Karmola* och den sena romanen *Amalia Hillner*. Men i inget annat verk av Almqvist dominerar den dramatiska framställningen över epiken så som i *Amorina*.

I de episka partierna framträder berättaren som vanligtvis allvetande, medan han självfallet försvinner bakom de monologiska och dialogiska partierna. Men just i växlingarna mellan episk och dramatisk framställning anar man naturligtvis berättarens närvaro.¹⁷ En raffinerad blandning av episk relation och dramatisk dialog begagnar Almqvist i slutet av andra boken, när han låter Amorina upptäcka att hennes älskade Wilhelm begått självmord. Det är ett ytterst spänningsfullt ögonblick: läsaren, men inte Amorina, vet, att Wilhelm tagit livet av sig på deras mötesplats. Amorina ser honom först på avstånd och säger:

Ser jag icke honom redan därframme [...] jag kommer som till en grann fest, hela luften darrar omkring mig såsom ett flor av silver.

Har han somnat därborta under sin lek med rosorna och klingan? Vakna, vakna! Jag vet ej om min blåa jacka är för tunn eller luften för kall – jag vet icke, men jag darrar – det är kanske för att jag är så glad –

Hon kom närmare, hon kom ända fram till honom, och – (SS X, s. 189 f.).

I slutet av sin monolog ser Amorina Wilhelm ligga utsträckt som om han vilade sig. Då avbrytes hennes monolog och det blir berättaren som tar vid i episkt preteritum och för flickan allt närmre den döde. Med ett effektfullt tankstreck avslutas hela den andra boken. Efter flickans på en gång förväntansfulla och oroliga monolog, fylld av dystra förebud, som hon ännu icke förstår, följer så berättarens avslutande, icke avslutade mening. Berättaren låter framställningen tona bort lik-

som på en film, där kameran låter scenbilden avlägsna sig och försvinna, innan draget av oro i hjältinnans anlete blivit visshet.

Detta är en ypperlig illustration till Almqvist teori, framlagd i den estetiska skriften *Dialog om sättet att sluta stycken* från 1835, där läsaren erbjuds att själv bli medskapare i verket, att låta det »än vidare kunna fortgå i uppfinningar, utan gräns» (SS VII, s. 212). Det är en estetik, som inte bara är mycket romantisk utan också mycket modern. Jag återkommer härtill (s. 46).

Kompositionen i *Amorina* framhävs genom att hela handlingsmönstret för romanen illustreras genom en spådom och en detaljerat utarbetad spökscen i tredje boken. I spökscenens symboliska arrangemang får vi först och främst en kärnfull sammanfattning av fabeln och en exposition och en framåtblick. Man kan säga, att denna spökscen fungerar som ett slags sammanfattnings- eller spegelscen för hela romanen på samma sätt som den berömda pantomimscenen i *Drottningens juvelsmycke*. Överhuvudtaget finns det gott om parallellscener och ledmotiv som ytterligare sammanbinder kompositionen och markerar helheten. Ett annat grepp prövar Almqvist med att ge en rekapitulation av vissa händelser, som nästan blir en roman i romanen. Medan Amorinas rykte som undergöreska står som högst möter hon skolmästaren Petrus, som slår sig i nedlåtande samspråk med henne utan att veta vem hon är. Det visar sig, att mästern Petrus håller på att skriva Amorinas historia, som han nu i sammandrag berättar. Frånsett det ironiska i situationen, att han inte vet om att han som åhörare också har det dyrkade föremålet för sin legendbiografi, ger denna rekapitulation av händelserna en lustig effekt och understryker helheten i kompositionen. Samtidigt ger denna studie av Amorinas liv vittnesbörd om hennes rykte och betydelse, och ger ytterligare drag av verklighetsillusion åt gestalten.

En variant eller rättare sagt en kontrast till ovanstående finner vi i IV:7, där hovrätten ger en bister föredragning om Amorina från en helt annan synvinkel: det officiella Sverige betraktande en brottsling.

I version II framhäver Almqvist också det kompositionella mönstret genom den inledning av en fiktiv utgivare som tillkom 1839. Denne fiktive utgivare skildrar hur han funnit manuskriptet till *Amorina* under mystiska omständigheter, han begrundar, förklarar och utger det. Detta fiktionsgrepp följer en omtyckt mall: det räcker att peka på E. T. A. Hoffmanns utgivarfiktioner och ramberättarteknik, och natur-

ligtvis Almqvists egen förkärlek för ramberättargreppet, manifesterad i *Törnrosens bok*. Utgivarens analytiska och komparativa resonemang, särskilt kring mördaren Johannes, för naturligtvis i tankarna den förstående och något omständlige herr Hugo. Å andra sidan glimtar det till av Richard Furumo i formuleringen av arbetets tendens: »En vass värjudd skulle då här vara ställd på mänsklighetens ömtåligaste nerv?» (SS X, s. 38.)

Utgivarens framställning är dock vanligen humorfri och pedantisk, tillsatt med en bornyr av lärdomshögfärd. Hela utgivarens fiktionskaraktär bildar en effektiv kontrast till manuskriptets vilda stoff och blodiga skeende.

Hur går berättaren till väga med människoskildringen? Jag nöjer mig med att skärskåda en person, på sitt sätt den originellaste, nämligen doktor Libius.

Utgivarens företal karakteriserar Libius ironiskt: »Godhjärtad och human, är han dock, såsom jag tycker, litet lurvig; ofta skärande humoristisk, kan man skratta ihjäl sig åt honom, men aldrig är han kvick i den lätta, bevingade genren.» (SS X, s. 20.)

I fortsättningen blir det ju så, att Libius – liksom de andra personerna – i stor utsträckning karakteriserar sig själv genom sina direkta repliker och handlingar, med ett minimum av episk relation och kommentar från berättarens sida. Detta ligger ju i dramats men också i den dialogiserade romanens natur, och detta pekar ju f.ö. också fram mot den moderna sceniskt berättade romanen.

Redan i den första scen han uppträder i karakteriseras Libius genom sitt otrevliga och hårdhänta maner och genom sina fantasifulla invektiv.

I andra boken finns en verkningsfull scen, där Libius möter den blodige och olycklige mördaren Johannes på en enslig skogsväg. Den förtvylade Johannes ber om hjälp och vill veta om han är förtappad, men den hårdhjärtade prästmannen slingrar sig raskt undan med teologiska, kvasivetenskapliga och sofistiska resonemang. Tidigare har Libius i sina vanvettiga och naivt självbelättna självhärskarfasoner till dels kunnat framstå som en hårdhänt gemytlig buse, men komiken blandas med hatfull satir. I mötet med Johannes avslöjar Libius sin karaktär. Stilistiskt är hans teologiska utläggningar för Johannes mycket avslöjande. Libius' tal pendlar vanligen mellan grova skällsord i dundrande talspråk å ena sidan, och en vibrerande predikoton å andra sidan, med ett kineseri av satsfogningar i sträng kvasivetenskaplig

fackstil, där orden helt tagit makt över tanken. Johannes frågar om någon frälsning gives för honom och berättar om sin blodtörst och orsaken till den. Libius gör då följande utläggning:

»Praedestinatio absolute sanguinolenta. Det vill säga en oundviklig och blodig förutbestämmelse. [...] Jag har läst något dylikt, på helt annat sätt likväl [...] Vår illustre botanist, Carl von Linné, var, som ni vet, son till en komminister i Småland, vilken mycket älskade örter, på grekiska botanaj, (varav namnet botanist). När denna komministers fru gick gravida med berörde store son, bjöd hennes man henne ständigt blomsterkvastar att lukta på, lät henne spatsera i trädgårdar, lindade roskransar om hennes panna m.m., varav följden blev, att Sveriges, Europens, ja Universi ypperste botanikus föddes till världen. Detta skulle man kunna kalla praedestinatio florifera. Skillnaden är ingen annan, än att Linné var inter electos, och ni befinner er inter rejectos, det vill säga ibland de förkastade» (SS X, s. 176).

Denna omständliga lärdomsglada, litet idéflyktiga framställning visar Libius' kyla inför mänskliga problem; den oryggliga men bakvända logiken i hans resonemang karakteriserar honom väl, och i sitt återgivande av kurialstilen och dess alla labyrinter visar Almqvist lejonklon på ett sätt som påminner om *Ormus och Ariman*. Det förtjänar tilläggas, att denna scen också är ett rent praktiskt exempel på det romantiska humorbegreppet; Almqvist har själv understrukt, att scenen ger »ett exempel på den häri rådande slags humoristiken».¹⁸

Skall man framhålla något karakteristiskt drag i *Amorina* tyckes det mig vara *intensiteten*. Den är intensiv i sin tendens *mot* samhället och *för* det himmelska, i sin människoteckning, i humor och i tragik, i ordval, ja överhuvud i språk och stil. Som ett försök att i romantikens anda famna och blanda flera genrer är den i svensk litteratur djupt originell. Som ett försök att sätta tendensens värjspets som garde för de olyckliga och brottsliga har *Amorina* knappast någon föregångare.

Det är att beklaga, att *Amorina* inte kom ut 1823; Almqvists författarskap hade då inte hejdats i portgången, och både svensk litteratur och Almqvists bana hade måhända fått ett annat utseende.

4

Mellan *Amorina* och *Drottningens juvelsmycke* ligger tolv år och bl.a. tre romaner, *Cypressen*, *Hermitaget* och *Hinden*. *Hermitaget* är en »romaunt», en historisk roman från 1200-talet. Den utgör en egen-

domlig blandning av försök till historisk realism i Walter Scotts anda och de mest illusionsbrytande anakronismer invävda i en manuskriptfiktio, och med analyserande inlägg av uppläsare och åhörare. *Hermitaget* är nämligen fast förankrad i ramberättelsen i *Törnrosens bok*, dvs. den berättas av Richard Furumo i herr Hugo Löwenstjernas salong på Jaktlottet. *Törnrosens bok* hade ju inletts samma år, 1833, med den ypperliga berättelsen *Jaktlottet*, som alltså ger ramen till hela den väldiga samling av romaner, noveller, lyrik, dramatik, musik, essayer, traktater, som ingår i det stort upplagda verket.

Greppet att inom en bestämd fiktiv ram pressa in olika framställningar av olika personer är icke originellt: *Tusen och en natt* likaväl som *Decamerone* eller *Canterbury Tales* är berömda exempel på denna teknik. Det originella i Almqvists grepp är att det icke bara är noveller eller anekdoter som på detta sätt träs upp som pärlor, utan att han i fiktionsvärlden för in alla genrer, skönlitteratur som sakprosa. Även ytterst disparata element präglas av den yttre enhet som ramberättartekniken åstadkommer. I en djupare mening var denna enhets-tanke – som för övrigt också sammanhänger med Universalpoesie och allkonstverk – aktuell för Almqvist livet igenom; de verk som icke ingår i *Törnrosens bok* presenteras ofta på titelbladet som verk av »författaren till *Törnrosens bok*», och under landsflyktsåren fantiserade Almqvist fortfarande om att samla in alla sina manuskript och tidigare utgivna skrifter i Törnrosramen, till och med journalistik och läroböcker.

Ramberättelsen i *Törnrosens bok* har en dubbel funktion. Den har s.a.s. ett egenvärde: man har talat om den s.k. »Slottskrönikan», som skildrar jaktlottspersonagernas upplevelser och äventyr, och som berättas i *Jaktlottet*, romanen *Hinden* och novellen *Baron Julius K**. Men den allt överskuggande funktionen som ramberättelsen har är naturligtvis att vara en sammanbindande, motiverande och analyserande utgivarfiktio kring hela det disparata, glittrande innehållet av genrer, stoff, tider och stilar.

Det är alltså inom denna Törnrosram som *Hermitaget* publiceras. Av helt annan karaktär är den näst på följande romanen *Hinden*, som är en samtidsroman. En av dess böcker är hållen i journalform; det är en olycklig Löwenstjernas dagboksanteckningar och minnen, intima själsanalyser, som presenteras. Dagboks- och brevformen ger ju en linje åt 1700-talets känslofulla roman, men det är också ett grepp som står dramat nära. Särskilt brevformen behärskar Almqvist med

mästerskap. Jag behöver bara peka på den ypperliga brevväxlingsnovellen *Araminta May* och på den första boken i *Drottningens juvelsmycke*.

Mästerverket *Drottningens juvelsmycke* utkom som 4:e delen av *Törnrosens bok* 1834, och dess fullständiga titel lyder »Drottningens juvelsmycke eller Azouras Lazuli Tintomara. Berättelse om händelser näst före, under och efter konung Gustaf III:s mord». Den har en inledning i Törnrosramen, där den fingeras uppläsa i gula kabinettet på Jaktlottet. Richard Furumo redogör i inledningen för sitt möte med de kvarlevande huvudpersonerna i berättelsen och slutar med att plocka fram ett »litet paket invecklat i ostindiskt smidigt halmpapper» (SS VI, s. 12). Och efter uppvisandet av detta konkreta manuskript börjar så den egentliga berättelsen om sammansvärjningen som ledde till mordet på Gustaf III 16/3 1792 och den efterföljande Reuterholmska regimen. Handlingen kan summeras så här:

Den vackra androgynen Tintomara dras i samband med kungamordet in i ett stort och svåröverskådligt skeende, där hon – ofrivilligt – kommer att sprida olycka och död omkring sig, tills hon själv blir dödad. Tintomara fungerar ovetande som redskap för de sammansvarna dels genom att stjäla drottningens juvelsmycke, dels genom att locka kungen att stanna kvar på den maskerad som blir hans död.

Samtidigt blir Tintomara huvudperson i ett dubbelt triangeldrama. Två officerare, Ferdinand och Clas Henrik, är förälskade i de två systrarna Amanda och Adolfine. Svartsjuka, grundad på missförstånd och förväxlingar, behärskar redan i olika kombinationer romanens båda unga kärlekspar, när Tintomara mordnatten gör sin entré. Nya förvecklingar uppstår: de båda männen förälskar sig i henne, och likadant gör de båda systrarna i tron att hon är en man. Tintomara glider undan engagemangen, men det förmår inte de övriga inblandade; vansinne eller död blir änden för dem alla.

Till sin berättarteknik påminner *Drottningens juvelsmycke* starkt om *Amorina* i växlingen mellan episk och dramatisk framställning; dock har epiken större utrymme i *Drottningens juvelsmycke*: dess ordantal fördelas på 3/10 episk relation och 7/10 direkt tal (monolog, dramatisk och episk dialog). Likheten mellan de båda verken har Almqvist själv understrukt; han har i annat sammanhang kallat *Drottningens juvelsmycke* för »en fuga, som har slägttycke med *Amorina*, men, såsom jag tror, bättre än denna».¹⁹

Denna växling mellan epik och dramatik motiverar Almqvist ytterligare inne i själva romanen. Han låter Richard Furumo, som får fungera som en sorts korsning mellan utgivare och fiktiv författare, göra flera framträdanden med berättartekniska påpekanden från författarverkstaden. Vad som i *Amorina* var lek med illusionen eller illusionsbrott, blir här – eftersom själva författarverksamheten på ett helt annat sätt ingår i romanens fiktion – fråga om verifikationer av händelseförloppet. Richard Furumo presenterar t.ex. sina fiktiva källor:

De bestå av uppgifter, som jag av mitt gästfria värdsfolk på Ribbingsholm fick, dels muntligen, dels på papper, såsom brev, rättegångshandlingar, uppträden och samtal, ögonblickligt upptecknade. Följden har varit, att min framställning måste bli något fragmentarisk, ofta bestå av strödda scener; *gå ur epik in i dramatik, och så åter tillbaka igen* (SS VI, s. 158 f.; min kurs.).

Den poetiska fugan motiveras sålunda här av omsorgen om verifikationerna av händelseförloppet, ställs alltså i verklighetsillusionens tjänst.

Ser vi till de episka inslagen tar berättarens verksamhet sig bl.a. uttryck i hans apostroferingar av den lyssnande herr Hugo. Dessa pågår från romanens första sidor till dess sista. Stundom är de demonstrativt utpekande: »Jag ber herr Hugo tänka sig Stockholms operasalong [...] I synnerhet bör herr Hugo fästa sin uppmärksamhet vid tvenne kulisser.» (SS VI, s. 74.) Men berättaren kan också apostrofera de romanpersoner han just beskriver: »Intagande nunna! vi skulle du hit denna svarta afton!» (SS VI, s. 87; jfr s. 101.)

I annat sammanhang²⁰ har början på tredje boken analyserats, där berättaren börjar med ett gemytligt anrop till herr Hugo och fortsätter med att skildra hur Adolfine i upprivet tillstånd väntar på utgången av duellen mellan hennes och systemens adoratorer. Här lyckas berättaren använda digressionen i dubbel form för att hålla såväl läsaren som Adolfine på sträckbänken, innan det framgår att duellen aldrig blev av. Detta på en gång komiska och spänningsskapande framställningssätt är vanligt i förromantisk och romantisk roman. Diderot och Sterne odlar maneret; likaså Jean Paul och de tyska romantikerna. Almqvist använder det sparsamt men med effekt.

Vill man finna en kontrast till denna mera preciösa berättarteknik, skall man slå upp inledningen till 9:e boken med dess objektiva, klara och tydliga beskrivning av landskapet kring Bråviken och Kolmården ett stycke geografisk sakprosa av högsta klass.

Av romanens tolv böcker är II, III, V samt delar av VI, XI och XII berättade i traditionell mening. Bok I är alltigenom komponerad som en brevväxling, vilket – som tidigare konstaterats – är en framställningsform som står den dramatiska tekniken nära. Expositionen i *Drottningens juvelsmycke* ges sålunda av romangestalterna själva i den inledande brevväxlingen. Och romanen avslutas med att Richard Furumo återger fragmenter av ännu ett brev, där den musikaliske onkeln ger en ögonvittnesskildring av händelserna kring Tintomaras död. Från och med sjunde boken är böckerna indelade i scener, en benämning som bibehålles även i rent episka avsnitt som t.ex. IX: 6 eller XI: 2. I IX: 6 meddelar Furumo för säkerhets skull: »Scenen är här icke dramatisk; ingenting talar.» (SS VI, s. 217.) Det första dramatiska avsnittet är fjärde boken, som innehåller de båda kirurgernas samtal. Det är alltså en konversation mellan två personer. Detta personantal förekommer i 48 av romanens 65 dialogiserade scener eller scenavsnitt. Det dialogiserade avsnitt som har flest replikförande personer förekommer i avrättningsscenen XII: 20, där 10 personer yttrar sig.

Liksom i *Amorina* är dialogpartierna ypperliga, levande och karaktäriserande; det är ingen tillfällighet att båda dessa romaner gjort stor lycka i scenbearbetningar under 1950-talet.

I ett brev till Atterbom (20/11 1834) framhåller Almqvist den noggranna uppbyggnaden i sitt verk: »Jag vågar säga, att det i afseende på inre arkitektur är konstmässigt sammansatt.» (*Brev*, s. 94.) Denna konstmässighet markeras på flera sätt; i sin viktiga monografi över *Drottningens juvelsmycke* i *Sammlaren* 1919 har Henry Olsson visat på de bärande inslagen i romanens arkitektur. Den del av handlingen som följer efter kungamordet föregripes och speglas till sina väsentliga delar av en sammanfattningsscen, nämligen balettpantomimen i bok VI. Mönstret i denna pantomim åskådliggör en av de närvarande genom att hålla fram en spaderfemma: dvs. den svartklädda Tintomara i mitten, omgiven av två ynglingar och två flickor. I fortsättningen spelar spelkort och spelkortsformeringar stor roll. Varierad i färger och valörer visar spelkortssymboliken hur Tintomara blir ett attraherande centrum för de personer hon möter. Balettpantomimens mönster kommer också igen tecknat konkret i avskedsscenen vid Lindamot och i slutet, då den teatraliska avrättningsscenen förbyts i allvar.

Helheten markeras på detta sätt genom fabelns åskådliggörande i bild, men också genom ytterligare paralleller och förebud finner man gång på gång att romanen är »konstmässigt sammansatt». Balett-

mästarens plan för pantomimen, som förklaras av herrn med snusdosan i sjätte boken, går ju ut på att vildinnan Tintomara skall tjusa pantomimhövdingen och bli »sin egen segerherres sälla behärskarinna» (SS VI, s. 108). Samma plan har Reuterholm i elfte boken beträffande hertig Carl och Tintomara. Tintomara uppmärksammar själv likheten och jämför Reuterholm med en dansmästare; hon talar om hur hon själv »vid alla pantomimer endast varit van att föra ut den plan, som någon dansmästare givit» (SS VI, s. 292). I båda fallen korsas planerna av att Tintomara drar sig ur det fastställda mönstret och flyr bort från vildarnas hövding, resp. hertig Carl (SS VI, s. 110 f. resp. s. 323 f.). Clas Henrik och Ferdinand blir fiender om en kvinna i första boken och står mot varandra med vapen i hand i duellen som aldrig blir av (tredje boken); detta motsvaras av tävlan om Tintomara och fiendskap i tionde och elfte böckerna, som leder till Ferdinands lönnmord på Clas Henrik. Likaså motsvaras Ankarströms kungamord av Ferdinands mord på Tintomara. Avrättningen av Tintomara följes av avrättningen av Ferdinand. Skjutövningar med spelkort som måltavlor blir förebud till teateravrättningen. Paralleller och varierade omtagningar är alltså vanliga.²¹

Slutet på *Drottningens juvelsmycke* ansågs – liksom f.ö. flera av Almqvists samtida stycken – för oklart och ofullgånget av vissa kritiker. Som försvar skrev Almqvist *Dialog om sättet att sluta stycken*. Det finns, säger Almqvist här, två sätt att skriva. I det ena fallet kan man skriva så, att man ger besked i allt. Läsaren har bara att läsa och acceptera. Detta sätt är det direkta, det självuttömnda; verket existerar oberoende av läsaren, men det är färdigt, fulländat, avslutat.

I det andra fallet låter man bli att säga allt. Läsaren arbetar då vidare, blir medskapare i verket – »han icke blott läser poesi – han blir poesi» (SS VII, s. 213). Här finner vi anslagets teknik, som väcker världen och läsaren; fraktionen, fragmentet blir det estetiska mönstret, ty »ett rätt fragment sådant som livet, är mera artistiskt brutet, än om det vore helt» (SS VII, s. 215).

Dessa sista ord är en Almqvistisk turnering av gängse romantiska teorier; han har praktiserat dem i *Amorina* (jfr ovan s. 45 f.), i *Songes*, i *Ramido Marinesco* och i *Sviavigamål*. Jag hänvisar till tysk romantik – till Schleglarna och *Athenäum* – för denna höga värdering av fragmentet. Allt detta pekar också, som jag redan nämnt, fram mot våra dagars krav på en engagerad och medskapande läsare.

Innan jag lämnar *Drottningens juvelsmycke* skall jag något beröra Almqvist och hans stoffkällor. Almqvist har ingående studerat och försökt återge den historiska miljön och det skeende som utspelats 40 år tidigare. I sin monografi över *Drottningens juvelsmycke* har Henry Olsson visat hur diktaren studerat och i sin roman mycket nära följt de autentiska protokollen från rättegången mot kungamördarna 1792. Ja, han har faktiskt gått ännu längre i dokumentariskt nit och fogat in långa stycken ur de olika protokollen i romanens framställning; speciellt gäller detta karakteristiken av kungamördaren Ankarström. Dennes bekännelseskrift är ordagrant återgiven efter rättegångsprotokollen.²² Återigen hänvisar jag till citatet ovan s. 44, där Richard Furumo talar om källorna för sin berättelse. Där nämnes bl.a. rättegångshandlingar och det visar sig nu, att dessa – som t.ex. i fallet Ankarström – verkligen är autentiska. Som omväxling får alltså verkliga dokument hjälpa till att stärka verklighetsillusionen, något som naturligtvis också stärker den verklighetsillusioniska effekt, som eftersträvas med de i övrigt helt fiktiva breven.

Att kalla Almqvists roman för dokumentärroman är naturligtvis att överdriva, men vi kan konstatera, att det finns frappanta dokumentariska inslag i *Drottningens juvelsmycke*. Också i detta avseende kan vi alltså dra en parallell med den moderna romanen; jag tänker på författare som Per Olof Sundman och Per Olov Enquist i Sverige, på Alexander Kluge i Tyskland.

5

I *Murnis* hänger sig Almqvist åt hinsidesfantasier, i *Amorina* och i *Drottningens juvelsmycke* skapar han en legering av verklighet och fantasteri och i *Det går an* koncentrerar han sig på vardag och verklighet. *Det går an* utkom som bekant 1839, i sin andra upplaga införlivad i Törnrosramen 1850. Det sociala engagemanget fanns visserligen tidigare hos Almqvist, men i slutet på 1830-talet framträder allt starkare hos honom kravet på både politik i sak och poesi i sak.

Händelseförloppet i *Det går an* är enkelt och konstlöst: den unge sergeanten Albert träffar på en resa den sköna glasmästartdottern Sara Videbeck. De förälskar sig i varandra och beslutar leva samman för framtiden, dock – på hennes inrådan – i ett fritt äktenskap, där ingen formell vigsel skall kedja fast dem.

I sin andra upplaga anknyter *Det går an* via ramberättelsen till den lilla betraktelsen *Varför reser du?*, som föregår *Det går an* och som

avslutas med Richard Furumos förslag att betrakta livet som en resa och alla boningar som reskvarter. »Går det an?» slutar berättaren. Herr Hugo erinrar sig då strax, att Richard på annat håll lär ha berättat »ett helt stycke, som kallas *Det går an*» (SS XVI, s. 165). Jakt-slottskretsen kräver att få höra detta stycke, och till sist ger Richard vika och börjar berätta.

Sedan *Det går an* berättats, kommenterar åhörarna stycket under rubriken »Noter». En åhörare läser upp en inledning eller ingress, som i den tidigare versionen »varit insatt före själva stycket» (SS XVI, s. 292) – precis så såg f.ö. första upplagan av *Det går an* (1839) ut. Denna ingress påpekas det uttryckligt är icke av Furumo utan av en anonym utgivare. Så diskuterar åhörarkretsen tämligen ingående vad tendenslitteratur är och i vad mån *Det går an* kan betraktas som sådan. Som synes har Richard Furumo i *Det går an* avancerat till fiktiv författare. Samma åhörarkrets som i *Drottningens juvelsmycke* figurerar i ramen, men endast där; i själva romanen är berättaren både allvetande och synnerligen närvarande, men han drar icke in Jakt-slottskretsen i sin framställning.

Det går an är inte någon »fuga» liksom *Amorina* och *Drottningens juvelsmycke*; den har inte den romantiska romanens experimenterande blandning av genrer. Men problemet epik och dramatik dyker ändå på annat sätt upp i *Det går an*. Dialogen i romanen är ytterst framträdande; men det är här inte fråga om några i dramatisk dialogform uppställda avsnitt, som för tankarna till dramas scener. Romandialogen i *Det går an* är vanligtvis inhöljd i episka förberedelser, författarens kommentarer eller relation närmar sig romanpersonens synvinkel och går över i dennes direkta tal eller samtal genom anföringsformler. Mer än hälften av *Det går an*:s text (60 %) består av direkt tal, alltså meddelat ur romanpersonernas synvinklar, medan berättarens episka verksamhet upptar 40 %.

Att Almqvist också teoretiskt skiljer mellan författarens och romanpersonernas tal och synvinklar framgår också av hans efterskrift till romanen. Här värjer sig Almqvist med skärpa mot beskyllningar att det skulle finnas någon som helst tendens i de för samtiden onekligen uppseendeväckande synpunkter på äktenskapet som vädras i *Det går an*:

[de möjligen agitatoriska maximerna i detta verk] uttalas av en bland styckets handlande personer, Sara; de överensstämman fullt med hennes karaktär, och

hava helt och hållet sitt motiv i situationen eller händelsen; hon har, nämligen, fullkomlig anledning och skäl att yttra dem då hon gör det. [...] Lärdomarne [...] stå där icke för berättarens eller lärdomarnes egen räkning (SS XVI, s. 298).

Staffan Björck har i *Romanens formvärld* visat på de berättartekniska distinktioner som Almqvist här gör s.a.s. på köpet, när det gäller att lägga ansvaret på romanpersonerna.²³

Både dialogen och relationen i *Det går an* har ju med rätta prisats som prov på levande, iakttagande och verklighetsnära framställning. Den brännbara tendensen lindas in i ett ypperligt humör, vilket också kommer fram i berättarens kommentarer till sin framställning och sina personager. Liksom i de romantiska fugorna gör berättaren de mest påtagliga framträdanden i sin fiktion. Han föreläser om de nya ångfartygen och deras olika klasser av passagerare (SS XVI, s. 207 f.) och ger med välbehag ingående topografiska beskrivningar av Strängnäs och andra småstäder. Denne allvetande berättare kan litet förtrytsamt meddela läsaren om sergeantens misstag, när denne i slutet på romanen får för sig att hans älskade Sara Videbeck dött:

Sergeanten kom ned till en av gatorna vid Lidan: dagens friska nya sol, jämte det blåa, det gröna, det vita, i luft, på trä, på ... ack, nog borde sergeanten haft sinne att se och glädjas åt så mycket? nog borde han av berättelserna under föregående dagar nu kunnat finna, att det var Videbeckskan, modren, och alls icke Videbeckskan, dottern, som dött. Men han var så tankfull, att han gick utan all eftertanke. (SS XVI, s. 287.)

Berättaren kan helt chevalereskt ingripa och försvara Sara, när Albert misströstar om hennes estetiska känslor.

Sergeanten hade under tiden ställt sig framme vid hästarne och småtalade med dem, då det syntes honom omöjligt, att bringa den vackra flickan till något förnuftigt samtal över landsbygdens behag. Torde likväl till hennes ursäkt böra anföras, att nejden emellan Arboga och Fellingsbro icke är överdrivet skön. (SS XVI, s. 238.)

Berättaren kan också i flera fall ta sig tid att lufta olika berättartekniska problem:

Men verkligen är det icke omöjligt för en historieskrivare att följa med alla händelser; och det går icke an för honom att tala om allting, smått och stort? både vad som sades och icke sades? hände och icke hände? (SS XVI, s. 250.)

Bertil Romberg

En avslutande vädjan till läsaren får en karsk formulering i följande exempel:

Albert och hans följeslagarinna kommo dit en himmelskt vacker juliafton. Någon omständlighet måste tillåtas historien på sina ställen. Ursäktas skall och bör därför, att vad som följer berättas. (SS XVI, s. 252.)

Men sådana illusionsbrytande inlägg är inte som i t.ex. *Amorina* präglade av romantisk humor och romantisk ironi; de är snarare gemytliga inlägg i en lätt kåserande ton, som till synes icke tar så allvarligt vare sig på tendens eller illusion. De står närmare Dickens än Laurence Sterne.

Helheten och kompositionen i *Det går an* markeras effektivt av den korta romantiden som är en vecka. Likaså av själva *resan*, som via ångbåt, landsvägsskjutsar och gästgivaregårdar ger de båda kontrahenterna tillfälle till idelig samvaro och samtal. Äktenskapsdebatten är självfallet en av trådarna i kompositionen. Den intonas redan i första kapitlet, när Sara slänger i vattnet den lilla fingerring som den galante Albert erbjuder henne, när han försöker formera bekantskap. Saras handling (SS XVI, s. 179) visar sig snart vara en symbolisk handling och den bortkastade ringen uppmärksammas flera gånger i romanen (SS XVI, s. 205, 253). – Alberts reflexioner kring glasruta och mellanting som Algot Werin iakttagit,²⁴ och hans funderingar över glashjärta och diamant (SS XVI, s. 194, 196, 213 f., 226, 227 f., 270), som senast behandlats av Sigbrit Swahn,²⁵ har likaledes både ledmotiviska och symboliska funktioner. Glasrutan och glashjärtat får bl.a. symbolisera Saras rena, kyska och genomskinliga men också hårda och svåråtkomliga väsen.

En gemensam nämnare för de fyra verk som ovan behandlats är att inget av dem ursprungligen rubricerats som *roman* av Almqvist. I sin första tryckta version rubriceras *Murnis* som »celiorama»; *Det går an* kallas »tavla ur livet» och omnämnes i inledningen konstlöst som »berättelse». *Drottningens juvelsmycke* rubriceras på titelsidan som »romaunt» – termen från Byron; *Amorina* får ingen sådan genrebeteckning, men omnämnes av Almqvist som »dikt» eller »diktverk». Liksom *Drottningens juvelsmycke* betecknas *Amorina* stundom av sin upphovsman som »fuga».

Det kan diskuteras om man skall kalla *Det går an* för en novell eller

en kort roman; Almqvist lutade själv åt beteckningen »novell». Vad den mera exotiska genrebeteckningen för *Drottningens juvelsmycke* beträffar, »romaunt» alltså – en beteckning som också tilldelas *Hermitaget* och *Hinden* – så förklarar Almqvist denna term i *Dialog om sättet att sluta stycken* som betecknande både verklighet och fantasi:

Då således fråga tydligen var om någonting, som är avgjort romantiskt, utan att ändock vara roman, så svävade för mitt inre gehör namnet »romaunt» emellan bägge, likt *en förmedling av jordisk berättelse, på ena sidan, och en fri utflykt till främmande hemlighetsfulla nejder, på den andra.* (SS VII, s. 221; min kurs.)

»Romaunt» står alltså här i motsättning till det mera realistiska »roman», som Almqvist använder om sina 40-talsromaner *Gabriële Mianso*, *Tre fruar i Småland* etc.

Att skillnaden mellan »roman» och »romaunt» inte visade sig oöverstiglig framgår av det tidigare omnämnda Amerikabrevet från 1863, där Almqvist i en översikt av sitt författarskap kallar alla de nu nämnda verken – med undantag för *Murnis* och *Det går an* – för romaner.

Redan de skiftande termini *technici*, som Almqvist använder om sin fiktionsprosa, illustrerar hur hans romankonst, ja, hela hans estetik går från romantik till realism.

I de fyra – sinsemellan så olika – verk som ovan behandlats har vi funnit, hur Almqvist genomgående även berättartekniskt intresserat sig för förhållandet mellan epik och dramatik. Vi har vidare kunnat iakttaga, hur fragmentet, det ofullbordades estetik lämnat spår i Almqvists berättarkonst från *Murnis* till *Drottningens juvelsmycke*. Det har också framgått hur framför allt den tyska romantikens estetik och romanpraxis från begynnelsen influerat Almqvists romankonst.

Under 1820-talet tillkom mönster och incitament från Walter Scott. Under nästa decennium växte också en svensk realistisk romanlitteratur fram med Almqvist själv och gruppen kvinnliga romanförfattare med Fredrika Bremer i spetsen. Almqvist orienterade sig mot en alltmer realistisk och engagerad romankonst, där *Det går an* exemplifierar Almqvists eget teoretiska program för den nya litteraturen, som han ungefär samtidigt framlägger i *Poesi i sak*. Men det är också påfallande, hur hans berättartekniska grepp och distinktioner har en viss kontinuitet.

Det bör överhuvudtaget understrykas, att just 1820- och 1830-talens arbeten vittnar om Almqvists starkt experimenterande läggning och

om hans intresse för den tekniska sidan av sitt konstnärskap.²⁰ Detta kommer ytterligare fram i vissa brev, där han givit genomförda och klara analyser av sina arbeten, som visar, att det inte bara är *Drottningens juvelsmycke* som är konstmässigt sammansatt i avseende på inre arkitektur.

Med 1840-talet beträder Almqvist också som romanförfattare delvis nya vägar men knappast av experimenterande eller nyskapande karaktär. Bland mönstren märkes Balzac och Dickens, men också – och i än starkare grad – Eugène Sue.

Dessa Almqvists 40-talsromaner skall behandlas tillsammans med hans romankritiska tidningsartiklar i en fortsättning på denna uppsats, betitlad »Från *Amalia Hillner* till *Herrarna på Ekolsund*».

Noter

Murnis citeras efter Bokgilletts utgåva 1960; Almqvists övriga verk huvudsakligen efter *Samlade skrifter* (1921–1938), förkortat SS. Brevet citeras i görlig mån efter C. J. L. Almqvist, *Brev 1803–1866* (ed. B. Romberg), 1968, förkortat *Brev*.

- 1 För studier i den tidiga svenska 1800-talsromanen hänvisar jag till F. Bööks monografi *Fredrik Cederborgh* (1925), som tar vid där Bööks avhandling *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809* (1907) s'utade, och till E. Ehnmarks avhandling *Studier i svensk realism. 1700-talstraditionen och Fredrik Cederborgh* (1930), som också ger viktiga synpunkter på romantikens roman. Nils Sylvans *Svensk realistisk roman 1795–1830* (1942) modifierar delvis föregångarnas resultat och gör vissa tillägg. En studie över romantisk roman föreligger med C. D. Marcus' *Vilhelm Fredrik Palmblads romantiska berättelser 1812–1819* (1908). Speciella romangenrer undersöks i Elisabeth Tykessons *Rövarromanen och dess hjälte i 1800-talets svenska folkläsnings* (1942) och E. Lindströms *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850* (1925).

Vissa synpunkter på romantikens roman finns i B. Rombergs »'Ett helt af omväxlande dramatisk och episk form'. Om framställningsformen i C. J. L. Almqvists *Amorina* och *Drottningens juvelsmycke*» (*Romanproblemer. Teorier og analyser*, 1968), som delvis utnyttjas också i här föreliggande uppsats.

En innehållsrik språklig och stilistisk studie med berättartekniska utblickar är Anne Marie Wieselgrens avhandling *Carl-Johans-tidens prosa* (1971).

- 2 *Svensk Literatur-Tidning* 1814, s. 230.
- 3 F. Böök, *Fredrik Cederborgh*, 1925, s. 174.
- 4 H. Schück-K. Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, VI³, s. 130.
- 5 *Poetisk Kalender* 1818, s. 196. Både Palmblads roman och dialogen över romanen får en grundlig behandling i C. D. Marcus' *Vilhelm Fredrik Palmblads romantiska berättelser 1812–1819* (1908).
- 6 *Phosphoros* 1810, s. 187.
- 7 H. Olsson, C. J. L. Almqvist före *Törnrosens bok*, 1927, s. 111.
- 8 H. Wieselgren, »Almqvist-bref från Amerika» (*Samlaren* 1902), s. 119.

- 9 *De dödas sagor*, 1845, s. I.
- 10 H. Olsson (1927), s. 128.
- 11 H. Olsson, *Törnrosens diktare. Den rike och den fattige*, 1966, s. 21. – För bildspråket jfr R. Lysell, »Bildspråket i *Murnis*» (otr. seminarieuppsats 1971 vid Litt.-vet. institutionen, Lund).
- 12 O. Holmberg, C. J. L. *Almqvist. Från Amorina till Colombine*, 1922, s. 14.
- 13 Dessa siffror gäller *Amorina* (1822). I *Amorina* (1839) omfattar den dramatiska dialogen 4/5 av romanens textmassa.
- 14 H. Olsson (1927), s. 222. – Ovan ses alltså termen »poetisk fuga» som betecknande en syntes av episk och dramatisk framställning. När det gäller den musikaliske och konstmedvetne Almqvist skall man emellertid inte bortse från möjligheten, att den musikaliska fugans stränga kompositionsschema med upprepningar och variationer på ett givet tema, spegeleffekter m.m., också kan ha stått som förebild för Almqvists variationer av motiven i t.ex. *Drottningens juvelsmycke*. En sådan tolkning antydes av S. Almqvist i *Ur C. J. L. Almqvists författarskap*, 1920, s. 91 f. och H. Olsson (1966), s. 114 f. Ett uttalande av Almqvist i brev till Atterbom 27/1 1839 (*Brev*, s. 137 f.) om *Palatset* och *Godolphin*, »hvilkas sammanhang är som en fugas», kan också stöda en sådan tolkning.
- 15 F. Schlegel, *Kritische Schriften*, 1964, s. 515.
- 16 Jag nämner som exempel Hases *Gustav Aldermann*, Engels *Herr Lorenz Stark*, Meissners, Wächters och Zschokkes romaner och hänvisar till Eva D. Beckers avhandling *Der deutsche Roman um 1780* (1964) liksom till uppsatsen i *Romanproblemer*, s. 186 ff.
- 17 I en uppslagsrik studie »Almqvist och den romantiska ironien» (*Samlaren* 1962) har L. Pagrot studerat den romantiska ironiens berättartekniska konsekvenser i *Amorina* och i »slottskrönikan». Berättaren i *Amorina* kan t.ex. vid ett tillfälle avbryta låtsas-leken och plötsligt understryka att det är fråga om dikt; Pagrot pekar på *Amorina* IV: 6 (SS III, s. 389, SS X, s. 336), där det berättas att Amorinas lille son Reginald bortföres av en örn. Berättaren kommenterar: »Ej någonsin kom Reginald ner därifrån till *vår dikt* igen. Vem vävde hans dunkla öden och död?» (min kurs.). – Fler exempel på berättarens verksamhet i *Amorina* anförs i *Romanproblemer* (1968), s. 192 ff.
- 18 Brev till C. J. Lénström 20/8 1839. KB. – Libius' språkbruk och »fantasifulla invektivserier» karakteriseras av Anne Marie Wieselgren, *Carl-Johans-tidens prosa*, 1971, s. 43.
- 19 L. Löhman, *Dikter och dagboksanteckningar*, 1872, s. 125. Se H. Olsson, »C. J. L. Almqvist, Drottningens Juvelsmycke. En diktmonografi och en orientering» (*Samlaren* 1919), s. 88.
- 20 *Romanproblemer* (1968), s. 196 f.
- 21 Se not 14.
- 22 H. Olsson (1919), s. 107 ff.; O. Holmberg i Anmärkningar till SS VI, s. 384 ff.
- 23 S. Björck, *Romanens formvärld*, 1970⁶, s. 26 ff. – Om *Det går an* och tendensen se också A. Werins inledning till SS XVI, s. xxx ff. och K. Westman Berg, »Tendensen i *Det går an*» (MLFA 1963).
- 24 A. Werin, C. J. L. *Almqvist. Realisten och liberalen*, 1923, s. 175 f.
- 25 S. Swahn, »Almqvists intentioner i 'Det går an'» (*Edda* 1968), s. 314 f.
- 26 Se härom också B. Romberg, »Den sansade kritiken och Almqvists synpunkter på sitt konstnärskap» (*Samlaren* 1967).

Döden på Victorias tid – Eggon Lundgren som krigsreporter i Indien

1

De första händelser som i modern mening »täcktes» av ett uppbåd bildreporters och korrespondenter var operationerna på Krim 1854–56. Nyheterna nådde visserligen fram med en viss fördröjning (två eller tre veckor) men differensen i tid måste ännu ha känts betydelselös i relation till det stora faktiska avståndet mellan hemmafronten och krigsskådeplatsen. Fjärran orter med främmande namn rycktes genast in i den dagliga diskussionen. Striderna var inte längre en uppgörelse mellan några tusen soldater i en avkrok av Europa. För första gången kunde en större och någorlunda väl informerad publik följa krigshändelserna med ett intresse som svarade mot deras politiska betydelse.

2

Som bekant var *The Illustrated London News* det mest populära nyhetsorganet. Här kunde man senhösten 1854 läsa om Lätta Brigadens anfall vid Balacava. Den lysande tragedin framställdes i text och flera bilder. Under den kommande vintern gavs glimtar av soldaternas liv framför det belägrade Sebastopol. Bilder av hopplöshet och väntan i snö framför de ryska bastionerna. De primitiva reproduktionerna efter teckningar och fotografier som skickats från fronten, alltid svartvita, verkar själva präglade av det grova budskap som de bär fram. De träffar oss i dag lika direkt som TV-rapporterna från Mellan Östern eller Vietnam. Och de visar någon gång scener av samma ohyggliga karaktär. Den 7 juli 1855 framställes exempelvis en interiör av en pjäsplats med döda och lemlästade människor mellan skanskorgarna. Texten till illustrationen betonar att den kommit till efter en »rough sketch on the spot» och att ingenting arrangerats för effektens skull.

Bilderna från Krim varvas i *The Illustrated London News* med bilder

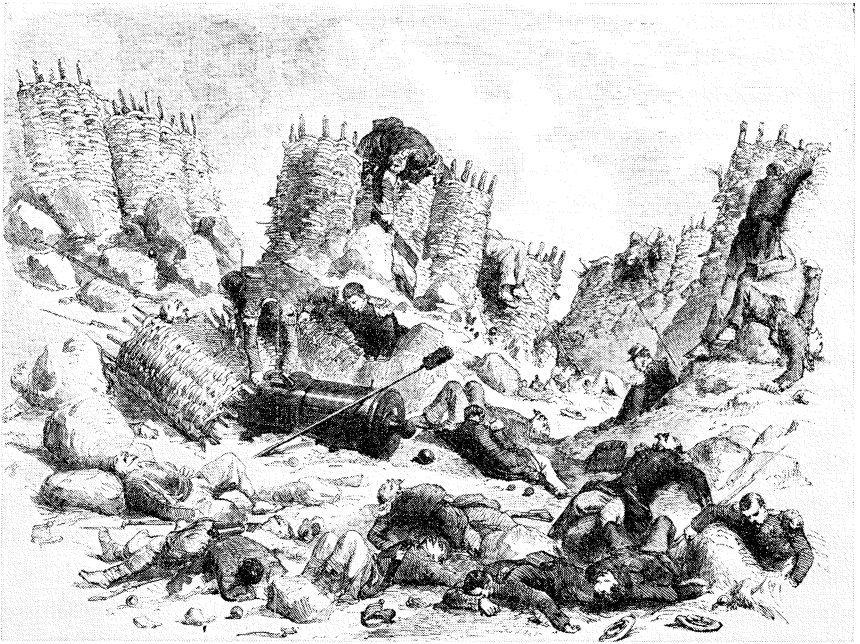

Fig. 1. Inne i »The Mamelon»: ur *The Illustrated London News*, den 7 juli 1855.

från England och London. Huttrande Chasseurs d’Afrique spelas ut mot en blandad hemmapublik av varmt klädda borgare som åker skridskor på Regent’s Canal och i Hyde Park och arbetare från prämar och dockor som drabbas allvarligare av kölden och går utan jobb när Themsen ligger frusen. När vi i dag ser på dessa illustrationer får vi en uppfattning om den totala sociala situationen under det pågående kriget. Vi behöver för den skull inte övervärdera materialet. Alla ambitioner till trots berättar det bara en del av sanningen. Vi vet nu att striderna egentligen utkämpades högt över huvudena på både prämmän och soldater. Det var ett krig för maktbalansens skull mellan Europas dåvarande stormakter, England och Frankrike i allians på Turkiets sida och Ryssland på den andra.¹

Den bäst kände tecknaren som *The Illustrated London News* skickade till Krim var Constantin Guys. Han skulle senare i sin verksamhet framstå som det mondäna parislivets specielle skildrare och ville själv hellre bli betraktad som en man av värld än en »man of art».² Som frontreporter var han ändå inte illa vald om man ser till talang och tidigare erfarenheter. Guys hade 1824 kämpat som frivillig i

Grekiska frihetskriget och varit tillsammans med Byron i Missolonghi. 1826 tog han tjänst som dragon i Frankrike. I tio år, tror man, förde han ett kringflackande liv med vistelser i Nordafrika och Turkiet. Hans produktion innehåller många teckningar från Istanbul. Guys intresserade sig mest för militärlivets galanta sida. I hans skildringar verkar soldaterna alltid på väg till parad såvida de inte tar igen sig efter tillställningen. Det finns emellertid enstaka skisser från Krim med mera upprivande ämnen.

Bland reportrarna fanns också Roger Fenton, som utförde en verklig pionjärgärning i sina försök att bemästra frontfotografens speciella problem.³ Han var utskickad av konstförlaget Agnew & Sons i Manchester och hade sin uppdragsgivares rekommendationer att undvika ämnen som gav alltför tydliga besked om krigets härjningar. Denna försiktighet, som naturligtvis innebar en form av censur, bestämde i hög grad hans ämnesval, som begränsades till porträtt av viktiga militärer och arrangerade grupper med stabspersonal och meniga i allehanda fantastiska uniformer. De mest direkta och »avslöjande» av hans bilder visar sönderskjutna batterier och scener från Balclavas hamn och bangård.

3

Den mest betydande av alla reporters var *The Times* utsände William Howard Russell. Hans brev från Krim lästes vida och fick en omedelbar politisk verkan. Russells bidrag till *The Times* har av S. T. Sheppard och senare Rupert Furneaux betecknats som det första försöket att realistiskt beskriva autentiska krigshandlingar.⁴

Russells realism tjänade trupperna under den besvärliga vintern 1854–55. Han såg en armé som var otillräckligt försörjd och utrustad och som levde under mycket pressande förhållanden. Han tvekade inte att återge exakt vad han såg. Jag citerar en anteckning från den 25 november från lägret framför Sebastopol:

It is now pouring rain—the skies are black as ink—the wind is howling over the staging tents—the trenches are turned into dykes—in the tents the water is sometimes a foot deep—our men have not either warm or waterproof clothing—they are out for twelve hours at a time in the trenches—they are plunged into the inevitable miseries of a winter campaign—and not a soul seems to care for their comfort, or even for their lives.

Raderna kompletterar vinterbilderna från *The Illustrated London News* och Roger Fentons miljöstudier. De ställer oss ansikte mot ansikte med en frontvardag som ingen dittills låtsats om. Den poetiska glansen kring de sexhundra tappra från Balaclava verkar vid en jämförelse som falsifikat. Vi tvingas tänka på majoriteten av soldater som dog en mindre effektfull död i kolera, av frostsador och dålig hygien. Ur denna aspekt kan Russell påminna om en författare som skrev från andra sidan frontlinjen om de uttröttade ryssarnas försvar av Sebastopol, nämligen Leo Tolstoy.

Russell var sammanlagt femton månader på Krim. Hans nästa reportageresa gällde den ryske tsarens kröning i Moskva 1857, »the most magnificent spectacle these late ages of ours have ever produced».⁵ I november samma år tillfrågades han av Mowbray Morris, chef för *The Times*, om han ville fara till Indien för tidningens räkning. Han accepterade uppdraget och avreste denna vinter via Paris, Alexandria och Suez till Calcutta.

4

Russell reste för att rapportera från den revolt mot East India Company, som ägde rum i Indien 1857 och som engelsmännen försökte slå ner. Han kom förhållandevis sent till scenen för dessa händelser. Europa hade redan nåtts av meddelanden om fruktansvärda våldsdåd och övergrepp från indiernas sida. Upproret hade börjat i Meerut den 10 maj. Den första rapporten som kom till *The Illustrated London News* stod att läsa i tidningen den 4 juni. Den hade då varit på väg i flera veckor; försändelsen hade passerat Calcutta den 18 maj, Madras den 25 och Bombay den 27. Notisen är kort hållen och står inte under någon större rubrik. Den berättar om ett »myteri» av indiska trupper och om massaker på européer. Det var inte den första händelsen av detta slag som ägde rum i Indien, men den skulle få tidigare oanade konsekvenser.

Sex veckor senare, den 18 juli, inkommer en ny rapport som innehåller en lista på de döda. Det allvarliga och farofyllda i händelseutvecklingen betonas. Man citerar ett brev skrivet i lägret vid Delhi. Upproret har nu gripit omkring sig. Man börjar publicera bilder från krigsskådeplatsen. Dessa första illustrationer har absolut ingenting med revolten att göra. Det är framställningar av byggnader som Red Fort, Jami Masjid och Safdar Jangs grav i Delhi. De verkar insatta

i en slags förtvivlan över att inga andra bilder finns att tillgå. Man vet att ett drama håller på att spelas upp men man kan bara visa scenens kulisser: dessa stela avbildningar av monument som inramar skådeplatsen.

När man i ett senare nummer av tidningen återger skurken i handligen, *the Bengal Sepoy*, är i form av en uniformsplansch från Grants *Oriental Heads*, en märkvärdigt affektlös presentation av en fiende som skulle bli så hatad.

Redan den 22 augusti kan man emellertid publicera ett mera autentiskt material. Skisser har nått fram från Sappers and Miners huvudkvarter i Meerut och från kapten Stace i Allahabad, som skildrar hur denna stad återerövrats från revoltmännen. Och i fortsättningen strömmar det in allt fler skisser från officerare som varit med i de avgörande striderna. Det finns helt sakliga framställningar bland dessa, men man märker också den känsla av hat och vedergällning som nu dikterar engelsmännens handlingar, och som också sätter hemmafronten i brand. När man den 26 september porträtterar »ledaren för de män som dödade löjtnant Wish» är det för att nagla fast hans bild i allas medvetande. Fotografiet är taget före hans egen avrättning; det är ett hämnde-dokument, ett huvud som skickas till folket därhemma som bekräftelse.

Senare skildras avrättningar av sepoys. Även om bilderna är torftiga känner man den laddade stämningen från regementenas uppställningsplatser där exekutionen äger rum. Den märkvärdiga långsamheten i allt som sker, tystnaden, trumvirvlarna, kommandorden som ropas ut och det plötsliga brakket från kanonerna som sliter delinkventerna i stycken. »Blowing them from guns», var termen för denna snabba form av hädanfärd. Den flitigt tecknande W. Carpenter återgav sådana handlingar blandade med färggranna turistbilder från Benares och andra platser.

5

Mot de grälla, onyanserade och i journalistisk mening primitiva första rapporterna från Indien skulle William Howard Russell ställa sin djupare erfarenhet. Det mest anmärkningsvärda i hans brev till *The Times* är själva inställningen till uppgiften och till det han får se. »I saw India in mourning, lighted up by a blood-red conflagration», säger han i inledningen till sin dagbok från resan, »and in her misery she

appeared very different from the pictures which had been drawn of her. . .» Han jämförde den förbytta miljön med en upplevelse som måste vara aktuell för många journalister som arbetat i London: The Strand och Fleet Street en tidig sommarmorgon då gatorna ligger tomma och samma trakt senare på dagen då trafiken rusar fram och husen öppnas för människoströmmen.

Russell försökte från första stund inta en objektiv och analyserande hållning i malströmmen av rykten och händelser. Redan på utresan och under den första tiden i Calcutta undersökte han sanningshalten i berättelserna om indiernas övergrepp och fann ett svagt konkret underlag för dem. Han förstod tvärtom, att liknande och kanske värre grymheter hade begåtts från engelsmännens sida och att européernas generella attityd visavi de färgade var tillräckligt intolerant för att framkalla kontroverser. Han träffade exempelvis en fransk representant för *la race blanche*, som var fylld med alla de fördomar som denna del av världens befolkning kan tänkas ha mot de andra:

those niggers are such a confounded lazy set, cramming themselves with ghee and sweetmeats, and smoking their cursed chillumjees all day and all night, that you might as well think to train pigs.

Russell fann också att de flesta engelsmän fullständigt saknade kunskap om de inre sociala förhållandena hos det folk som de ville styra, och han fick en stark känsla av att den makt han representerade höll sig i landet »rather on sufferance and by force, than by affection». Han gick så långt, att han frågade vad européerna över huvud taget hade i denna del av världen att göra. Han svarade själv på frågan när han påpekade, att »we are dependent every moment of our lives on the people we found at our coming». – En kritisk skiss av imperialismen, således, medan denna ännu höll på att växa sig stark.

Russells rapporter, som skickades från Indien till *The Times* i London i röda containers, backades upp av J. T. Delane i ledande artiklar. Hans privata brev till sin uppdragsgivare fick dessutom betydelse eftersom Delane stod väl i politiska kretsar och kunde citera dem inför medlemmar av kabinettet.

6

Det kan verka förvånande, att de händelser som följdes med sådan grannlagenhet av Russell inte fick något motsvarande täckning i form

av bilder. De skisser och fotografier som flöt in i *The Illustrated London News* var ju som vi sett av enklaste slag. Och det vi nu i allmänhet ser som illustrationsmaterial i böcker om revolten är knappast bättre, varken de graverade porträtten av hjältarna eller de tillrättalagda stridsskildringarna av konstnärer som M. S. Morgan och G. F. Atkinson.⁶

Varför skickade man inte ut skickliga tecknare och fotografer som man hade gjort vid Krimkriget ett par år innan? Tyckte man att avståndet var för långt och resan för kostsam och farlig? Eller ansåg man kanske att officerarna som skötte kriget kunde svara för bildreportaget på samma gång. Allt hände ju i det osofistikerade Indien där man sällan kunde ställa krav på professionell kvalitet . . . Svaret på frågorna är, att man faktiskt skickade ut en konstnär som under en tid följde truppernas rörelser och hade sitt tält närmast Russells. Händelserna täcktes också av en fotograf som utmärkt väl försvarar en plats bredvid Roger Fenton från Krim.

Konstnären var *Egron Lundgren*, född i Stockholm 1815.⁷ Han tillhörde en borgerlig familj och utbildade sig först enligt dennas önskingar till ingenjör för att syssla med bergshantering; det var ett yrkesval som föreföll gynnsamt i den tidens Sverige. Tjugo år gammal tilläts han emellertid följa sina egna ambitioner och började på Konstakademien. Denna leddes på ett karikatyrmässigt sätt av Johan Fredrik Westin, en idealistiskt inriktad målare som stod högt i publikgunsten. Man diskuterade på absolut allvar om han var större eller bara *lika stor* som Rafael.

Bättre utbildning fick Lundgren utanför Sverige hos Leon Cogniet i Paris. Från 1841 till 1853 uppehöll han sig sedan på resor i Italien och Spanien. Han följde strömmen. En hord av målände amatörer och något bättre professionella ambulerade under dessa decennier mellan Gibraltar och Bosporen på jakt efter pittoreska och exotiska motiv, och de fann dem i Kairos gränder, i Neapel och Sevilla. Lundgren utvecklade sig under dessa år till en skicklig skildrare av det färgrika och rörliga livet i sådana miljöer. Man försökte locka honom tillbaka till Sverige med löften om en professur vid Konstakademien, men han sade nej utan större tvekan. Han hade vant sig vid ett liv i större frihet, och han hade också knutit kontakter som verkade erbjuda mera spännande alternativ än en lärartjänst i Stockholm.

I Spanien hade Lundgren lärt känna konstnärerna J. W. Topham och John Phillip och dessa vänner entusiasmerade honom att följa med

hem till England. Från hösten 1853 slog han sig ner i London, bodde först hos Topham uppe i Kentish Town och en tid hos Phillip i Kensington, men skaffade sig snart en egen bostad: 35 Somerset Street, Portman Square.

Lundgren gjorde en snabb karriär i det engelska konstlivet. Han kom mest samman med medlemmarna i *The Old Water Colour Society* och träffade också storheter som Ruskin och Millais. Hans arbeten väckte intresse, bland annat hos Drottning Victoria, som köpte flera av hans spanska studier. Efter denna introduktion öppnades alla dörrar för honom. Han gjorde porträtt hos Lord Wilton på Egerton Lodge, hos hertiginnan Beaufort på Badminton och på en rad andra ställen. Han kallades flera gånger för att skildra det officiella och familjära livet på Windsor och Balmoral.

Det måste emellertid erkännas, att denna sociala karriär inte mot-svarades av något storartat konstnärligt avancemang. Det fanns ingenting av djärvhet eller nyupptäckt i Lundgrens framträdande. De porträtt som finns kvar från dessa år är ytterst konventionella, nästan bleka. Han måste ha vunnit sin framgångar enbart genom smidig anpassning.

Det var säkerligen Lundgrens relation till hovkretsarna som medverkade till Indien-resan i februari 1858. Han mottogs av Drottningen och fick en särskild beställning av henne innan han reste ut. Han försågs också med en hel packe introduktionsbrev till huvudpersonerna i den indiska förvaltningen och i det pågående kriget. Men huvuduppdraget kom från annat håll.

Det var Agnew & Sons i Manchester, samma konstförlag som skickat Roger Fenton till Krim, som nu ville slå mynt av detta nya krig med en illustrerad praktikpublikation. För dem skulle Egron Lundgren utföra teckningar och akvareller som måste räknas som de bästa i hans produktion. De är anmärkningsvärda även i jämförelse med vad andra västerländska konstnärer åstadkommit i Indien.

7

Egron Lundgren skrev lika flyhänt som han tecknade. Om sina år i Italien och Spanien utgav han ett par volymer, som blev väl mottagna av den svenska kritiken.⁸ Hans dagbok från Indien väckte ändå större intresse. Den har visserligen en låg specifik vikt om man jämför den

med William Howard Russells, men den redovisar en inställning av samma art, och med den som bakgrund kan vi bedöma och ordna bildmaterialet från resan.

Den första nära kontakten med indisk verklighet fick Lundgren i Calcutta, dit han anlände den 20 mars 1858. Som de flesta resenärer från denna tid beskrev han staden som en mycket kontroversiell bildning. Överallt blev han påmind om att »landet var inkräktat av en främmande ras, vars sympatier ännu inte hunnit slå rot». Han såg de sociala kontrasterna mellan indiernas *shanty-town* och de palatslika husen i européernas kvarter. Allt verkade tillfälligt åstadkommet, utan ambitioner till varaktighet – hela staden fungerade som ett enda stort skräpigt hotell. Det var en miljö man använde och övergav.

Stämningen i denna miljö var het och laddad; Lundgren talar själv om »koleraatmosfär». Överallt han kom hörde han berättelser om händelserna längre upp i landet. Man gav detaljer om massakrer, men det mesta meddelades i viskningar och hade ryktets form. Lundgren gick inte genom det serverade nyhetsmaterialet på Russells knivskarpt analyserande sätt, men han uppfattade osäkerhetsmomentet i allt han hörde. Han berättar om den latent skräcken för en total revolution som skulle ta död på »allt vitt» i Indien. Befolkningsstrukturen gav verkligen dåliga odds för en sådan händelse; det gick 2.000 indier på en europé. I väntan på konkreta rapporter stannade Egron Lundgren en tid i Calcutta. Han blev mycket väl mottagen av Sir James Outram och fick genom major Dodgson, som varit Outrams adjutant vid striderna, information om försvaret av Lucknow. Detta betraktades redan som historia.

Först i juni 1858 reste konstnären på båt till Benares. Det var regntid. Flodfåran breddades och svämmade över. I Benares såg Lundgren för första gången de direkta följderna av kriget. Fångna sepoys ställdes upp framför honom för att porträtteras. De var, säger han själv, vackra, mörka, halvnakna män med dubbla järnkedjor och bultar om benen. En av dem skulle hängas dagen därpå. Senare mötte han i sjukhuset och fängelset flera representanter för förlorarna i kriget. De sjuka låg på marken i något som såg ut som en stor lada. De var utmärklade och mycket medtagna av febrar och dysenteri. Trots detta höll man dem kedjade och mellan dem gick brutala vakter. Lundgren upplevde denna miljö som ett inferno. I mångas ansikten såg han en stämning av ångest och hopplöshet. Men de friska fångarna arbetade som smeder: »Vitglödgade järnklumpar lyftes där med eldröda tänger

Fig. 2. Egon Lundgren, Indiska fångar i Calcutta. Akvarell 1858.

ur den skimrande askan» . . . Avlägsna minnen från arbetet med järn i svenska hyttor slog genom den omedelbara upplevelsen.

Det egentliga »cellfängelset» var ett antal låga stenhus som ordnats efter gator eller gångar. Bakom gallret såg Lundgren de inspärrade, och han karakteriserade rättvisan som en skrattande harlekin.

I Lundgrens anteckningar växlar de dystra inslagen med uttryck för fascination och upplevelser av rent anekdotiskt slag. Det finns emellertid i denna rapsodi partier med verkligt episk bredd. Dagboksanteckningarna efter det att Lundgren lämnat Allahabad växer ut till en skildring av krigets totala miljö. Nu är berättaren också i händelsernas centrum. Han träffar Lord Canning och Sir William Mansfield och rider med överbefälhavaren Lord Clyde till lägret vid Beylah: han ser ut över ett flackt landskap översållat med oräkneliga tält. Det är en tavla utan slut eftersom de yttre partierna försvinner, utsuddade av solrök och damm.

Det är nu Egon Lundgren får sitt tält placerat närmast Russells. Tillsammans ska de följa hären på marsch mot en av de ännu existerande stora revoltgrupperna, som står under befäl av Rajan av Amethi. De båda korrespondenterna har i rätt lika ordalag skildrat detta fälttåg mot en länge undflyende fiende. Marschen börjar på morgonen den 8 november och går genom ett rikt land. Lundgren ser med förtvivlan hur fälten förtrampas av djur och soldater. Man marscherar från morgon till kväll och ibland på natten. Själva förflyttningen blir till rutin, och verkar till sist ske i en »andra andning». Uppbrottet i gryningen får en karaktär av skuggspel. Ryttare skymtar förbi som svarta fantomer. På dagen rör förtrupperna upp stora dammoln efter vilka han

Fig. 3. Egon Lundgren, Läget vid Beylah. Akvarell 1858.

Fig. 4. Egon Lundgren, Generalen Sir Colin Campbell (Lord Clyde) och hans stab.

riders. Och på natten, när han sitter halvsovande och vaggande på hästryggen hör han långt bortifrån skottarnas säckpipor som spelar »Home sweet home» och »Annie Laurie».

Så får engelsmännen kontakt med fienden. Den 24 november står drabbningen. Lundgren rider då till anfall tillsammans med Lord Clyde och hans stab. Efteråt går han med Russell omkring på slagfältet och tittar på de nerhuggna soldaterna på nära håll. Som vi vet var detta inte hans första möte med krigets verklighet, men det var ovanligt

direkt – bokstavligt talat som att se in i friska sår. Senare igen följde likvideringar av fångna sepoys, som mötte sitt öde i sammanbitet trots.

Krigståget slutade i Lucknow, och Lundgren stannade kvar där. När armén bröt upp på nytt den 4 december var hans tält det enda som stod kvar. Han studerade noga denna förstörda och plundrade stad och han träffade de människor som fanns där. Några av huvudfigurerna var visserligen borta. Kungen av Oudh satt som fånge i Calcutta, och hjälten från belägringen, General Havelock, hade fått sin grav vid ett ensamt träd i stadens utkant.

Lundgren berättar vidare om hur armén kom tillbaka och hur han själv lämnade Lucknow för Cawnpore och sedan tog sig tillbaka till Calcutta via Allahabad och Ranegunge. Han uppvaktade Lord Canning i Government House. Outram tog avsked av honom vid båten. I mars 1859 var han åter på väg till Europa.

8

Det konstnärliga utbytet av resan blev mycket rikt. Av materialets storlek och för övrigt också av många anteckningar i dagboken kan vi förstå, att Lundgren varit i febril verksamhet. Redan antalet teckningar från sjöresan ut och de korta uppehållen på Malta, i Kairo, Aden, Point de Galle etc., är betydande. Men det egentliga uppdraget började inte förrän i Calcutta.

Det första porträtt Lundgren utförde var ett av James Outram – ett tungt, lurvigt huvud – och i samband med vistelsen hos honom ute i Barrackpore tecknade han även överste Vincent Eyre och major Dodgson. I dagboken berättar han utförligt om en annan modell, den kinesiske guvernören Yeh, som efter engelsmännens erövring av Canton satt som statsfånge i Fort William (där han snart dog):

Han var en storväxt, fetlagd man mellan femtio och sextio år gammal klädd i vit flannelskaftan, svarta trubbiga klädesskor med tjocka vita bomullssulor; huvudet var naket och endast den långa hårpiskan lämnad så att det nästan såg ut som ett mycket stort päron med stjälk.

Lundgrens porträtt stämmer bra med denna beskrivning. De tunna akvarellasurerna ligger som ett skimrande fruktskal kring huvudets oval. Det ger också en aning om den isolering och tvungna sysslolöshet

Fig. 5. Egron Lundgren, Kamelkåren rastar på marschen genom Oudh. Akvarell 1858.

som fången sades lida av. Det är en psykologiserande skildring utan att för den skull gå mycket på djupet.

Det var, som redan nämnts, i Benares som Lundgren fick den första känningen av krigets baksida och tecknade fångna sepoys. Men han accepterade också den mera pittoreska framsidan – i hans akvareller representerad av uniformernas bjärta färger. Han valde modeller ur de olika regementena, gurkhas och sikher, som han porträtterade ensamma och i grupper. Han arbetade, kunde man säga, i enlighet med den karakteristik som William Howard Russell gjorde några veckor senare under marschen genom Oudh. Det hade kommit förstärkning i form av ett par nya regementen, 1st Punjab Cavalry och Towanna Horse:

remarkable for presenting the greatest number of martial faces that I have ever seen amongst any body of men. A Swedish gentleman, M. Lundgren, who is out here making an admirable series of sketches, was particularly delighted with their fine Oriental *allure*.

Det var också under denna marsch som Lundgrens förkärlek för »det pittoreska» i alla former skulle få sin tillfredsställelse. Han stod, säger han själv, mitt i den praktfulla indiska hösten omgiven av blomster-

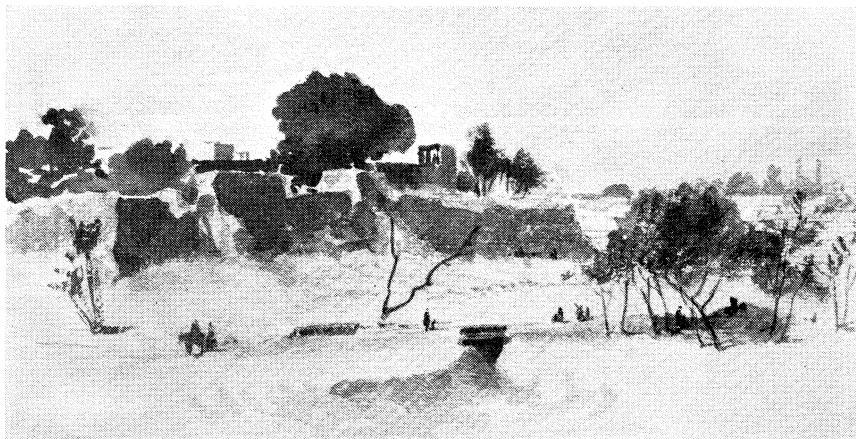

Fig. 6. Egron Lundgren, Rajans av Amethi fort. Akvarell 1858.

fält och lummiga träd, ryttare med granna turbaner och skarpa tulvarer, elefanter, kameler, oxdrifter . . . Och han tecknade allt detta och allt det han beskrev i sin dagbok: uppbroten i gryningen, de sandgula forten man passerade, myllret av soldater och djur vid vadställen och nerhuggna sepoys efter drabbningen.

Då Lundgren kom till Lucknow den 28 november stannade han där bl.a. för att se över de skisser och utkast som han gjort i sadeln under marschen. Men den tid han vistades här innebar mycket mera. Den förstörda staden erbjöd en fantastisk miljö för en skicklig arkitekturskildrare som Lundgren. Han tecknade med fin blyerts och i akvarell resterna av Kaiser Bagh, Begum Kothi och de andra palatsen som nu stod plundrade och tomma. De markerade slutet på hela mogultiden i Indien. Den hektiska blomstringen under 1800-talets första decennier i Lucknow verkar som ett sista krampfenomen före sammanbrottet. Och den hybrida arkitekturen med sina torngrupperingar, oändliga rumssekvenser och vildvuxna akantus-ornamentik ger en god bild av denna sista kulturyttring med dess blandning av indiskt och engelskt.⁹

Här hade Egron Lundgren också tid att göra porträtt. Några av dessa, som de två av Lord Clyde, är bröstbilder; andra är gjorda i helfigur. Färgerna i officersporträtten är återhållsamma men raffinerade med sina blå och bruna toner. En helt annan djärvhet kännetecknar porträtten av framstående indier, framför allt Raja Man Singh men också unga furstar och prinsessor.

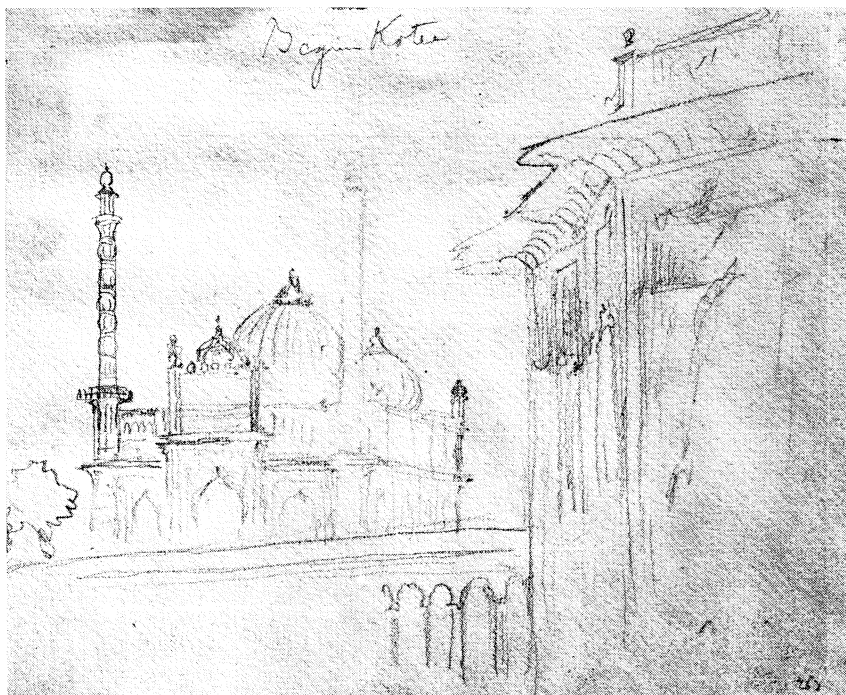

Fig. 7. Egron Lundgren, Begum Kothi, Lucknow. Blyertsteckning 1858.

Den ståtligaste porträttet av dem alla visar Kungen av Oudh, som avmålades i sin fångenskap i Calcutta »i en färgrik dräkt med turbanen i karmin och manteln i blekt gult med klart äppelgrönt foder».

Till dessa, ibland anonyma porträtt kommer så en rad andra scener med indier i olika sysslor och studier av allehanda objekt. Förutom akvarellerna gjorde Lundgren skisser som fyller flera böcker. – Det var ett överväldigande stort och rikt material som han vid hemkomsten till England kunde överlämna till sin uppdragsgivare för publicering.

9

Efter sin ankomst till London använde Egron Lundgren någon tid på att gå över de indiska teckningarna för att göra dem presentabla. Ett urval av dem utställdes i hans egen ateljé där Drottning Victoria besåg dem, och de visades offentligt av Agnew & Sons i maj 1859. Utställningen väckte stort intresse och upprepades ett par gånger.

Några »volymer» blev det dock aldrig. Agnew & Sons projekt att

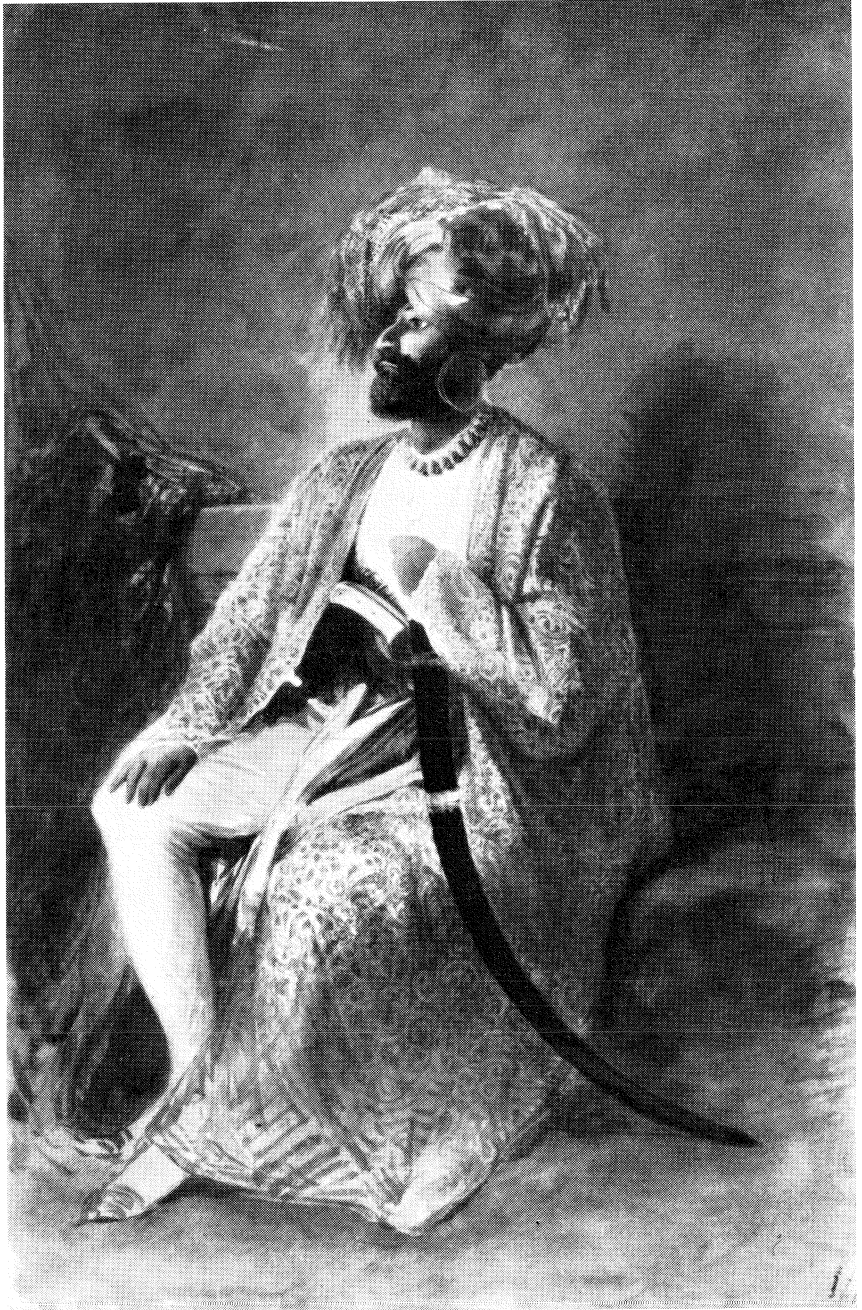

Fig. 8. Egron Lundgren, Kungen av Oudh. Akvarell 1858.

publicera materialet förföll. Delägarna i firman hade råkat i en process som förhalade det hela. Därmed var också tillfället försuttet. Indien hade hunnit övergå till Kronan och ordningen i landet tycktes återställd. Världens uppmärksamhet riktades nu mot andra områden. Man stred 1859 i Italien.

Den stora samlingen av Indien-material låg kvar hos Agnew's tills den någon gång under 1860-talet förvärvades av konstsamlaren Sam Mendel. 1875 åter försålades den hos Christie's och inköptes då av Mr. Edward Hermon. Genom arv övergick den från honom till familjen Hermon-Hodge, senare baroniserad med namnet Wyfold of Acrington, som ännu har kvar huvuddelen av porträtten medan några porträtt samt resten av samlingen är i svensk ägo.¹⁰

Några av Lundgrens verk blev emellertid publicerade, men inte efter de ursprungliga planerna. De ingick som illustrationer i William Howard Russells *My diary in India*, London, 1860, och den svenske löjtnanten Axel Linds af Hageby *Minnen från ett treårigt vistande i engelsk örlogstjänst, 1857-59*, Stockholm, 1860.¹¹ De litograferade bilderna har förlorat mycket av originalens omedelbarhet och styrka. I ett par fall saknar de fullständigt verklighetsunderlag. De är komponerade efter hemkomsten till London för att skildra händelser som väl beskrives i böckerna men som Lundgren aldrig själv upplevt. Flera av hans skisser kom också till användning i en ytterst tillrättalagd, panorama-aktig skildring med titeln »The Relief of Lucknow and Triumphant Meeting of Havelock, Outram & Sir Colin Campbell». Det var historiemålaren T. Jones Barker som byggde upp denna scen med hjälp av Lundgrens porträtt och arkitekturstudier.

10

Hur ska man nu bedöma Lundgrens insats som reporter? Som vi vet av dagboksanteckningarna upplevde han kriget och den indiska miljön på ett mycket intensivt sätt. Överfördes den upplevelsen till reportaget, nådde den någonsin sin publik?

Svaret på frågan blir inget obetingat nej, men vi måste erkänna, att budskapet när det äntligen kom fram genom en serie omständigheter blivit starkt försvagat. Till att börja med var Lundgrens motivval mindre djärvt när han målade än när han skrev. Sedan retuscherades bilderna både i Lucknow och London. Han bättrade på dem för att göra dem »presentabla», dvs. anpassade dem till måleriets gängse kon-

ventioner. Då han gjorde ett urval för utställningarna måste han också ha följt *decorum*. Vi får tänka oss att herrar Agnew & Sons i detta fall haft samma principer som när det gällde Roger Fentons bilder från Krim: de fick inte verka upprörande. En fashionabel Londonpublik med Drottningen i spetsen kunde inte gärna ställas öga mot öga med alltför direkta skildringar av krigets fasor. Den smidige Lundgren var säkerligen medveten om detta och rättade sig därefter. Inte ens illustrationerna till Russells rättframma dagbok avslöjar något om konstnärens omedelbara reaktion inför händelserna. De är tvärtom valda med stor försiktighet, och då de också blandas upp med fantasi-kompositioner försvinner den dokumentariska karaktären helt och hållet.

Det var naturligtvis så, att Lundgren saknade Russells kringsyn och vilja att påverka. Han aktade sig för att skapa sensation och politisk debatt kring sitt reportage. Om han varit ärlig mot sin första upplevelse skulle han kanske annars bidragit till en mera objektiv bedömning av revolten och föregripit den historiska omvärdering som skett i vår egen tid, när indierna själva äntligen kommit till tals och kunnat ge *sina* aspekter på vad som hände 1857 och därefter.¹² Lundgren var visserligen inte starkt kritisk gentemot engelsmännen, men han upplevde det kontroversiella i deras handlingar och reagerade märkbart på de grymheter han tvangs bevittna.

Men Lundgren hade till sist ett beskedligt temperament och andra ambitioner när han väl nådde publiken. Långt efter hemkomsten från Indien skulle han fortsätta att måla indiska motiv. Men det blev mest variationer på de mest oskyldiga temata han ursprungligen valt. Genrescener, gärna med *nautch-girls*, överväger.

11

Om vi lämnar de moraliska bedömningsgrunderna och samtidigt betraktar Egron Lundgrens *hela* verk – vilket vi nu kan göra utan någon form av censur – måste vi ändå tillmäta hans reportage flera värden, till att börja med ett rent historiskt. Den allmänna uppfattningen om vad som hände förändras väl inte i någon nämnvärd grad när vi lär känna hans bilder. Men kriget blir på ett nytt sätt gripbart och *åskådligt*. Genom porträtten, som avbildar snart sagt alla huvudpersonerna i dessa händelser, såväl som landskapsbilderna, arkitekturstudierna och alla teckningar av etnografisk karaktär.

Vi måste också ge vår erkännande åt *reportagetecknaren* Egron Lundgren. Jag tänker då i första hand på hans insats under marschen genom Oudh. Han karakteriserade långt senare dessa skisser i ett brev till gravören T. O. Barlow:

It would really give me pleasure to get an opportunity to look over these papers again as they would recall to my mind many remarkable incidents . . . Not a few of these sketches were made under very trying circumstances, and at a few moments' notice without much hesitation; and perhaps not a little of their interest is derived from the fact of their being the immediate transcripts of the moment.

Det framgår av dessa rader, att Lundgren kände sig själv ganska bra. Han visste att de första skisserna var bättre än de senare överarbetade verken. Man har också påstått, att Egron Lundgren i sina bättre stunder arbetade »impressionistiskt». Även om vi inte går så långt är det lätt att konstatera, att färgupplevelsen var det avgörande momentet i Lundgrens kontakt med Orienten. De landskap och miljöer han sett vid Medelhavet verkade bleka vid jämförelse. På vägen mellan Kairo och Suez noterade han redan: »aldrig såg jag en genomskinligare azur», och Röda havet uppfattade han som en safirblå strimma mellan rosenröda berg. Indien föreföll honom till sist »så rikt på form och färg att ögat nästan blir uttröttat». – Hans akvareller vittnar vältaligt om allt detta. De skimrar som papegojor.

12

Det är till sist två intressanta omständigheter som måste relateras till Lundgrens verksamhet i Indien. De innebär en konfrontation med två radikalt olika arter av bildframställning. Det första mötet gäller den indiska konsten, det andra det västerländska fotografiet.

Det indiska måleri som Lundgren först kom i kontakt med var knappast sådant som han kände till på förhand från Europa. Det var inte förfinade mogul- eller rajputminiaturer av den sort som då och då vandrade över i västerländska samlares ägo utan betydligt populärare och enklare konstverk, nämligen akvareller med religiösa motiv som utfördes av *patua*-kasten för att säljas till dem som drog fram efter Bengalens olika pilgrimsvägar, framför allt till det berömda templet i Kalighat. Lundgren berättar att han tog sig ut till en hinduisk nyårsfest med *hook-swinging* vid ett Kali-tempel norr om Chitpore. Där hittade

han bland allehanda varor som salufördes under träden små målade gubgubilder och akvareller: »Jag köpte några av dessa konstprodukter utförda med granna prålade färger och försilvringar på tunnt fint hamp-papper.» Lundgren ger ingen närmare beskrivning av målningarna, men vi får tänka oss att de såg ut som dem W. G. Archer analyserat och avbildat i boken *Bazaar Paintings of Calcutta*. De kännetecknas av djärva förenklingar och starka färger och frapperar genom sin modernitet.¹³

Ett måleri av annorlunda slag – möjligen representerande en äldre form av *patua*-konst – såg Lundgren inne i Calcutta. Han hälsade på hos en, ej namngiven, konstnär som på en stenbänk på gården till sitt hus radade upp tavlor med ämnen ur den hinduiska mytologin: Ganesha, den flöjtspelande Visnu och Siva »jagande gazeller med förgyllda horn i ärggröna skogar, där guldgula tigrar ligger på lur med klor av silver och svansar av ultramarin».

Det han beundrade i dessa verk var den minutiösa noggrannheten i målningssättet. Han kände sig lamslagen av det tålmodspröv en sådan målning innebar, och han frågade sig om inte denna detalj-precision var ett bättre alternativ än det skissaktiga manér han själv tillämpade.

I Benares, som han överhuvud uppfattade som en överrik konststad, ett indiskt Rom, blev han påmind om mogultraditionen. Det var rajan av Benares som iakttog Lundgren då han avbildade några soldater som satt uppklivna på en stor elefant. Rajan rekommenderade honom att göra elefanten kolsvart med elfenbensvita tår, men Lundgren accepterade inte detta ideal utan höll sig till »verkligheten, som stod för ögonen». Akvarellen finns bevarad och bevisar hans påstående: elefanten är skiffergrå och framställningen uppfyller för övrigt alla västerländska krav på illusion.

Under marschen genom Oudh observerade Egron Lundgren en form av konst som man fortfarande kan se praktiserad i de övre delarna av Indien både på palats och enklare hus. Det är målningar i stort format som utförts på väggarnas vita kalkputs med penslar av kliven bambu eller rotting. Lundgren hittade sådana dekorationer i det lerfort som bebotts av rajan av Amethi och säger, att de föreställde tigrar, påfåglar, ormar och krokodiler, »alla avbildade i de onaturligaste färger och i de osannolikaste sysselsättningar». Det fanns trots allt en reservation i hans uppskattning av den indiska konsten. Han kände sig till sist som västerlänning och tyckte sig inte kunna tränga in i en

Fig. 9. Egon Lundgren, Kavalleritrupp, sikher. Akvarell 1858.

så främmande ikonografi och formbildning. – Ändå kan man med lite god vilja hitta reminiscenser från indisk konst i en av reportageteckningarna. Det är en akvarell som framställer en kavalleritrupp från Punjab. De beridna sikherna med sina lansar ordnar sig till ett mönster som erinrar om krigiska rajput-målningar. Men det är ett isolerat exempel.

En betydligt större lockelse innebar då mötet med fotografen Felice A. Beato i Allahabad.¹⁴ Denne hade en tid följt trupperna och hade nu sin apparat uppsatt i Colin Campbells trädgård. Då Lundgren studerade hans bilder insåg han att Beato faktiskt utförde just det arbete han själv kommit ut för. Och han accepterade genast tanken på att avbryta sin resa och låta Beato svara för resten av reportaget. Han

Fig. 10. Felice A. Beato, Juwalla Pessand. Foto 1858. På fotots baksida har någon antecknat: »A rebel and a great scoundrel. He was hanged and to the last he vowed vengeance against us.»

bad en major Crealock att välja ut ett antal fotografier ur italienarens samling, och 63 stycken skickades från Allahabad till Agnew's i Manchester.

Men, som vi vet, avslutade Lundgren inte sin tripp så tidigt. Det var från Allahabad han följde trupperna på marschen genom Oudh, och det var under denna tid och senare i Lucknow, som han utförde huvuddelen av sina akvareller. Men dagboksanteckningarna om denna episod är ändå belysande. Det verkar som om Lundgren var färdig att kapitulera inför det nya bildmediet.

Om vi jämför Beatos fotografier med Lundgrens teckningar och akvareller är det en hel del som stämmer överens. Porträtten är arrangerade på samma sätt och ger samma intryck av martialisk arrogans. Men Beato har också bilder av medaljens frånsida. Av dödsdömda och avrättningar och de ömkliga rester som blivit kvar då gomar, kråkor och schakaler tagit hand om liken. Dessa dokument har nått ett steg längre i realism än de bilder som Roger Fenton och Egron Lundgren vågade framställa.

Under sin fortsatta verksamhet – som reporter från avslutningen av Opiumkriget i Kina och striderna i Sudan på 1880-talet – skulle Beato fullfölja sitt dokumenteringsarbete och skildra kriget som ett blodigt och avskyvärt hantverk. Genom sina okonventionella och direkta inblickar i den sortens verklighet framstår han i dag som långt mera modern än sina samtida kolleger. Var det kanske också inför den »moderniteten» som en målare som Egron Lundgren tvingades kapitulera? Framställningen har ju visat att denne i skrift kunde vara lika orädd och skarpsynt men att han i bild tvekade och följde sin uppdragsgivares rekommendationer. Efter sin utflykt till Indien valde han att vara lojal mot en social miljö där man ännu inte kunde antyda att de brott för vilka några hängdes och de militära äventyr för vilka andra fick medaljer till sist såg ut på samma sätt.

Noter

Föreliggande uppsats skrev 1967. Ett sammandrag, med titeln »Egron Lundgren, reporter of the Indian Mutiny», publicerades i augustinumret av *Apollo*, 1970. Per Hemmingsson har sedan behandlat Roger Fentons insatser på Krim och även Egron Lundgren och hans relationer till fotografiet, i *Fotohistoriskt*, Stockholm 1970.

- 1 Operationerna på Krim som led i ett »kallt krig» har behandlats av A. J. Taylor, »Crime: The War that would not boil», omtryckt i *Europe, Grandeur and Decline*, Penguin, 1967.
- 2 Constantin Guys presenterades för första gången av Charles Baudelaire, »Le Peintre de la Vie Moderne», *Figaro*, 1863. Artikeln ingick i *L'art romantique* 1869, och trycktes separat 1943. Bland övriga monografiska verk kan nämnas *Constantin Guys, with an introduction by Clifford Hall*, London, 1945.
- 3 Roger Fentons liv och verk har skildrats av Helmut och Alison Gernsheim, *Roger Fenton, Photographer of the Crimean War*, London, 1954.

- 4 S. T. Sheppards artikel om William Howard Russell stod att läsa i *The United Service Magazine*, 1907. Rupert Furneaux bok *The First War Correspondent* kom ut 1944 och bär mottot: »The truth shall be told.» Raderna daterade Sebastopol den 25 november, är närmast hämtade därifrån.
- 5 Raderna om den ryske tsarens kröning och andra uttalanden av Russell är i fortsättningen tagna från originalutgåvan av *My Diary in India*, London 1860. En förkortad version av denna bok redigerades av Michael Edwards, *My Indian Mutiny Diary*, London, 1957.
- 6 Av de otaliga böcker som behandlar striderna i Indien 1857 och därefter kan nämnas Michael Edwardes sent gjorda summering *Battles of the Indian Mutiny*, London 1963. Den innehåller illustrationer av allehanda slag, bl.a. efter konstverk av Morgan och Atkinson och fotografier av Beato.
- 7 Egron Lundgrens monografi skrevs av Karl Asplund, *Egron Lundgren*, 1-2, Stockholm 1914-15. Omständigheterna kring konstnärens avancemang i det engelska konstlivet och Indien-resan har där blivit klarlagda. Asplund har också utgett en särskild volym om resan, *Med Egron Lundgren i Indien*, Stockholm 1931.
- 8 Egron Lundgrens egna publikationer, *En målares anteckningar, I, Italien och Spanien*, Stockholm 1870, *II, Indien*, Stockholm 1871, *III, Lediga stunder i främmande land* (anteckningar från Egypten och Italien), Stockholm 1873.
- 9 Lundgren var mycket intresserad av indisk arkitektur. Han upphåller sig i sin dagbok länge vid Raz Ram, *Essay on the Architecture of the Hindus*, London 1838. Boken är baserad på *Manasara Silpa-sastras*.
- 10 Den enda tillgängliga förteckningen över Egron Lundgrens indiska skisser är den som iordningställdes då Sam. Mendels samling försåldes av Christie, Manson & Wood den 16 april 1875. Antalet nummer är här 271, men många står för flera skisser. Hos Lady Wyfold på Sarsden House finns nu cirka 50 porträtt, nästan uteslutande av engelska officerare. I Drottningens bibliotek på Windsor förvaras ett 20-tal arbeten av Lundgren, bland dem ett betitlat »Headquarters Bivouac on the march to Lucknow, 1858» (Osborne No. 432). Den störste svenske ägaren är Nationalmuseum i Stockholm, som har omkring 130 enstaka nummer samt flera skissböcker i litet format. Dessa ingår i en donation från konstnärens broder Mildhog L. Resten av skisserna från Indien är fördelade på många privata händer. Ett antal utomordentligt vackra teckningar och akvareller ägs av Fru Hedda Stina Meier-Larsen och hennes arvingar. Koncepter och manuskript till *En målares anteckningar* förvaras på Kungl. Biblioteket i Stockholm. En samling brev från Lundgren till den engelske gravören Thomas O. Barlow fanns 1915 hos Miss Lucy Barlow, Tunbridge Wells. Ett andra band korrespondens, som skulle innehålla Lundgrens brev från Indien, har gått förlorat.
- 11 Axel Linds av Hageby *Minnen* utgavs även i en tysk upplaga, Leipzig 1861.
- 12 Omvärderingen av händelserna 1857, deras orsaker och följder, har behandlats av bland andra Surendra Nath Sen, *Eighteen Fifty-Seven*, Calcutta & New Delhi 1957.
- 13 W. G. Archers bok om bazaar-målningarna publicerades för Victoria & Albert Museum 1953.
- 14 Helmut Gernsheim har vänligen meddelat mig, att Beato var venetianare till födseln men blev naturaliserad engelsman. Han arbetade som assistent åt James Robertson vid slutet av Krimkriget, och fortsatte detta samarbete senare i Indien. Beato finns representerad i bl.a. följande samlingar:

Sten Åke Nilsson

The Gernsheim Collection, University of Texas, Austin; India Office Library, Commonwealth Office, Radio Times Hulton Picture Library och Victoria & Albert Museum, London; Konstakademiets bibliotek, Köpenhamn. Fotografierna i den sistnämnda samlingen finns katalogiserade i Henrik Bramsen, Marianne Brøns och Bjørn Ochsner, *Early Photographs of Architecture and Views*, Copenhagen 1957.

Minnesdrickning vid begravning

Författaren har vid några tillfällen i sin hemtrakt på Orust i Bohuslän varit med om att begravningsgästerna vid samlingen före avfärden till jordfästningen i kyrkan fått ett glas vin, som druckits på stående fot efter utfärdsandakten. Skålen har föreslagits av prästen eller värden, som därvid nämnt den dödes minne. Jag vill här studera denna sedes utbredning, utformning, innebörd och ursprung jämte förändringar.

Kyrkohistoriska arkivet i Lund (LUKA) har alltsedan 1940-talet med vissa mellanrum sänt ut frågeformulär till landets alla församlingar rörande samtida kyrklig sed. Den senaste frågelistan – »Kyrklig sed 1968» – som tillställdes prästerna våren 1969 och besvarades nästan hundra procentigt, efterlyser om det vid begravningsbjudningar förekommer, att man dricker en skål för den döde. Svaren på denna frågelista får bilda utgångspunkt för undersökningen.

Karta I visar, att seden 1968 hade sin huvudsakliga *utbredning* inom Göteborgs stift och dessutom förekom i ett antal församlingar i Lunds stift – främst i sydvästra delen av Skåne – samt på vissa håll i Stockholms och Strängnäs' stift. De flesta svaren nämner inget om sedens frekvens inom de enskilda församlingarna. I en del fall framhålls, att bruket förekommer sällan eller ibland, vilket markerats med ett särskilt tecken (ofylld ring) på kartan. De fyllda ringarna anger inte något om frekvensen utan enbart, att begravningsskålen förekommer.

För att skaffa närmare upplysningar om sedens utformning, innebörd och frekvens utsändes under hösten 1972 en rundskrivelse till de pastorsämbeten, som lämnade positivt svar 1969.¹ Uppgifterna om frekvensen har markerats på en arbetskarta. Av denna framgår, att skålseden förekommer allmänt – dvs. vid samtliga eller de allra flesta

begravningar – i flera församlingar i södra Bohuslän och inom ett bälte i mellersta Bohuslän – från Bokenäs och Lyse till Hede – med anknypning till sydvästra Dalsland. Dessutom uppges seden förekomma regelmässigt i många socknar spridda över Halland med undantag för landskapets nordligaste och sydligaste del. På flera orter i Halland sägs bruket finnas vid ungefär varannan begravning. Detsamma gäller ett antal socknar i Bohuslän, där seden då avtagit under de senaste åren. Till det halländska kärnområdet ansluter sig ett fåtal församlingar i västra delen av Marks härad i Västergötland. Därifrån meddelas dock samtidigt, att bruket börjat avtaga. Det kan noteras, att flertalet av de socknar i vilka seden är mest intakt, tillhör de områden, där gudstjänst- och nattvardsfrekvensen var högst under 1950-talet² och där kyrktagningsleden fortlevde längst under 1930- och 1940-talet.³ Undantag utgör ett område i södra delen av Halland, som sträcker sig från trakten söder om Falkenberg ner till socknarna strax söder om Halmstad, där gudstjänst- och nattvardsfrekvensen inte varit särskilt hög och där kyrktagningsleden uppluckrades ganska tidigt. Till undantagen hör också några församlingar i Göteborgs stad. I Vasa församling t.ex. uppges seden förekomma vid i runt tal 75 % av begravningarna.

Inom ett område i mellersta Bohuslän – med centrum på Orust och fastlandet öster därom – i norra Halland samt inom delar av Marks och Kinds härader i Västergötland har bruket blivit alltmer ovanligt under de sista åren. Från Romelanda norr om Kungälv heter det t.ex.: »Ännu 1965 dracks skålen vid de flesta begravningar. Nu händer det bara någon enstaka gång.» Pastor i Forshälla söder om Uddevalla framhåller att »på de senaste 2 åren har seden nästan helt försvunnit. Förut vid alla begravningar». Nedgången har inte alltid varit lika påtaglig i alla församlingar inom samma pastorat. I Forshällas annex Grinneröd uppges bruket således förekomma vid i genomsnitt 3 av 4 begravningar.

I norra Bohuslän, där seden mestadels var sällsynt 1968, hade den överlag försvunnit 1972. Detsamma gäller några socknar i närheten av Falkenberg och i södra delen av Kind.

Utanför Göteborgs stift sägs bruket förekomma regelmässigt i åtta mindre landsbygdsförsamlingar i sydvästra Skåne. För övrigt är det sällsynt i Skåne och Blekinge eller har helt försvunnit under åren mellan 1968 och 1972. I de berörda socknarna i Strängnäs' stift förekommer det sällan liksom i vissa församlingar i Stockholms stift, medan

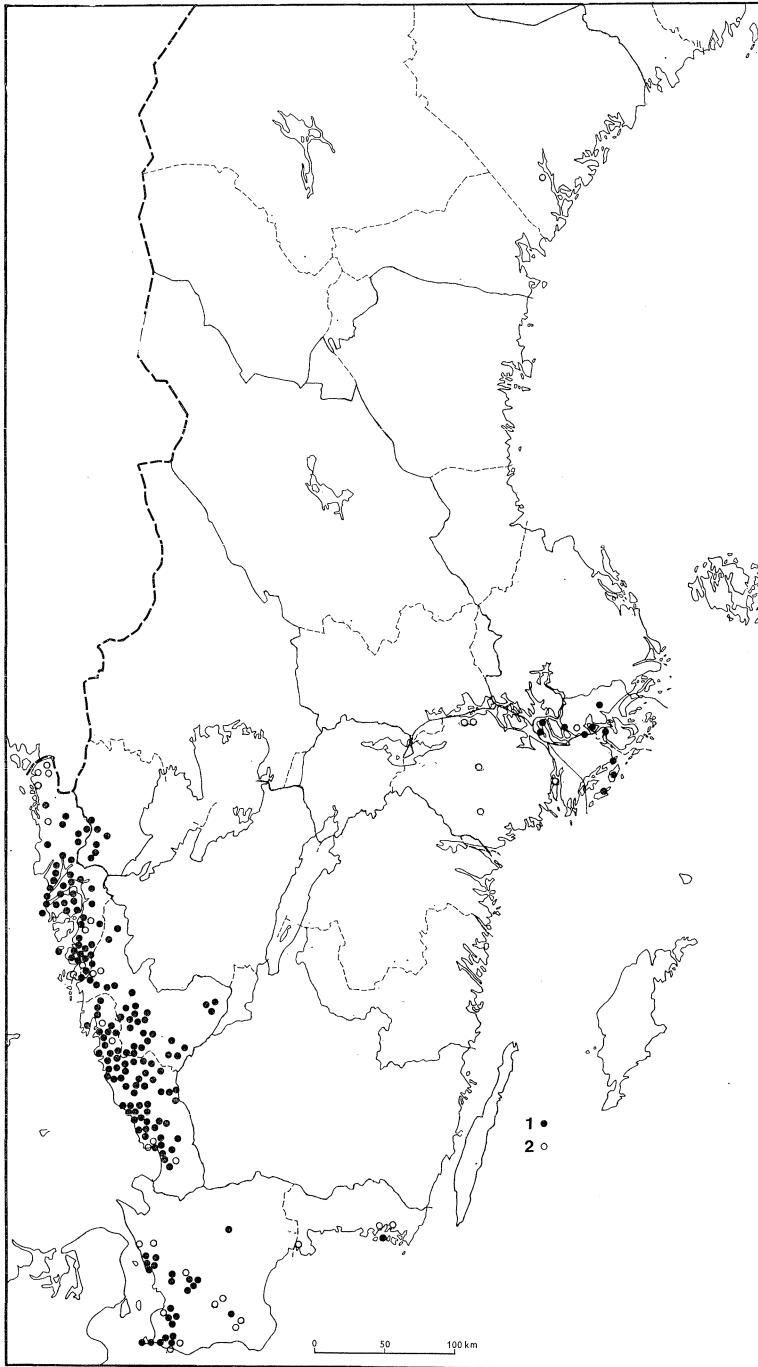
det i Hässelby, Dalarö och Boo äger rum vid 40 à 50 % av begravingarna.

Sedens frekvens har inte kunnat visas vara beroende av socknarnas sociala struktur. Ej heller märks någon tydlig frekvensskillnad mellan stads- och landsbygdsförsamlingar. Seden förekommer i Stockholm, Göteborg och Malmö om än med olika frekvens inom dessa städers enskilda församlingar. Högst är den i några församlingar i Göteborg, medan den i Malmö överlag tycks vara ganska låg. I Husie uppges seden förekomma vid ungefär 20 % och i Eriksfält vid omkring 15 % av begravingarna. Den är däremot såväl i Göteborgs som i Lunds stift försvunnen eller sällsynt inom vissa av de mindre städerna. I Halmstad – den näst Göteborg största staden i Göteborgs stift – uppges bruket förekomma ganska ofta (Halmstads S:t Nikolai). Någon skillnad mellan mindre städer och deras landsbygdsannex kan – med visst undantag för Kungälv och Ytterby – inte konstateras.⁴

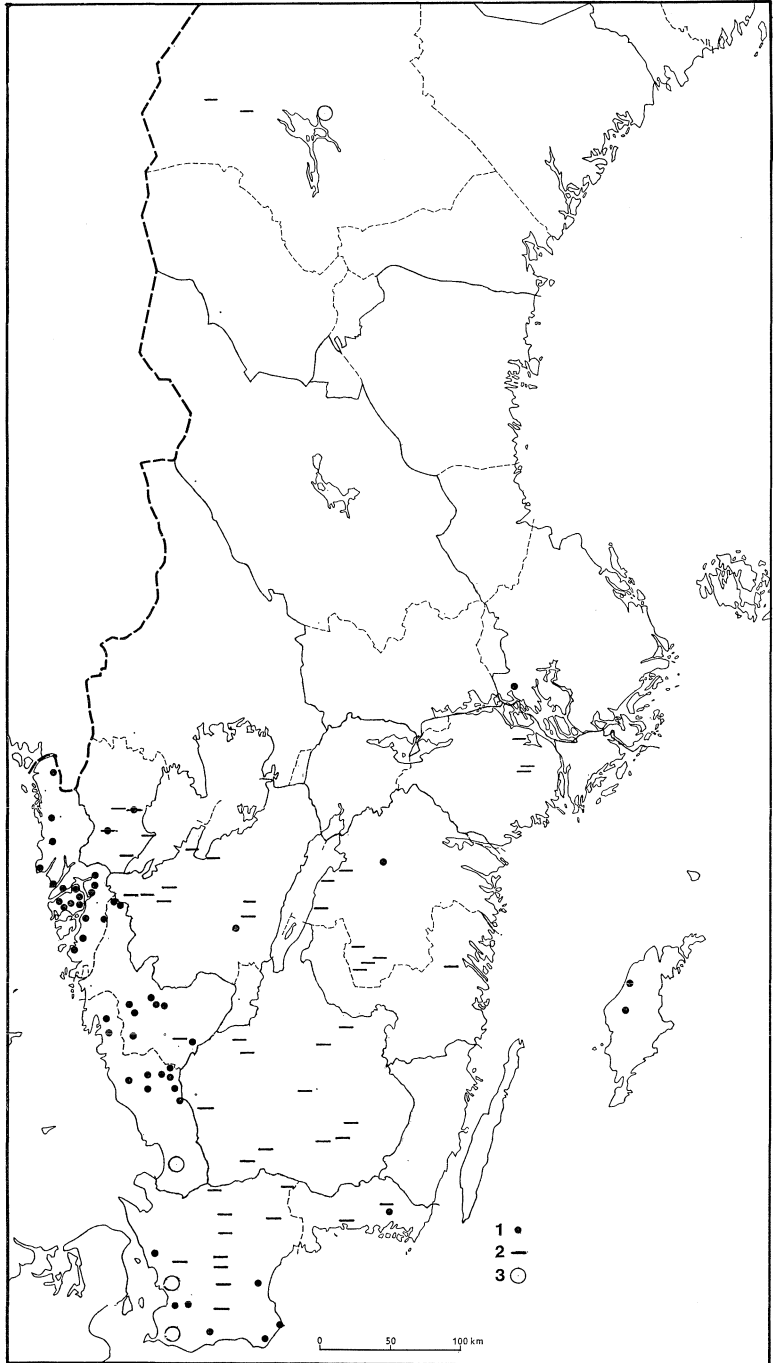
Man frågar sig om karta 1 återspeglar en regional utbredning eller om seden tidigare haft större utbredning. Med tanke på att kärnområdet ligger inom det s.k. kyrkliga Sydvästsverige, kan man förmoda, att kartan visar seden i retarderad form.⁵ En annan möjlighet är, att bruket enbart haft en västnordisk utbredning. I svaren på LUKA:s frågor om samtida kyrklig sed under 1940-talet – där seden dock ej särskilt efterfrågats – möter uppgifter om minnesskålar endast i Göteborgs stift, från norra Bohuslän ned till mellersta Halland.⁶

Karta 2 visar sedens förekomst enligt traditionsuppteckningarna, som ungefär avser tiden kring år 1900. Även i detta material – som visserligen inte bygger på någon totalinventering i landets församlingar – är de positiva beläggen koncentrerade till Göteborgs stift. De många negativa uppgifterna från de kringliggande stiftet antyder, att kartan speglar det verkliga utbredningsområdet vid tiden i fråga. Att negativa belägg kunnat erhållas, beror på att skålseden varit direkt efterfrågad dels i en frågelista 1949 från Folklivsarkivet i Lund (LUF 70),⁷ dels i den år 1965 omarbetade frågelistan LUKA 1.⁸ Flera av de positiva uppgifterna i Göteborgs stift grundar sig på fria uppteckningar i Institutet för folklöre, Göteborg, huvudsakligen insamlade under 1920-talet.

En norsk frågelista 1957 (NEG 64) upptar bl.a. frågan: »Skulle det drikkes til 'velfarsskål' (ferdaskål, godnattskål) før de bar liket ut?» Av svaren att döma har en sådan sed knappast förekommit under 1900-talet. Några få uppteckningar från Setesdal och Telemark omtalar, att den

Karta 1. Minnesdrickning vid begravning 1968. 1. Seden förekommer. 2. sällan, ibland. Stiftsgränserna är heldragna, landskapsgränserna streckade.

Karta 2. Minnesdrickning vid begravning enligt traditionsuppteckningarna. 1. Sedden förekom. 2. förekom inte. 3. Positiv uppgift från tiden före 1850.

fortlevde ännu 1957. Ett stort antal sagesmän – från de flesta fylken – meddelar, att den fanns förr eller i slutet av 1800-talet.⁹ Ett danskt frågeformulär 1953 (NEU 18) efterlyser om »man brugt at udbringe en skål eller på anden måde mindes den afdøde?». Någon klart positiv uppgift har inte kunnat återfinnas i svaren. Inte heller i finskt och finlandssvenskt traditionsmaterial föreligger några motsvarigheter.¹⁰ På vissa håll i Tyskland, såsom i Västslesvig,¹¹ förekom emellertid sådana minnesskålar i början av 1900-talet.

Minnesdrickning har *äldre motsvarigheter*. Den förekom redan under förkristen tid såväl i Grekland och Rom som bland germanerna.¹² Man drack både till gudarnas och de avlidnas minne. Detta fortlevde efter kristendomens införande och omtalas i det romerska riket på 300-talet. Biskop Ambrosius (d. 397) av Milano klandrade bruket att dricka till martyrernas minne vid dessas gravar. På 500-talet varnade ärkebiskop Cæsarius av Arles kristnade germaner för att dricka till helgons och änglars ära såsom det brukade ske vid gästabud.¹³ Liknande förmaningar uttalades av ärkebiskop Hinkmar av Reims på 800-talet.¹⁴

I Norden kan minnesdrickning beläggas i Snorre Sturlassons samling av norska kungasagor, Heimskringla.¹⁵ Håkon den godes saga (kap. 14) skildrar, hur man vid blot i Trøndelag först drack Odens skål (full) för kungens seger och makt och därefter Njords och Frös för god årsväxt och fred samt »Bragafull». ¹⁶ Slutligen brukade man dricka avlidna fränders skål, vilket kallades minnen (minni).¹⁷ Vissa redaktioner av Olav Tryggvasons saga berättar, att den helige Martin av Tours (d. 397) visade sig i drömmen för Olav Tryggvason med maning att inte längre dricka Tors, Odens och de andra asarnas minne utan i stället Guds och helgonens, främst Martins, minne.¹⁸ Snorres version av Olav Tryggvasons saga innehåller en skildring av Sven Tveskäggs arvöl efter sin fader Harald Blåtand. Då inbjöds joms-vikingarna Sigvald jarl, Bue digre och deras bröder, vilkas fäder också avlidit kort tid förut. Man drack alla dessa dödas minne liksom Kristi och den helige Mikael's minne.¹⁹

Inom de medeltida gillena spelade minnesdrickning en viktig roll, vilket antagligen återspeglar ett kontinentalt inflytande.^{19a} Minnena ägnades Kristus, Maria och helgonen, vilket kan följas i vissa bevarade medeltida skråordningar, som nämner minnesbägare.²⁰ För ett S:t Eriks gille i Sparrsätra i Uppland stadgas: »Nw bör allerman höxtha mynne haffwa

ok lysa tha sex slar . . . Nw bör allermannenom ok gärdha ffolke alla helgona minne lysa ok holla mz ffärska begara ok ffärsth öl tha ix slar.»²¹ En skråordning för ett S:t Görans gille lämnar utförligare föreskrifter: »XX Om tysdagx aptonen tha skal syäla mynne skänkiä tha skal alla brödher ok systrar närvara. Tha högxtha mynne är skänktä tha skal klokaren bära rökilse och vïgdhe vatn brödröm systrom ok ther bör klokaren i öre före aff gilles peningh. xxj. Mynnes kar skola vara ix. Först varss herra mijne. varffru mynne och ryddher sancte Örianss mijne högxsta mynne och thz serdelis skal skiänkiä serdeliss mz horn ok handkläde ok gillesbloss ok alla gillesbrödher skulo upsta ok qwädha tha thz mynne skiänktä är, tha skulo gerdenne mz horn handkläde gen qwädandes vtför dörena ok gïffva them fatigom öl som the haffwa i hornen eller kannor. Item lijthen stund ther ephther skulo gerdenne skänkiä Helge Kors mynne, ok sancte Erikx mynne, ok sancte olaffs mynne. Item lijthen stundh ther ephther skulo the skänkiä all Gudz helgona mynne, Sancte Gertrud, ok sancte benktä.»²² Gillesväsendets blomstringstid inföll under 1400-talet, då det även spröd sig till landsbygden. Enbart i Uppland fanns ett fyrtiotal bygdegillen.²³ Olaus Magnus omtalar, att man vid gillenas gästabud drack ur horn »till den heliga Treenighetens höga åminnelse» och därefter till »den heliga jungfruns, Guds moders, åminnelse och för tredje gången till den skyddspatrons ära för vars åkallande sockenkyrkan är invïgd».²⁴ Minnesdrickning och -sjungning förekom även utanför gillen och skrån, bl.a. vid bröllop.^{24a} I Norge spelade S:t Olofs minne en framskjuten roll.²⁵ För ett danskt S:t Eriks gille bestämde en skråordning, att minnesjungningen skulle ägnas S:t Erik, Kristus och jungfru Maria.²⁶

Även om skråordningarna inte direkt nämner minnesdrickning för avlidna gillesmedlemmar, kan sådan mycket väl ha förekommit med hänsyn till bestämmelserna om gilletts förpliktelser vid en medlems död. Bl.a. skulle de efterlevande offra till själamässor för den avlidne. Uttrycket »syäla mynne» i skråordningen för S:t Göransgillet tyder på att man avsåg minnet av de döda (jfr not 43 och 86).

De medeltida svenska gillena försvann ganska snabbt efter reformationen genom Gustav Vāsas kraftiga ingripande mot dem. Vid Västerås' riksdag 1544 beslöts, att gillen och convivia skulle avskaffas. Deras egendom kom snart att konfiskeras.²⁷ Motsvarande förordningar mot gillen utfärdades i Norge efter reformationen.²⁸

Reformatorn Laurentius Petri tog avstånd från minnesdrickning vid gästabud och klagar i sin skrift Dialogus 1542 över »de ohöviska

älskogsvisor eller ock det man icke bättre räknar de okristliga minne, som nu är sed».²⁹ I kyrkoordningen 1571 heter det: »Sammaledes skola ock landsprästerna beflita sig därom att de måga avskaffa de okristliga minne, som bönderna mycket pläga bruka i deras gästabud och komma dem till att bruka i samma staden några av dessa svenska psalmer eller förvandla samma minne, så att de draga överens med Skriften.»³⁰ Reformatorn Olaus Petri publicerade i en skrift 1536 om svenska sånger en minnesvisa («minne»), som »må sjungas i brudhusen».^{30a} Ett kyrkoordningsförslag av biskop O. Laurelius i Västerås 1663 talar om »den lovlige seden att brudgum och brud dricka varandra till den h. Trefaldighets minne».³¹ Samma positiva syn på denna bröllopsed möter i biskop Emporagrius' kyrkoordningsförslag 1664.³² Enligt småländska domböcker från 1620-talet drack man »Guds åminnelse-skål» vid gästabuden.³³ J. Gaslander omnämner dannemans och dannekvinnas skål vid bröllop i 1770-talets Västbo.³⁴ G. O. Hyltén-Cavallius framhåller, att rester av minnesdrickning fanns kvar vid bröllop i Småland under 1800-talet.³⁵ Om bröllopen i Vadsbro i Södermanland meddelar prästen Lars Hallman 1759: »Vid skåldrickningen på de stora [bröllopen] må jag lägga härtill att gubbarna töra ibland komma ihåg sina döda, i synnerhet sina nyss avlidna präster, ja den urgamla skålen: Guds faders skål i himmelen tör väl ock slinka med, om de få en tår på hjärtat.»³⁶

Det sentida bruket med begravnings-skål hör antagligen ihop med dessa äldre minnesdrickningar vid olika gästabud. Detta hindrar dock inte, att seden kunnat tillskrivas en särskild innebörd, när den ägnades avlidna (jfr s. 95). Det föreligger enstaka uppgifter om en sådan sed vid begravning under 1600- och 1700-talet samt i början av 1800-talet. Beläggen kommer främst från de s.k. gammaldanska landskapen. Samuel Rheen meddelar emellertid om lapparna på 1670-talet: »Kunna de få brännvin, dricka de ock det den döda till åminnelse, det de kalla saliga vinet.»³⁷ När prosten Junghans bisattes i Borgeby i Skåne 1743, uppges bönderna, som bar honom in i vapenhuset, ha druckit »först vår herres skål i himmelen och sedan sal. pastorns skål».³⁸ Då prosten Dahlberg i Hasslöv i södra Halland begrovs 1760, trakterades likbärarna med öl och drack en skål.³⁹ Nicolovius skildrar en motsvarande sed i Skytts härad i Skåne vid 1800-talets början: »Med hatt i hand stodo då alla, så vitt rummet det tillät, kring kistan avbidande signalen att utbära liket. Den så kallade 'traktören' (marskalken) inträdde

nu och drack de övriga gästerna till, varefter envar drack sin döde kristendomsbroders eller kristendomssystems avskedsskål.»⁴⁰ Då professor Carl Zetterströms fader begrovs 1817 i Krokombro i Jämtland, sägs »skålen till hans minne» ha druckits »i gott öl».⁴¹

Den norske biskopen Jens Nilssøn rådfrågade 1580 Själlands biskop Povel Madssøn angående »de vgdelige giestebudtz minde med Gud Faders skaal at dricke, Gud Søns och den Hellig Aands. At mand kunde faa en bedre skick derpaa, som icke var saa megit groff». Madssøn svarade, att sådant skulle avläggas och om det inte lyckades, skulle man i sista hand vädja till konungen.⁴² Vid sina visitationer ivrade Jens Nilssøn för att avskaffa »sion oc erfue som de bruge effter deris døde».⁴³ En norsk kyrkoordning 1607 förbjöd strängeligen skåldruckande för de avlidna: »Oss er ocsaa tilkiende giffuit hourledis de vdi Norge (sønderlig vdi Noerland) holde siune Dricke (som de det kalde) det skal vere at de Dricke den Affdødis Siele Skaal der met at forhielpe hannem til it got Herberge huilcket bør iblant Christen Folck aldrig at tenckis end sige at brugis, de der saadant giøre ere vantroens Børn thi det er icke Christen Mands men galne oc affsindige Folckis seduane oc skick. Oc huo som derfore met saadant her effter findis skal tilbørligen straffis.»⁴⁴ I södra Norge kan ett sådant bruk beläggas omkring år 1800 trots förbudet 1607. Det kallades i Telemark på 1780-talet att »skille for Skaalen», när en värtalig man talade å den dödes vägnar och tog avsked med de efterlevande före avfärden från hemmet.⁴⁵ Enligt en topografisk beskrivning över Setesdal 1771 »drikkes den Afdødes saa kaldte Velfartsskaal, först af de nærmeste Slægtninge, dernæst af alle de omkring Bordet siddende af et lidet Kar, som enhver maa udrømme». När liket sedan burits ut på gården, »sættes en stor Skaal Öl paa Ligkisten, og man begynder at drikke paa ny».⁴⁶ Från Danmark eller närmare bestämt Sönderjylland omtalar Svend Grundtvig 1861 att »for faa Aar tilbage havde man endnu i Vedsted ved Haderslev den Skik ved Kistelæg at drikke 'det salig Liges Skaal', hvorved man klinkede dygtig med Glassene. Derefter tømtes Skaaler for hele Husets Personale, hver især, og alle Skaaler maatte drikkes til Bunds, saa der kunde ved den Lejlighed blive tømt vel en halv Snes Glas; men det var da kun af ung Vin».⁴⁷ Denna sed var alltså försvunnen 1861. Några ytterligare danska motsvarigheter under 1800-talet har inte spårats.

Under 1500- och 1600-talet kan man i Lettland, Litauen och Preussen belägga skål för den döde i öl.⁴⁸ Vid en begravning i Shrewsbury

i England 1672 stod en stor bågare med vin på kistan, medan prästen höll liktalet. Därefter drack var och en för den dödes väl med förhoppning, att denne skulle komma igenom svårigheterna på vägen till paradiset.⁴⁹ Skåldrickning vid begravning eller åminnefestes synes alltså längre tillbaka i tiden ha förekommit inom stora delar av Europa. Seden var i Danmark försvunnen före 1800-talets mitt och i Norge tydligen något senare. Där har den bibehållits längst i Telemark och Setesdal,⁵⁰ som även länge bevarat andra äldre företeelser.

I Sverige har seden under 1900-talet egentligen endast förekommit i sydväst, där också andra äldre seder – såsom kyrktagning, faddrar vid dop och den egentliga själaringningen⁵¹ – fortlevat längst. Genom att kartorna 1 och 2 – som avser två olika tidsplaner under 1900-talet – uppvisar ungefär samma kärnområde, antyds att en tänkbar regression skett före 1900-talet. Det finns dock inget material, som kan ge upplysning om den exakta tidpunkten härför. Huvudparten av de positiva beläggen på kartorna kommer från gammaldanska landskap.⁵² Tillhörigheten till dessa har dock inte varit helt avgörande för sedens utbredning, vilket visas av att den förekommer såväl i Göteborgs stifts västgötadel som i de gammaldanska landskapen Bohuslän och Halland. Det finns exempel, som tyder på att gränsen mellan Göteborgs och Skara respektive Växjö stift kunnat utgöra en skiljelinje. Från Fors och Rommele (öster om Göta älv) i Göteborgs stift omtalas begravningsskål, medan denna är okänd för sagesmän från de närliggande socknarna Flakeberg, Främmostad och Väne-Åsaka i Skara stift.⁵³ En motsvarande skillnad kan påvisas mellan grannsocknarna Torup i Halland och Femsjö i Småland. Däremot ansluter sig södra Dalsland – tillhörande Karlstads stift – till närliggande delar av Göteborgs stift. Den religiösa strukturen i södra Dalsland visar även i övrigt likheter med Göteborgs stift.⁵⁴ Helt uteslutet är det naturligtvis inte, att seden spritts från Bohuslän till södra Dalsland och Göteborgs stifts västgötadel. Från Gotland föreligger traditionsuppgifter om att skålen försvann i slutet av 1800-talet.⁵⁵ Mot en enbart västnordisk utbredning av seden talar beläggen på karta 1 från Stockholmsregionen samt ett par uppgifter från Uppland och Östergötland på karta 2. Dessutom bör man lägga märke till att minnesdrinkning vid gästbud såsom bröllop förekommit även efter reformationen inom gammalsvenska områden varvid man t.o.m. kunnat ihågkomma de döda (se s. 86 Vadsbro 1759). Det föreligger inga uppgifter, som antyder, att begravningsskålen är

nyinförd i Stockholmsregionen, vilken i andra avseenden är känd som ett innovationsområde.⁵⁰ Det rör sig inte om någon enbart borgerlig sed, ty den återfinnes även på vissa öar i Stockholms skärgård. Från Mörkö i Strängnäs' stift, där seden numera är sällsynt, meddelar några sagesmän, att den var betydligt vanligare i början av 1900-talet.

Att begravningsskålen har äldre anor i Stockholm, antyds av ett rättsfall, som relateras i Stockholms stads tänkebok 1599. Den 18 juni detta år ställdes en viss Göran tunnbindare inför rätta och förhörde »om det gravöl han och andra flera med honom hava druckit om v.n. furste uti Dirick Bökmans källare. Härtill svarade Göran således att han icke haver druckit vår nådige furstes gravöl utan han hade suttit i Dirick Bökmans källare och hört på att några av konungens drabanter och v. Jahann Böckman som död är samt andra främmande köpsvenner hava druckit v.n. furstes gravöls skål och detta skall vara vid pass 5 eller 6 veckor sedan». Anders tunnbindare vittnade däremot att Göran sagt, »att han, Jahann Böckman och andra flera som var i Böckmans källare hade druckit vår n. furstes gravöls skål», vilket även intygades av Tomas tunnbindare.^{50a} Gravölsskålen har antagligen vid denna tid inte förekommit bland gemene man utan varit knuten till de högre socialskikten.

Varför har då denna sed fortlevat längst i Göteborgs stift, där den återfinnes både på landsbygd och i städer?^{50a} Förhållandet får nog anses ha samband med den inomkyrkliga väckelse – schartauanismen – som präglat stiftet sedan 1800-talet. I dennas fotspår följde ett allmänt konservativt beteendemönster. Gudstjänst- och nattvardsfrekvensen har i genomsnitt varit högre än i andra stift, och kyrktagningsseden bevarades längre. I motsats till gudstjänst, nattvard och kyrktagning har minnesskålen inte haft någon religiös motivering (jfr s. 95 f.), som föranlett kyrkans (schartauanismens) företrädare att slå vakt om den. Sedens kvarblivande kan i stället ses som ett utslag av det allmänt konservativa beteendemönster, som följde i väckelsens fotspår. Å andra sidan bör man inte bortse från att schartauanska präster visserligen bekämpat fylleri men i motsats till frikyrkliga samfund och nykterhetsrörelsen inte eftersträvat absolutism, vilken ansågs kunna leda till egenrättfärdighet. Man förespråkade i stället måttlighet, vilken dock inte fick vara förenad med begär efter starka drycker.^{50b} Det kunde därför inte bli fråga om negativism mot begravningsskålen på grund av att den innehöll alkohol. Pastor i Getinge och Rävinge i Halland

säger sig inte ha något emot seden »för vinets skull. Där ser jag det bibliskt. 'Tag litet vin för din mages skull.' 'Drick eder icke druckna av vin, ty därav kommer ett oskickligt leverne.' Bruk men inte missbruk, alltså». ⁵⁷ Det kan tydligen ha haft viss betydelse, att frikyrkligheten spelat en underordnad roll i Göteborgs stift i motsats till t.ex. mellersta Sverige och norra Småland. Därifrån föreligger uppgifter om att frikyrkliga människor motsatte sig alla alkoholhaltiga drycker vid begravning. ⁵⁸

Sedens kvarblivande i södra och västra Skåne kan jämföras med att man där varit resistent mot nyheten med gravljus. ⁵⁹ I andra avseenden har sydvästra Skåne intagit en särställning genom att tidigt uppta nyheter och överge äldre företeelser – såsom den dagliga böneringningen i slutet av 1700-talet. ⁶⁰

Om gammalkyrkligheten och frikyrkligheten tydligen haft betydelse för skålsedens kvarblivande respektive upplösning under 1800-talet och förra delen av 1900-talet, synes andra faktorer ha spelat in vid dess minskning under 1960- och 1970-talet. Dit hör, att begravnings-seden i sin helhet förenklats. Man samlas numera ofta bara till ett kaffesamkväm – vanligen utan vin – efter jordfästningen i stället för som tidigare till middag. Detta gäller i första hand städerna, men företeelsen möter även i landsbygdsförsamlingar. Pastor i Dalstorp, Nittorp och Hulared i Kind meddelar: »Minnesskålar vid begravningar förekommer numera endast då samlingen efter jordfästningen har form av en begravningsmiddag och ej alltid då. Den bortfaller alltid, då, som nu är det vanligaste, man bjuder på kaffe med smörgåsar och tårta.» ⁶¹ I vissa fall bibehålles dock begravningsskålen också sedan bjudnings-seden förenklats såsom det framhålles från t.ex. Möllevången i Malmö och Adolf Fredrik i Stockholm.

Skålseden uppges inom några församlingar i Göteborgs stift ha uppluckrats eller försvunnit i och med att samlingen kommit att förläggas efter jordfästningen i stället för som tidigare före densamma (jfr s. 91 f.). På andra orter har man fortsatt med seden även efter en sådan yttre förändring av begravningsbjudningen. T.ex. i Hunnestad i Halland samt Ödeborg och Torp i Dalsland, där skålen förekommer vid alla begravningar, drickes den numera mestadels efter jordfästningen.

Ibland kan sedens försvinnande sättas i samband med att församlingen fått en ny präst. Komminister i Stafsinge vid Falkenberg, som inflyttat dit från Uppsala stift, meddelar: »Till 1969 års utgång var skålen efter minnstalet det vanliga . . . Ingen hade något behov att

fortsätta med denna sed, varför man inte fortsatte med den när vi hade den första jordfästningen 1970. Sedan dess förekommer ingen minnesskål och i församlingen tycks ingen sakna den heller.» Präster-nas försök att avskaffa denna sed har i enstaka fall haft sin grund i nykterhetssträvanden. Detta gäller t.ex. den kyrkoherde som verkade i Tegneby på Orust under 1960-talet. Flera andra präster, som är likgiltiga inför eller t.o.m. negativt inställda gentemot begravnings-skålen, deltar däremot lojalt i densamma, så länge församlingsborna önskar bibehålla den (jfr s. 97 citat från Jörlanda).

Vissa begravningsentreprenörer har motarbetat skålen. »Min uppfattning är att det icke är så passande med denna minnesskål och det framför jag om anhöriga för detta på tal,» meddelar en entreprenör från Hisingen i Göteborg. I andra fall kan man förstå, att nykterhets-synpunkter ligger bakom sådana strävanden. En entreprenör i mellersta Bohuslän »anser ... det ej passande vid ett sånt tillfälle ha denna 'supsed'». Andra entreprenörer låter däremot de anhöriga ensamma ta ställning till om det skall förekomma skål eller inte.

Från några församlingar meddelas, att seden bevarats längst vid jordfästning av äldre människor. »När det är äldre personer, dvs. över 80 år, som har avlidit, förekommer denna skål mera vanligt. Där- emot mycket sällan i åldrarna därunder. Det föreligger troligen en ge-nerationsväxling», heter det från Berghem och Hajom i Mark. Det finns även uppgifter om att nyinflyttade familjer tillhört de första som övergivit seden i den nya hemsocknen.

Sedan vi nu följt sedens förekomst i rum och tid, skall dess enskilda detaljer närmare granskas. Upplysningar därom lämnas både i tradi-tionsuppteckningarna och i svaren från prästerna 1972.

Enligt uppteckningar från Göteborgs stift har skålen som regel druckits efter minnestalet eller utfärdsandakten⁶² *före avfärden från hemmet*. De fåtaliga traditionsbelägen från Skåne, Blekinge, Gotland, Östergötland och Uppland omnämner, att det skedde efter hem-komsten från kyrkan.⁶³ Vid 1800-talets början föreslogs skålen däremot i sydvästra Skåne just innan den döde skulle föras ifrån hemmet (se s. 86 f.).⁶⁴ Liknande uppgifter föreligger från Norge. Under 1960-talet har det i Göteborgs stift blivit allt vanligare att dricka skålen efter jordfästningen. Detta får ses i sammanhang med att samlingen före densamma – i hemmet, på något hotell eller restaurang – synes bli mindre vanlig i vissa församlingar, medan bruket förekommer intakt i

andra. Då samlingen sker efter jordfästningen, infinner sig begravningsgästerna direkt vid kyrkan. Längre tillbaka i tiden brukade man i stället anordna en bjudning i hemmet både före och efter jordfästningen. Tidpunkten kan också växla inom enskilda socknar. Från Veddige och Sällstorp i Halland heter det: »Skålen drickes vid utfärdstalet, om samling hålles före begravningen, eljest vid en minnesstund efteråt.»

Skålen har i Göteborgs stift bibehållits även sedan bjudningarna successivt flyttats från den dödes hem till hotell, restaurang eller på senaste tiden till församlingshem. 1944 meddelas det från Naverstad och Mo i norra Bohuslän, att de inbjudna mestadels samlas på gästgivargården i Östad, där man »tar skålen» före avfärden till kyrkan.

Under utfärdstalet har gästerna kunnat sitta, men de har rest sig, när skålen föreslagits. Pastor i Torestorp och Älekulla i Mark ger en utförlig skildring av beteendet härvidlag: »Samlingen vid begravningar sker i regel i församlingshemmet, sedan våra båda församlingar byggt sig sådana. Vid denna samling sker servering av kaffe samt smörgåsar eller kakor och tårta. Efter en kortare paus för avdukning, varvid gästerna får tillfälle att tala med varandra och de anhöriga, så samlas man till en kortare andaktsstund, vilken begynnes med psalmsång och hålles över något lämpligt bibelord och leder till en kort påminnelse om den döde, som nu följes av att pastor lyser frid över hans/hennes minne. Efter detta resa sig samtliga deltagare. Pastor lyfter sitt glas liksom alla de övriga och säger: 'Till den bortgångnes minne.' Vinet drickes så under tystnad . . . Man sitter sålunda under andaktsstunden men står upp under skålen.» Det har också förekommit, att gästerna stått under talet med vinglasen i handen.⁶⁵

Begravnings-skålen har antingen föreslagits av prästen eller en lekman. 1972 föreslogs den i Göteborgs stift mestadels av prästen, men på vissa orter växlade det mellan honom och värden. I Lunds stift har vanligen någon närstående släkting till den döde haft detta uppdrag.⁶⁶ I Stockholms stift kan bruket variera. Kyrkoherde K. B. Öster i Adolf Fredrik framhåller, att han ofta »som officiant ombetts utbringa minnesskålen, men det händer ej sällan att någon av de allra närmast sörjande – make, äldste sonen eller annan närstående anförvant och endast manlig – utbringat sådan minnesskål».

1944 meddelas det från 16 församlingar i Göteborgs stift, att prästen håller talet och föreslår skålen, medan i 19 andra församlingar en lekman, vanligen värden, utför detta, om prästen inte deltagar vid sam-

Fig. 1-2. Minnesskål i hemmet före avfärden till kyrkan vid barnmorskan fru Ebba Perssons (född 1898) begravning i Tegneby på Orust den 27 januari 1973. Skålen föreslogs av en anhörig till den avlidna med följande ord: »Vi är samlade här för att så oförmodat följa vår kära Ebba till graven. Men innan dess låt oss dröja en stund inför hennes ljusa minne. Vi vet, att det blir ett stort tomrum efter henne. Ebba har gärna sett, att hennes släkt, vänner och bekanta har kommit till henne. Hon har alltid haft ett gästfritt hem, och en hennes önskan var, att vi skulle samlas här även vid detta tillfälle. Enligt en gammal sed ber jag få föreslå, att vi dricker en skål till Ebba Perssons minne.» Foto förf., LUF.

lingen. Blott inom två församlingar i Bohuslän sägs värden hålla talet även då prästen är närvarande.⁶⁷

I uppteckningar från Bohuslän insamlade under 1920-talet nämns genomgående att en lekman föreslog skålen. Ofta var det värden,⁶⁸ vilken då även höll utfärdstalet. Detsamma omtalas i intervjuer från andra delar av Göteborgs stift under 1940-talet och senare.⁶⁹ Enligt ett flertal sagesmän höll prästen talet och föreslog skålen, om han var närvarande. I annat fall utfördes det av värden eller någon annan vältalig person, t.ex. klockaren.⁷⁰ Motsvarande uppgifter föreligger från Gotland.⁷¹ Enligt Nicolovius inledde »traktören» skåldrickandet i sydvästra Skåne vid 1800-talets början (se s. 86 f.). I Norge talade alltid en lekman – en vältalande person och/eller en av de äldsta männen – före skålen och avfärden till kyrkan.⁷²

Det synes alltså vara i ett sent skede som det blivit regel, att prästen föreslår skålen. Detta får ses mot bakgrund av att kyrkolagen 1686 förbjöd prästerna att resa till sorgehusen för att hålla utfärdsandakt, vilket motiverades med att gudstjänsten och katekesförhöret inte skulle försenas.⁷³ Begravningarna ägde nämligen som regel rum på söndagar i äldre tid. Utfärdsandakten kom i stället att förrättas av en lekman, ofta kallad »vekastapräst». Detta blev en av kyrkan auktoriserad eller tolererad lekmanaförkunnelse.⁷⁴ Kyrkolagens förbud upphävdes genom en ny lag om jordfästning 1894,⁷⁵ då prästerna fick rätt att infinna sig vid samlingar i hemmen.

Skålen beledsagas av några formelartade ord, vilket ger ceremonien ett rituellt drag.⁷⁶ Detta förstärks ytterligare av tystnaden och allvaret vid själva drickandet. Ordalagen, som växlat något, har vanligen tagit sikte på att man skulle minnas den döde. Vid begravning av författarens farbroder i Tegneby på Orust den 25 januari 1969 sade värden efter minnetalet: »Till minnet dricker vi detta vin.» Pastor i Solberga och Hålda brukar yttra: »Vi höjer våra glas till minnet av den bortgångne (-a) N.N.» Ordet »skål» ingår sällan i formuleringen. Pastor i Bro i Bohuslän, Björketorp i Västergötland och Snöstorp i Halland framhåller direkt, att de undviker detta ord.⁷⁷

Ordalagen ger anvisning om hur skålens innebörd uppfattats. Detsamma kan utläsas av vissa *benämningar* såsom »minnesskål» och »avskedsskål». Det förra uttrycket – liksom även »skål till den dödes (bortgångnes) minne» – möter i flera av prästernas svar 1944 och 1972.

I traditionsuppteckningarna från Göteborgs stift dominerar däremot »den dödes (bortgångnes, avlidnes) skål».⁷⁸ Sagesmän från Skåne och Halland talar dessutom om »tyst skål». I Norge är »velfartsskaal» vanligast, men det föreligger även enstaka belägg för »avskedsskål», »godnattskål», »færa(lags)skål» och »minnesskål».

Sammansättningen med »minne» går säkerligen tillbaka till förkristen och medeltida minnesdrickning (jfr citat s. 84 f.). Där återfinner man inte uttrycket skål, vilket är yngre. Detta används av biskop Jens Nilssøn 1580 och i den norska kyrkoordningen 1607 (se s. 87).⁷⁹ I förkristen tid dominerade termen »full» med betydelsen fylld bägare (se not 16).

Hur har då *skålens innebörd* uppfattats? Både 1944 och 1972 framhåller prästerna i första hand, att seden sker till åminnelse av den döde.⁸⁰ I flera fall uppges dessutom, att den tjänar som en hyllning och hedersgård. Pastor i Bro i Bohuslän brukar säga: »Låt oss nu till sist hylla den dödes minne!»⁸¹

I vissa församlingar, där skålseden övergivits, har dennas innebörd av minne och heder vidareförts genom en tyst minut. Pastor i Burlöv i Skåne brukar uttrycka sig så: »Låt oss lämna våra egna omsorger och med en tyst minut minnas den döde.»⁸²

Skålen kan vidare uppfattas som ett tack från de efterlevande till den bortgångne. Samtidigt har begravningsgästerna kunnat visa sin medkänsla med de närmast sörjande. Från Björketorp i Västergötland, där skålseden förekommer vid i genomsnitt fyra av fem begravningar, meddelar pastor: »I denna församlingen är bland de äldre församlingsborna alltjämt känslan för samhörighet stark. Grannar och släkt (inte bara de närmaste) möter upp vid begravningen. Det torde vara så att den äldre känslan för samhörigheten bland annat manifesteras i denna sed – ett tecken på att gemenskapen funnits, varit stark och nu brutits genom döden. Man vill ge uttryck åt en gemensam sorg och tacksamhet.»

Enstaka präster hävdar, att skålen är ett uttryck för de efterlevandes farväl, varför den kan benämnas avskedsskål. Detta uttryck användes av Nicolovius i början av 1800-talet (se s. 87) och är även känt i Norge (se s. 95) och Tyskland.⁸³ Under 1700- och 1800-talet förekom dessutom i Norge seden att »skille for Skaalen», vilken uppfattades som ett avskedstagande å den dödes sida före avfärden till kyrkan (se s. 87).⁸⁴ Denna sed har inte kunnat beläggas i Sverige. Tanken på avsked

markerar tydligt, att skålen ingår i det komplex av rites de passage, övergångsriter, som är knutna till död och begravning. Den döde skils från sin tidigare gemenskap. I ett fåtal fall uppges, att begravnings-skålen inte anses ha något djupare innehåll. Komminister i Hyssna i Mark säger sig ha tillfrågat flera församlingsbor om denna sed, »men ingen kan säga vilken innebörd den har».

Att i traditions materialet utläsa något om hur gemene man uppfattade sedens innehåll, har visat sig svårt, ty uppteckningarna nämner i regel bara »den dödes skål» eller »skålen» utan närmare precisering. I enstaka fall heter det, att den tjänade till åminnelse av den döde.⁸⁵ Detta är i linje med den förkristna och medeltida minnesdrickningen (se s. 84 f.). Hos lapparna var »saliga vinet» på 1600-talet ägnat den avlidnes minne (se s. 86, jfr Krokomb 1817 s. 87). J. Schefferus uppfattade på 1670-talet detta uttryck så att det avsåg minnet av den döde som redan blivit salig.^{85a} Här kan dessutom jämföras med den danska uppgiften från mitten av 1800-talet om »det salig Liges Skaal», varvid man också drack för de efterlevande (se s. 87, jfr Borgeby 1743 s. 86). Schefferus' tolkning skulle innebära, att man tänkte sig den döde i levande gestalt. Detsamma antyds av uppgifter från Norge – men inte från Sverige – enligt vilka skålen var avsedd att gagna den avlidne. Här kan hänvisas till det mycket vanliga norska uttrycket »velfartsskaal» (se s. 95). Enligt den norska kyrkoordningen 1607 dracks »den Affdødis Siele Skaal der met at forhielpe hannem til it got Herberge» (se s. 87). En sådan föreställning – som skiljer begravnings-skålen från minnesdrickning vid gästbud i allmänhet – kan gå tillbaka till en medeltida katolsk uppfattning om att själen skulle få hjälp i skärselden.⁸⁶ I så fall är det naturligt, att den reformatoriska kyrkan var negativt inställd mot skålseden. En motsvarande syn spåras i skildringen av en begravning i Shrewsbury i England 1672 (se s. 87 f.).

Uppfattningen av skålen som ett uttryck för åminnelse, hyllning, heder, tacksamhet och avskedstagande tyder däremot på att man åsyftade den avlidnes jordiska livsverk, som nu var till ända. Tanken på den döde som bortgången från sin tidigare gemenskap – och inte hans/hennes tillvaro efter döden – står då i centrum. Detsamma uttrycks genom föreställningen om omgivningens medkänsla med de närmast sörjande. En sådan syn på seden tycks alltmer ha kommit att dominera efter reformationen. Genom att skålen på så vis förlorade sin tidigare religiösa motivering, var det lättare för den efterreformatoriska kyrkan att acceptera den. En mera profan åskådning kom alltså

att ligga till grund för seden. Den stred dock inte emot den lutherska kyrkans lärouppfattning. Någon tanke på att man ville skydda sig för faror från den döde eller erhålla hjälp av honom har inte kunnat beläggas.

Vid den förkristna och medeltida minnesdrickningen, som ägnades gudomliga väsen och helgon, tänkte man sig självfallet dessa i levande gestalt. Det kan förmodas, att samma syn ligger bakom de förkristna minnena för avlidna. Kanske finns det ett visst samband med förfäderskult,^{86a} vilket i så fall skulle betyda att den förkristna föreställningen helt skilde sig från den medeltida uppfattningen om att man på olika sätt skulle hjälpa den döde i skärselden. Vid åminnesdagarna för de avlidna (jfr not 43 och 64) ville man ihågkomma dem men även stärka gemenskapen mellan levande och döda.^{86b}

Vilken inställning intar då prästerna i sen tid till begravnings-skålen? Detta kan ha betydelse för sedens fortlevande eller försvinnande i framtiden. *Prästernas attityder* är i sin tur beroende av hur de uppfattar innebörden. De är överlag ense om att skålseden saknar religiös motivering. Vissa präster vill därför avskaffa den, medan andra kan tänka sig att bibehålla den enligt församlingsbornas önskemål. »Tycker den kan undvaras, eftersom det är svårt att ur kristen synpunkt ge den en bärande motivering. För att inte såra människor vill jag inte bryta mot seden här, men jag uppmuntrar den inte heller», framhåller komminister i Jörlanda i Bohuslän, som tjänstgjort där sedan 1969. Andra präster betraktar seden som värdefull, även om den saknar egentligt religiöst innehåll men i stället tjänar till att påminna om och hedra den döde. Enligt komminister i Grebbestad i norra Bohuslän kan den »ha ett gott syfte», då den samlar »tankarna kring den dödes minne, att det hela får en stunds stillhet, en 'tyst hyllning' åt den bortgångne samtidigt som det blir en stunds eftertanke kring döden och förgängelsen». Endast i enstaka fall sägs en negativ inställning ha sin grund i nykterhetssynpunkter. Några präster uppger, att de kan ta en skål vid andra tillfällen men att de inte tycker, att det passar ihop med döden. Att vinet innehåller alkohol, har knappast bidragit till de senaste årens nivellering av skålseden i Göteborgs stift. I de flesta församlingar serveras nämligen alkoholfritt vin som alternativ. Pastor i Gunnarp i Halland meddelar 1967, att seden finns vid alla begravingar. »Endast någon enstaka gång, när anhöriga är absolutister kan 'skålen' utelämnas, men även då kan 'skål' förekomma, alkoholfritt.»⁸⁷

En insändare i tidningen Bohusläningen den 27 januari 1973 önskar helt avskaffa begravnings-skålen i Bohuslän, emedan »den härstammar från gamla hedniska krigstider . . . Uppllysningen borde väl ha nått vårt svenska folk så långt så vi inte längre godtar något sådant».

Traditions materialet innehåller endast få uppgifter om *folkets inställning till seden*. Positiva attityder kan beläggas från socknar, där denna varit levande,⁸⁸ medan människor, som blott varit med om den i enstaka fall, kan uttala sig föraktfullt. En skånekantor född 1871, som »en enda gång . . . hört en präst föreslå den dödes skål . . . tyckte, att det var grymt».⁸⁹ Även präster har längre tillbaka i tiden kunnat ogilla seden. Vid en begravning i Vall på Gotland 1905 »proponerades vid middagen 2. dagen med ett litet tal den dödes skål. Då kyrkoherden i församlingen motsatte sig detta, kunde det icke ske 1. dagen, som vanligt var, men då han den andra dagen var frånvarande, gjordes det i stället då av förre skolläraren o. klockaren H. O. Norrby».⁹⁰

Skålen har genomgående *druckits i vin*, men vinsorten synes variera. Ofta tycks man numera använda madeira eller sherry alternativt med alkoholfritt. I vissa församlingar – men långt ifrån alla – utdelas en konfekt, ofta en chokladpralin, tillsammans med skålen, vilket utgör en rest av äldre tiders begravningskarameller. Liksom minnesskålen förekom dessa 1962 främst inom Göteborgs stift (44 % av församlingarna) samt mera sporadiskt i andra stift, i Stockholms stift dock i 13 % av församlingarna.^{90a} Traditionsuppteckningarna preciserar inte vinsorten.⁹¹ I Norge har skålen mestadels bestått av öl, men ibland nämns vin eller brännvin.⁹² »Det salig Liges Skaal» i Sönderjylland utgjordes av vin under förra delen av 1800-talet (se s. 87).

I förkristen tid och inom de medeltida gillena drack man öl som minnesdryck (se citat s. 85).⁹³ När prosten Dahlberg i Hasslöv i södra Halland begrovs 1760, erhöll likbärarna gammalt öl, som den döde själv sparade för detta tillfälle.⁹⁴ Vid begravning i Krokombö i Jämtland 1817 bestod skålen av »gott öl» (se s. 87). Även dannemans och dannekvinnans skål vid bröllop i Västbo under 1700-talet dracks i öl.⁹⁵

Att det förekom vin och konfekt vid familjehögtider under 1600-talet, framgår av att överflödsförordningar under 1660-talet liksom under 1700-talet utfärdade förbud däremot eller bestämde måttlighet i bruket därav. 1644 stadgas det om adliga begravningar: »Sedan så skall ej heller något konfekt eller vin och andra drycker bäras in och utdelas, när liket bäres utur huset.»⁹⁶ I en förordning för prästeståndet

Fig. 3. Ölbollar från Lårdal i Telemark, Norge. I den stora ölbollen flyter en s.k. »kane», varur man öser upp i de mindre s.k. »eiskjelsbollar». Den stora ölbollen är märkt: »Anno 1770 DKS.» Diameter 42,5 cm. Efter *Gilde og gjestebod*.

1669 heter det: »Ingen skänke ock före eller efter likets utfärd öl, vin eller brännvin uti staden. Men på landet vare sådant tillåtet i behörig måttlighet.»⁹⁷ Den engelske ambassadören Whitelocke uppger 1653, att svenskarna ofta drack välfärdsskålar (healths) i starka viner vid gästabad.⁹⁸ Vid en dansk adelsbegravning 1595 förekom vin och konfekt,⁹⁹ men det nämns inte uttryckligt, att man drack en minnesskål i vin, vilket man däremot gjorde vid en lords begravning i England 1672 (se s. 88). Antagligen har vin vid denna tid främst förekommit bland de högre samhällsskikten liksom under förkristen tid och medeltiden (se not 93).¹⁰⁰ Allmogen kan däremot ha bibehållit öl längre. Så småningom har man tydligen även här övergått till vin, medan ölet i Norge mestadels bevarades så länge som skålseden levde kvar.

Skålen har i Sverige i sen tid druckits ur vinglas, vilket även omtalas från Sönderjylland i mitten av 1800-talet (se s. 87). I Norge förvarades ölet under 1800-talet i regel i en stor ölboll – ofta stående på kistan – varur begravningsgästerna serverades i mindre skålar. M. B.

Fig. 4. »Velfarkopp» från Valle i Setesdal, Norge. Man öste upp i denna ur en större ölboll. Diameter 15 cm. Efter *Gilde og gjestebod*.

Landstad berättar från Telemarken: »Nu bringes Liget ud paa Tunet, og nedsættes atter der. En uhyre stor fuldskjænket Ølbolle sættes paa Ligkisten, og med mindre Skaale (einskildskoppar) skjænkes nu enhver af Ligfølget. Denne Skaal skal Enhver drikke ud, det er Mindebægeret for det Afdøde. Den kaldes ellers Velfærdsskaalen.»¹⁰¹ Enligt vissa sagesmän sändes ölbollen runt laget för att alla skulle dricka ur den.¹⁰² Detta går tillbaka på ett förkristet och medeltida bruk, varvid karaktären av gemenskap (kommunion) markerades.¹⁰³ I förkristen tid och inom de medeltida gillena drack man ur horn (se s. 85) eller skålar (bollar) (se s. 85). Skålen eller bollen omtalas i de isländska sagorna som det vanligaste dryckeskärllet, men även hornet bibehölls under hela medeltiden¹⁰⁴ och nämns av Olaus Magnus på 1500-talet (se s. 85).

Sammanfattningsvis kan sägas, att skålseden vid begravning synes sträcka sina anor tillbaka till förkristen tid och medeltid. Både utformningen och uppfattningen om innebörden tycks emellertid ha förändrats med tiden. Det förefaller, som om tanken på den avlidnes tillvaro efter döden tidigare spelat en viktig roll, medan man senare

främst ihågkommit och hedrat hans nyligen avslutade jordiska liv. Det sentida uttrycket minnesskål tyder på kontinuitet med förkristen och medeltida minnesdrickning. Denna var knuten till olika slag av gästabud – och ägnades i första hand gudomliga väsen – men har fortlevat längst i samband med begravning. Även i detta sammanhang har det skett en tillbakagång så att seden under 1900-talet med vissa undantag i Skåne och Stockholmstrakten bibehållits blott i Göteborgs stift. Denna utbredning synes bl.a. sammanhånga med det konservativa beteendemönster som följt i spåren av detta stifts inomkyrkliga väckelse samt med frikyrklighetens underordnande roll. Under det senaste årtiondet får sedens minskning eller totala försvinnande inom många församlingar i Göteborgs stift ses mot bakgrund av att begravningsseden i sin helhet förenklats så att man bl.a. blott har en kortare samling efter jordfästningen. I Norge har skålseden knappast förekommit under 1900-talet, och i Danmark var den försvunnen före 1800-talets mitt. Medan skålen tidigare genomgående föreslogs av lekman, har man flerstädes i Göteborgs stift under 1900-talet låtit prästen utföra detta. Enligt medeltida bruk bestod skålen i Norge ännu under 1800-talet mestadels av öl, som förvarades i bollar. I Sverige hade den vid samma tid utbytts mot vin.

Noter

- 1 Frågorna lyder: »Hur vanligt är det, att man dricker en skål till den dödes minne? Förekommer seden vid alla begravningar? Drickes skålen vid utfärden (om sådan förekommer) eller vid bjudningen efter jordfästningen? Sker det före eller efter minnestalet? Är det något speciellt vin som används vid minnesskålen? Utbringas den av präst eller lekman och med vilka ordalag? Erhåller gästerna någon konfekt tillsammans med skålen? Har man något särskilt namn på denna skål? Står eller sitter gästerna, när den drickes? Vilken innebörd har skålen till den dödes minne? Vilken är Er egen uppfattning om denna sed?» I Göteborgs stift har 93 av 106 tillfrågade pastorsämbeten svarat, i Lunds stift 24 av 27, i Karlstads stift 6 av 6, i Strängnäs stift 5 av 5 och i Stockholms stift 10 av 15. Rundskrivelsen har också utsänts till flertalet begravningsentreprenörer i Göteborgs stift.
- 2 Giertz, s. 62.
- 3 A. Gustavsson, *Kyrktagningsседens upplösning*, kartorna 1933–1951.
- 4 En sådan olikhet var däremot märkbar vid kyrktagningsседens upplösning i Göteborgs stift från 1910-talet och framåt. Ibid. tabell 3.
- 5 Jfr A. Gustavsson, *Kyrktagningsседен*, kartorna 15–17.
- 6 Beläggen har markerats på en arbetskarta.
- 7 Av de cirka 120 svaren å LUF 70 nämner blott 28, att skålen förekom eller inte, medan de övriga tiger därom. Uppgifter om att begravningsgästerna fick

- ett glas vin eller vin och konfekt har inte markerats på kartan. Meddelaren måste direkt ange, att det rör sig om en skål för den döde för att det skall kunna räknas som positivt belägg. Att studera dryckesseder i allmänhet vid begravningar faller utanför syftet med denna undersökning.
- 8 Ett hundratal intervjuer har gjorts efter 1965, medan de cirka 5.500 uppteckningar som insamlades mellan 1942 och 1965, sällan nämner skål för den döde.
  - 9 Jfr Christiansen, s. 34 ff.
  - 10 Från Jämsä i mellersta Finland berättar en sagesman f. 1829, att man vid begravning medförde brännvin, kött och bröd till kyrkan, vilket äts till den dödes minne. Finska litteratursällskapets folklivsarkiv, Helsingfors. För hjälp med översättningen av detta material tackar jag komminister Pekka Heikkinen. Vid hemkomsten från kyrkan uppges man i Helsinge nära Helsingfors ha druckit en skål till den dödes minne före begravningsmiddagen. Laurén, s. 131. Motsvarande rapporter saknas i uppteckningarna från Svenska litteratursällskapets folk kultursarkiv, Helsingfors.
  - 11 *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (HDA)* 1, sp. 1273, jfr 5, sp. 1082 (Wallis), Erixon, *Bolle*, s. 30, Ranke 1, s. 228 (Wales), Zingerle 4, s. 51, 53 (Tyrolen 1871), Hartmann, s. 191. Däremot finns inga direkta belägg i svaren på en tysk frågelista 1933, som efterfrågade mat och dryck vid begravning (fråga 169). Begravningsgästerna erhöll dock under 1930-talet både vin, öl och brännvin bl.a. som en hälsningsdryck, vilken dracks under tystnad. Se Wiegelmann, s. 476 ff.
  - 12 *HDA* 6, sp. 376 ff., Franz 1, s. 286 f.
  - 13 Klagomålen riktade sig emot att detta skedde i berusat tillstånd. »Diversis nominibus incipiunt bibere, non solum vivorum hominum, sed etiam angelorum et reliquorum antiquorum sanctorum, æstimantes, quod maximum illis honorem impendant, si se in illorum nominibus nimia ebrietate sepeliant.» Franz 1, s. 288.
  - 14 *Ibid.* s. 288 f., Ranke 1, s. 213. Även Regino av Prüm på 900-talet och Burchard av Worms på 1000-talet uttalade ett ogillande över att man drack helgonens minne. Förbud häremot återfinnes i Gratianus' lagsamling från 1100-talet. *Decretum* dist. 44 c. 7.
  - 15 Den är nedskreven på 1200-talet men återger förkristna förhållanden i Västnorden. H. Ljungberg anser Snorres version av Olav Tryggvasons saga vara den tillförlitligaste skildringen av den förkristna religionen, medan andra kristna författare – såsom Oddr Snorrason på 1100-talet – mera lagt materialet till rätta utifrån sin kristna inställning (interpretatio christiana). Ljungberg, s. 49 ff.
  - 16 Full=fyllt bägare. Fritzner 1, s. 500.
  - 17 »Skyldi fyrst Odins full, skyldi dat drekka til sigrs ok ríkis konungi sinum, en sídan Njardar full ok Freys full til árs ok fridar. Dá var mörgum mönnum títt at drekka darnæst Braga full. Menn drukku ok full frænda sinna, deira er göfgir höfdu verit, ok váru dat minni köllud.» Sturlasson, s. 93, jfr s. 32 (*Ynglinga saga* kap. 40), Ljungberg, s. 262, Thunæus 1, s. 19, Ström, *Förfäderskult*, sp. 120 (*Fagrskinna* kap. 55), dens., *Nordisk hedendom*, s. 152.
  - 18 *Flatøyjarbok* 1, s. 283, jfr Fritzner 2, s. 702, Seierstad, s. 15 f.
  - 19 »Fyrsta dag at veizlunni, adr Sveinn konungr stigi í háseti födur síns, dá drakk hann minni hans ok strengdi heit ... Dat minni skyldu allir drekka, deir er at erfinu váru. Dá var skenkt höfðingjum Jómsvíkinga, ok borit æ fullast ok sterkastr drykkr. En er dat minni var af drukkit, dá skyldi drekka

- Krists minni allir menn. Dá var Jómsvíkingum borin hin stærstu horn af hinum sterkasta drykk, er dar var. Hit tridja var Mikjáls minni, ok drukku dat allir. En eptir dat drakk Sigvaldi jarl minni födur síns.» Sturlasson, s. 153 f., jfr Troels 14, s. 202.
- 19a Jfr Jonsson, sp. 66.
- 20 *Skrå-ordningar*, s. 27 (skomakarskrå före 1474), s. 70 (smedskrå 1479).
- 21 *Småstycken* 1, s. 112.
- 22 Ibid. s. 132.
- 23 Om medeltida minnesdrickning vid gillen se Ahnlund, s. 1 ff., Thunæus 1, s. 47 ff., Carlsson 1, s. 125 ff., Ljung, sp. 302 ff., Nilsson, s. 40 ff., Blom, sp. 308 ff., Meissner.
- 24 Olaus Magnus (16:17) 3, s. 185. Här avses gillet vid kyrkmässan. Ibid. 5, s. 368.
- 24a Jonsson, sp. 66, *Svenska medeltidsdikter*, s. 511 ff.
- 25 *Diplomatarium islandicum* 2, s. 329 (nr 171 från omkring år 1300), *Norges Gamle Love* 2, s. 445 (kung Magnus' hirdskrå), 5, s. 9, 12 (skrå för ett S:t Olofsgille i Gulatingslagen på 1200-talet respektive ett i Onarheim i Sunnhordaland 1394). Enligt det senare skulle man efter Olofsminnet uppläsa namnen på avlidna gillesmedlemmar.
- 26 *Danmarks Gilde- og Lavskraaer* 1, s. 66, jfr 2, s. 209 (Roskilde smedgille 1491). I ett S:t Knutsgille i Flensburg förekommer ännu idag minnesdrickning för under året avlidna medlemmar. Wallin, s. 8.
- 27 *Svenska riksdagsakter* 1, s. 390, Ahnlund, s. 20, Ljung, sp. 305.
- 28 Blom, sp. 313.
- 29 Laurentius Petri *Dialogus*, s. 71 b, jfr Dahlgren, s. 550, Ahnlund, s. 23, Carlsson 1, s. 128 f. Stavning och interpunktering i citat ur svenska källor från tiden efter reformationen har moderniserats.
- 30 Laurentius Petri *Kyrkoordning*, s. 107. I Danmark reagerade biskop Peder Palladius på 1540-talet mot »wgudelig gildminde och helgens paakald». Palladius, s. 56, jfr Seierstad, s. 10.
- 30a Olaus Petri 2, s. 557 f., jfr Jonsson, sp. 66.
- 31 *Kyrko-ordningar* 2: 1, s. 243.
- 32 »Den gamla och tänkvärda sed, att brudgum och brud dricka den helga Trefaldighets minne samt dannemans och dannekvinnas skål, skall ingen hava makt att förändra eller avskaffa.» Ibid. 2: 2, s. 145, jfr 3, s. 91, Carlsson 1, s. 129.
- 33 Hyltén-Cavallius 1, s. 168 f. I ett rådstuguprotokoll från Vadstena 1608 ges exempel på att man drack »Herrens åminnelses skål» vid julen. Vadstena, s. 424. Prosten O. Broman nämner förekomsten av »Guds skål i himmelen» vid gästabud i Hälsingland under förra delen av 1700-talet. Broman 1, s. 862.
- 34 Gaslander, s. 37, jfr Crælius, s. 225 (norra Kalmar län). I Vislanda i Småland skall avkomlingarna till prosten Samuel Wiesel (1699–1773) ha druckit hans minne ur ett horn, som förvarades i släkten. Wijkmark 1, s. 28, jfr Ödman, s. 41 f., Hyltén-Cavallius 2, s. 202.
- 35 Ibid. 1, s. 170. En kvinna från Älgult i Småland meddelar att hennes mormor född år 1800 berättat att man vid begravning drack Guds skål. LUF M 7059 s. 22. Prosten J. Oedman uppger 1746 att Guds skål inte längre förekom vid bröllop i Bohuslän utan endast brudgummens och brudens samt de närvarande gästernas och deras anhörigas skål. Oedman, s. 66. En norsk präst sägs vid mitten av 1700-talet ha stött på svårigheter i försöken att avskaffa »den Hellig Aands Skaal» vid böndernas gästabud. Ussing 1, s. 54, jfr Reichborn 5, s. 157, Seierstad, s. 18 f.

Anders Gustavsson

- 36 Hallman, s. 120.
- 37 Rheen, s. 47, jfr Schefferus, s. 345, Thunæus 1, s. 284 f., Storå, s. 254.
- 38 Schlyter, s. 63.
- 39 Osbeck, s. 362.
- 40 Nicolovius, s. 215.
- 41 *Minnen*, s. 114.
- 42 »Se ea mala non possunt emendari, neque episcopi et pastorum admonitionibus, neque præsidis autoritate, necesse fuerit ad regem confugere.» Nils-søn, s. CXII.
- 43 *Ibid.* s. 384, jfr s. 375, 380. »Sion» syftar på sjunde dagen efter en människas död, då gravölet i de flesta fall hölls. »Erfvæ» betecknar arvölet, som kunde äga rum trettio dagar efter dödsfallet eller åtminstone inom ett år, varvid arvet tillträdde. Birkeli, s. 60, 71 ff. Enligt de medeltida landskapslagarna celebrades själamässor på sjunde, tionde och på årsdagen efter dödsfallet. Se t.ex. *Svenska landskapslagar* 1, s. 9 (Östgöta'agen kyrkobalken 7, jfr Upplands-lagen kyrkobalken 8), *Svenskt diplomatarium* 1, s. 241 (Visby 1225), Johansson, sp. 324, Bø, sp. 450 f. Under medeltiden begrovs liken normalt dagen efter dödsfallet.
- 44 *En Kircke Ordinantz*, s. 56 f., jfr *Den Norske Kirkes Mindeskrift*, s. 80 f.
- 45 Wille, s. 204, jfr Birkeli, s. 61 (Biskop Hansens uppgifter omkring 1800 från Sørlandet).
- 46 Gjellebøl, s. 47.
- 47 Grundtvig 3, s. 173, jfr Troels 14, s. 94, 206 (belägg från 1629 i Danmark). Med »kistelæg» avses det tillfälle – en eller ett par dagar före begravningen – då liket lades i kistan.
- 48 Straubergs, s. 57 ff., jfr HDA 1, sp. 1272 f. (Bier).
- 49 Burne, s. 309 f., jfr Troels 14, s. 124.
- 50 Bland norska emigranter i Amerika under 1800-talet förekom, att alla begravningsgästerna fick ett glas brännvin, innan likföljet lämnade hemmet. Detta motiverades med att det var brukligt i Norge. Unonius 2, s. 95, jfr Semming-sen 1, s. 322.
- 51 A. Gustavsson, *Kyrktagningsleden*, kartorna 15–17, Bringéus, »Svenska dop-seder», s. 67, dens., *Klockringningsleden*, karta V.
- 52 Seden att dricka Eldborgs skål vid trettondagstiden har haft en liknande väst-nordisk utbredning. Den förekom under 1700-talet i Bohuslän. Oedman, s. 69 f., Celander, s. 61 ff., Thunæus 2, s. 66 f. På flera orter i Norge fortlevde den ännu under 1800-talet. Wikman, s. 200 ff., Celander, s. 65 f., jfr även Berge.
- 53 Från Skara stift nämner blott en uppteckning »ett glas vin, den s.k. likskålen». LUKA 4671 Vartofta-Åsaka, sageskvinna född 1870.
- 54 B. Gustafsson, s. 150, 229, Södergren, s. 164 f. Detta gäller också kyrktagnings-sedens kvarblivande. A. Gustavsson, *Kyrktagningsleden*, s. 229, karta 15.
- 55 Louise Hagbergs excerpter till »När döden gästar».
- 55a Stockholms stads tänkeböcker, 2, s. 305.
- 56 Se t.ex. Bringéus, »Moderna ljusseder», s. 131 f. Det vore önskvärt att kunna utföra lokala intensivundersökningar i Stockholmsområdet för att utröna sedens sociala förankring och uppfattningen om innebörden i nutidsskiktet samt sedens förekomst tidigare under 1900-talet.
- 56a Om seden inte förekommit utanför de gammaldanska landskapen, avviker i varje fall Göteborgs stift i sen tid markant från Skåne, Blekinge, Gotland och Jämtland.

- 56b Se härom Ringius, s. 7 ff. »De icke äro drinkare, som både kunna förtära starka drycker och kunna låta bli det, som således icke hava ett omätligt begär efter dem och vilka tillika aldrig förtära så mycket att det inverkar på deras sinnesställning. Det måttliga bruket av starka drycker är icke drycken-skap och bliver icke synd, såvida icke människan vet med sig, att måttligheten leder till omättlighet.» Ibid. s. 54, jfr s. 57, 67 f.
- 57 Jfr svar från Brastad. Komminister Henrik Nelson – son till prosten Gösta Nelson, som var en framstående kännare av den västsvenska fromhetstypen – uppger, att han fått lära sig att det för gammalkyrkligheten inte existerade någon motsättning mellan vin och Guds ord. Brev till förf. den 6/2 1967.
- 58 Det kan noteras, att begravningsskålen 1968 saknades i flera frikyrko-betonade socknar i östra Göta älvdal, i Kinds kontrakt samt i en del fiskesamhällen i Bohuslän (t.ex. Styrso, Öckerö, Rönnäng och Klädesholmen).
- 59 Ibid. s. 135. Likaledes bibehölls högtidsoffret på altaret här längst under 1800-talet. Bringéus, »Gå till offers», s. 12 f.
- 60 Bringéus, *Klockringningsleden*, s. 104 f., 296 f.
- 61 Jfr liknande uppgift från Långelanda i Bohuslän och Mörarp i Skåne. Från Adolf Fredrik i Stockholm heter det: »Seden förekommer långt ifrån vid alla begravningar. Den allt vanligare seden att jordfästningen sker 'i stillhet' har också medfört att antalet samlingar före och efter jordfästningen även minskat.» Att vinet utelämnats, sägs i ett par svar (Bro i Bohuslän och Eldsberga i Halland) vara beroende av ekonomiska skäl. Det föreligger dock uppgifter om att vin förekommer vid begravningar utan att någon skål utbringas. Se svar från Trelleborg och Fjällbacka.
- 62 Man bör skilja minnetalet över den döde från utfärdstalet, som var en andaktsstund (jfr not 67), även om det inte fanns något bestämt ritual därför.
- 63 Jfr Laurén, s. 131 (Svenska Finland).
- 64 En meddelare från Skurup i Skåne lämnar en liknande redogörelse. LUF M 11119, s. 61. I förkristen tid skedde minnesdrickningen vid någon av åminnelse-dagarna efter de döda liksom bland lapparna på 1670-talet.
- 65 T.ex. svar 1972 från pastor i Solberga och Håлта, jfr t.ex. LUKA 2 Myckleby, LUKA 1758 Högsäter, VFF 1706 Långelanda, IFGH 5617 Norum.
- 66 Jfr LUF M 11452 s. 8, Kyrkheddinge 1949 (äldste sonen eller en nära släkting).
- 67 Från Jörlanda meddelas, att »utfärdstal hålles av pastor, då han är närvarande. Värden håller 'skåлтаlet'. Därefter sjunges en psalm, pastor talar över ett bibelord, läser Fader vår och välsignelsen, till sist sjunges en psalm. Är pastor icke närvarande, håller värden 'skåлтаlet' och en psalm sjunges». LUKA 2.
- 68 VFF 944 Solberga, VFF 1008 Torsby, VFF 1260 Morlanda, VFF 1480 Dragsmark.
- 69 LUKA 903 Tanum, LUKA 2274 Näsinge, LUKA 5182 Fors, LUKA 5188 Rommele, LUKA 5504 Gällared, IFGH 6169 Röra.
- 70 LUKA 5500 Askome, LUF M 1347 Fjärås, IFGH 4469 Smögen, IFGH 4529 Lysekil.
- 71 Jfr Hagberg, s. 440, ULMA 1756: 1 s. 100 (Ljungs socken i Östergötland).
- 72 Skar 4, s. 130, Storaker, s. 72, Lunde, s. 39, Landstad, s. 50 f., Wille, s. 204, Gjelleböl, s. 46 f., Glükstad, s. 71 f., jfr Birkeli, s. 31.
- 73 »Präster ska och härmed allvarligen och vid straff tillgörandes vara förbjudet att resa hem till gårdarna, vadan liken utbäras, dem att utsjunga eller ock någonstades någon utfärds-predikning att göra. Fördens-kull måste de som sina döda vilja låta begrava, antingen så tideligen samma dag eller där vägen

- är lång och svår, dagen näst före hava liken till kyrkan, så att den ordinarie gudstjänsten och katekismi förhör därigenom intet hindras eller uppskjutes över den vanliga tiden.» Kyrko-lag kap. 18 § 5, jfr Rodhe, s. 407, Nylund, s. 116 f.
- 74 Pleijel, jfr Hagberg, s. 312 ff., Troels 14, s. 122. Under medeltiden och delvis under 1500-talet förrättade prästen likvigning i den dödes hem (se t.ex. Upplandslagen kyrkobalken 8, Östgötalagen kyrkobalken 7), vilket förbjöds i kyrkoordningen 1571. Jfr Rodhe, s. 406, Nylund, s. 15 ff.
- 75 *Sveriges kyrkolag*, s. 118 f.
- 76 Rit kan definieras som en kulhandling med uttalande av vissa formler. Jfr Pettersson, s. 105, Bringéus, »Svenska dopseder», s. 75 f., A. Gustavsson, *Kyrktagningsleden*, s. 10, jfr även LUKA 1758 Högsäter.
- 77 De norska frågelistsvaren å NEG 64 1957 nämner inget om ordalagen. I Fjotland i Vestagder sade man: »Gud velsigne din velfarkopp!» Lunde, s. 39.
- 78 Detta gäller fria uppteckningar, varför formuleringen i något frågeformulär inte kan ha spelat in. Det tycks, som om prästerna och församlingsborna delvis använt något olika benämningar på skålen.
- 79 Enligt Seierstad är skål knutet till det nyare profana bruket att dricka någon till och dricka någons välfärd, medan minne hör samman med medeltida religiösa dryckesseder. Seierstad, s. 11, jfr Birkeli, s. 75 ff.
- 80 Att nå folkets föreställningar i nutiden är svårare. Viss inblick däri skulle man kunna få genom lokala intensivundersökningar, men frågan är om man därav kunde dra några slutsatser, som gällde även andra socknar. I *Stiftskrönikan* – vars spridningsområde ligger inom Göteborgs stift – publicerades följande frågor den 16 december 1972: »Har Ni varit med om att man har druckit en skål för den döde vid begravningen? Vilket år? I vilken församling? Hur uppfattade Ni denna sed? Vilken innebörd anser Ni den ha eller har hört, att den har? Föreslogs skålen av präst eller lekman och vilka ordalag användes därvid? Har Ni något fotografi av när man dricker begravningsskålen? Vilken benämning har skålen haft?» Åtta svar har inkommit.
- 81 Jfr Nordland, s. 10 (traditionsbelägg från Modalen i Hordaland).
- 82 En kvinna från Lerum öster om Göteborg född 1911 säger sig ha deltagit vid ett möte på Sjömansgården i Göteborg, där man uttalade sig för att hedra den dödes minne med en tyst minut i stället för med »den avlidnes skål». Detta beslut publicerades sedan i tidningar. Svar å frågor i *Stiftskrönikan* 24, 1972.
- 83 *HDA* 5, sp. 1082 (Wallis), 6 sp. 379.
- 84 Jfr Glükstad, s. 71 f., Lunde, s. 39, Landstad, s. 50, Skar 4, s. 60, Noss, s. 60. Detta kan jämföras med att den döde på vissa håll i Sverige ansetts vara värd vid begravningsbjudningen och att denna betraktats som hans sista måltid.
- 85 LUKA 5500, 5604, IFGH 4469 s. 28. En kvinna från Förlanda i Halland född 1913 framhåller, att »det skulle vara en hedersbetygelse för den döde». Svar å frågor i *Stiftskrönikan* 24, 1972.
- 85a Schefferus, s. 345.
- 86 Jfr Dijkman, s. 350. Även själaringsningen ansågs under medeltiden kunna hjälpa den döde på vägen till paradiset. Bringéus, *Klockringningsleden*, s. 227. Här kan också hänvisas till de medeltida benämningarna själaöl och själamässa (jfr not 43). Bø, sp. 450 f., Johansson, sp. 324.
- 86a Jfr Briem, sp. 267, Solheim, sp. 631 f.

- 86b Jfr Pettersson, s. 205 f., Ström, »Förfäderskult», sp. 120.
- 87 Brev till förf. den 13 febr. 1967. Vid begravning av en IOGT-medlem i Kungsbacka i Halland omkring 1950 dracks skålen i pommac. Svar å frågor i *Stiftskrönikan* 24, 1972.
- 88 En kyrkovård från S:t Peder i Västergötland framhåller 1944: »Jag skulle aldrig vilja förlora minnesskålen. Den är högtidligast vid avfärden.» LUKA 2. »De gamlas uppfattning och åsikt om denna sed var grundmurat positiv. Jag talade om det med ett par schartauanska gamla kvinnor och för dem var den dödes skål en del av jordfästningsritualen, nästan som de tre skovlarna mull. Jag som framförde min åsikt, var nästan hädisk i deras ögon», meddelar en kvinna född 1904, som 1934 inflyttade till Kungsbacka från Oskarshamn i Småland, där seden var okänd. Svar å frågor i *Stiftskrönikan* 24, 1972.
- 89 LUF M 11074, s. 11, jfr IFGH 3193, s. 30.
- 90 Nordiska museet. Folkminnessamlingen. Sagesman var skollärare Norrby, född 1828. Jfr LUKA 1758 (prosten Engström i Bolstad).
- 90a LUF A 3093.
- 91 Ett par meddelare omtalar, att skålen bestod av brännvin. IFGH 1351, s. 33, IFGH 3193, s. 30, jfr s. 86 angående liknande bruk b'and lapparna på 1600-talet.
- 92 Från Stören i Sör-Tröndelag heter det: »Velfarsskål vart drukken her i gamal tid. Det var brennevin som vart bruka heilt til kring 1890, seinare vart det vanlig med sötvin. Det tok tid innan gamle folk fan seg i dette. No er det bar slik vin som blir bruka, men tradisjonen med velfarsskål er glöymt.» Svar å NEG 64.
- 93 Vin fanns redan före den kristna tiden i Norden och omtalas i de isländska sagorna. Det var dock en sällsynt dryck, som blott förekom hos rika familjer och hos hemvända vikingar. Under medeltiden blev vin överklassens gästbudsdryck. Reichborn 5, s. 155, jfr Thunæus 1, s. 47. Julen 1602 drack man i klockargården i Vadstena »Herrens åminnelse skål» i öl. Vadstena, s. 424.
- 94 Osbeck, s. 362.
- 95 Gaslander, s. 37.
- 96 *Samling* 2, s. 394.
- 97 *Arstrycket* den 1 mars 1669. Vid bjudning efter kyrktagning fick man i städerna inte göra »mera bekostnad än med ringa vin och bakelse».
- 98 Whitelocke 1, s. 224, jfr *Svenska gästabud*, s. 27, Thunæus 1, s. 282 f. (en italiensk prästs resebeskrivning från Sverige och Norge 1664–1665).
- 99 Troels 14, s. 117. Inom tyskspråkiga områden nämns öl som avskedsdryck. HDA 1, sp. 1273, jfr Straubergs, s. 57 (Preussen 1500-talet). Från senare tid omtalas även vin. I Wallis sparade husbonden vin för sin begravning, vilket då stod i en bägare på kistan. HDA 5, sp. 1082.
- 100 Till en högreståndskyrktagning i Stockholm 1519 anskaffades vin. *Stockholms stads skottebok*, s. 114.
- 101 Landstad, s. 51, jfr Nordland, s. 12, Opedal 2, s. 206, Erixon, Bolle, bild 18, *Gilde*, s. 81. Angående inskrifter på svenska och norska gästbudsollar se Erixon, »Skålens talan».
- 102 Från Austrheim i Hordaland meddelas: »Nor liket vort bore ut på tunet, gjekk ferdaskålet rundt. Det var ei skål full av öl. Ho gjekk frå mann til mann.» Svar å NEG 64. Detsamma uppges från Strandvik i Hordaland,

Anders Gustavsson

Gloppen i Sogn og Fjordane och Tingvell i Möre og Romsdal.

103 Jfr Lid, sp. 324 f.

104 Thunæus 1, s. 110 ff., jfr Kjellberg, s. 60 ff.

Källor och litteratur

Otryckta källor

GÖTEBORG

Institutet för folklore

Traditionsuppteckningar (IFGH och VFF).

HELSINGFORS

Finska litteratursällskapets folklivsarkiv (Suomalaisen kirjallisuuden seura)

Traditionsuppteckningar.

Svenska litteratursällskapets folk kultursarkiv (SLS)

Traditionsuppteckningar.

KÖPENHAMN

Nationalmuseet

Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (NEU):

Svar å spørgeliste nr 18 (Død og begravelse).

LUND

Folklivsarkivet (LUF)

Avskriftsarkivet:

3093 S. Carlsson Havmöller Begravnings seder II. 1967.

Manuskriptarkivet:

Svar å frågelist 70 (Begravning).

Traditionsuppteckningar i övrigt.

Svar å rundskrivelse 3/11 1972 till vissa pastorsämbeten och begravningsentreprenörer angående begravningskål.

Svar å frågor om begravningskål i Stiftskrönikan nr 24 1972.

Kyrkohistoriska arkivet (LUKA)

Svar å frågelist 1 (Kyrklig folklivsforskning, omdigerad 1965).

Svar å frågelist 2 (Uppgifter om nu gällande kyrklig sed).

Svar å frågelist 4 (Kyrklig sed 1962).

Svar å frågelist 12 (Kyrklig sed 1968).

OSLO

Norsk Folkemuseum

Svar å frågelist NEG 64 (Død og begravelse).

STOCKHOLM

Nordiska museet (NM)

Folkminnessamlingen:

Traditionsuppteckningar.

Excerpter till L. Hagberg, *När döden gästar*.

UPPSALA

Dialekt- och folkminnesarkivet (ULMA)

Traditionsuppteckningar.

Tryckta källor och anförd litteratur

Ahnlund, N., »Medeltida gillen i Uppland», *Rig* 1923.

Berge, R., »Drikke joleskaal. Studie av ei norderlandsk villsegn», *Norsk folkekultur* 1924.

Birkeli, E., *Fedrekult. Fra norsk folkeliv i hedensk og kristen tid*, Oslo 1943.

Blom, G. A., art. »Gilde», *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, [förk. KLN] 5, 1960.

Bohusläningen 27/1 1973.

Briem, O., art. »Arveøl», *KLNM* 1, 1956.

Bringéus, N.-A., »Begravning. Frågelista från Folklivsarkivet i Lund», *LUF* 70, 1949.

– »Gå till offers», *Lunds stifts julbok* 1958.

– *Klockringningsseden i Sverige*, 1958.

– »Moderna ljusseder», *Rig* 1965.

– »Svenska dopseder», *Fataburen* 1971.

Broman, O. J., *Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland* utg. af Gestrike-Helsing nation i Uppsala, 1, 1911–1949.

Burne, *Shropshire Folklore*, London 1883.

Bø, O., art. »Gravøl», *KLNM* 5, 1960.

Carlsson, L., »Jag giver dig min dotter.» *Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia*, 1, 1965.

Celander, H., »Om Eldborgs skål som eldoffer och orakel», *Folkminnen och Folk-tankar* 1931.

Christiansen, R. T., *The dead and the living* (Studia norvegica 2), 1946.

Crælius, M. G., *Försök till ett landskaps beskrivning*, 3 uppl., 1910.

Dahlgren, F. A., *Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*, 1914–1916.

Danmarks Gilde- og Lavskraaer fra middelalderen, udg. ved C. Nyrop, 1–2, Khvn 1895–1904.

Decretum Gratiani emendatum et annotationibus illustratum una cum glossis: Gregorii XIII. pont. max. iussu editum, Parisiis 1601.

Dijkman, P., *Antiquitates ecclesiasticæ eller gamle swenske kyrkie-handlingar ...* 1703.

Diplomatarium islandicum. Islenskt fornbréfasafn ... gefid út af hinu islenska bókmentafélagi, 2, Khvn 1893.

Erixon, S., »Bolle och kåsa. Bielkesläktens rituella kärll och deras samband med svensk folksed», *Svenska kulturbilder* 3: 5–6, 1930.

– »Skålens talan», *Folkminnen och folktankar*, 1937.

Flateyjarbok. En samling af norske konge-sagaer ..., 1, Kristiania 1860.

Franz, A., *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, 1, Freiburg im Breisgau 1909.

Anders Gustavsson

Fritzner, J., *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, omarbeidet, forøget og forbedret Udgave, 1-2, Kristiania 1886-1891.

Gaslander, J., *Allmogens i Wästbo sinnelag, seder m.m. ...*, utg. av N. Werner, 1923.

Giertz, B., *Brytningstider. Kyrkan i Västsverige just nu*, 1957.

Gilde og gjestebod, redigert av H. Landsverk, Oslo 1967.

Gjelleböl, R., »Beskrivelse over Sætersdalen i Christiansands stift», *Topographisk Journal for Norge*, 7, 1800.

Glükstad, C., *Hiterdals Beskrivelse*, Kristiania 1878.

Grundtvig, S., *Gamle danske Minder i Folkemunde ... som de endnu leve i det danske Folks Erindring*, 3, Khvn 1861.

Gustafsson, B., *Svensk kyrkogeografi. Med samfundsbeskrivning*, 1957.

Gustavsson, A., *Kyrktagningsleden i Sverige*, 1972.

- »Kyrktagningsledens oppløsning i Göteborgs stift», *Varbergs museum årsbok* 1972.

Hagberg, L., *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*, 1937.

Hallman, L., *Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759*, utg. av S. Wallin, 1917. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, herausgeg. ... von H. Bächtold-Stäubli, 1, 5, 6, Berlin und Leipzig 1927-1935.

Hartmann, H., *Der Totenkult in Irland. Ein Beitrag zur Religion der Indogermanen*, Heidelberg 1952.

Hyltén-Cavallius, G. O., *Wärend och wirdarne. Ett försök i svensk ethnologi*, 1-2, 1864-1868.

Johansson, H., art. »Själamässa», *KLNM*, 15, 1970.

Jonsson, B. R., art. »Skälvisor», *KLNM*, 16, 1971.

En Kircke Ordinantz/huor effter alle/baade Geistlige oc Verdslige udi Norgis Rige/ skulle sig rette oc forholde/giffuit Aar 1607 ..., Khvn 1607.

Kjellberg, S. T., »Ölets käril», *Kulturen* 1964.

Kyrko-lag och ordning, som then stormächtigste konung och herre, herr Carl then elofte ... årh 1686 hafwer låtit författa, och årh 1687 af trycket utgå och publicera. Jemte ther til hörige stadgar.

Kyrko-ordningar och förslag dertil före 1686, 2: 1-2; 3, 1881-1920.

Landstad, M. B., *Fra Telemarken. Skik og sagn. Efterladte optegnelser*, Oslo 1927.

Laurén, Å., *Bondens liv i det gamla Helsinges*, Tammerfors 1931.

Lid, N., art. »Drikkeseder», *KLNM*, 3, 1958.

Ljung, S., art. »Gilde», *KLNM*, 5, 1960.

Ljungberg, H., *Den nordiska religionen och kristendomen. Studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden*, 1938.

Lunde, P., *Kynnehuset. Vestegdske folkeminne*, Kristiania 1924.

Magnus, O., *Historia om de nordiska folken ...*, svensk öfvers. utg. genom Michaelisgillet, 3, 5, 1916-1951.

Meissner, R., »Minnetrinken in Island und in der Auvergne», *Deutsche Islandforschung* 1, 1930.

- Minnen från Fjällbygden och Fyrisvall. Professor Carl Zetterström och hans tid, 1886.
- Nicolovius, *Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet. Barndomsminnen*, 1957.
- Nilsson, M. P:n, *Festdagar och vardagar. Uppsatser om folkseder och kalender*, 1925.
- Nilssøn, J., *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*, udg. . . . ved Y. Nielsen, Kristiania 1885.
- Nordland, O., *Brewing and Beer Traditions in Norway. The Social Anthropological Background of the Brewing Industry*, Oslo 1969.
- Norges gamle Love indtil 1387* . . . udg. ved R. Keyser, P. A. Munch m.fl., 2, 5, Kristiania 1848–1895.
- Den Norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aars-Jubilæum Aar 1917. Utkast til en norsk Kirkeordinants . . . i Aaret 1604* . . . utg. ved O. Kolsrud, Kristiania 1917.
- Noss, A., *Høgtider og samkomer*, Oslo 1963.
- Nylund, D. F., *Begravningsritualet och begravnings seder i den svensk-lutherska kyrkan*, 1917.
- Opedal, H. O., *Makter og menneske. Folkeminne ifrå Hardanger*, 2, Oslo 1934.
- Osbeck, P., *Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri . . . 1796*, utg. av B. Möller, 1922.
- Palladius, P., *Peder Palladius' Visitatsbog*, udg. af L. Jacobsen, Khvn 1925.
- Petri, L., *Dialogus om then förwandling som medh messonne skedde . . . scriffuin . . . 1542*, Wittemberg 1587.
- *Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571*, utg. av samfundet Pro fide et christianismo. Med hist. inl. av E. Färnström, 1932.
- Petri, O., *Samlade skrifter*, utg. af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under red. af B. Hesselman, 2, 1915.
- Pettersson, O., *Tro och rit. Religionsfenomenologisk översikt*, 1972.
- Pleijel, H., *Gamla utfärdstal från svenska bygder*, 1956.
- Ranke, K., *Indogermanische Totenverehrung, 1, Der dreissigste und vierzigste Tag im Totenkult der Indogermanen*, Helsinki 1951.
- Reichborn-Kjennerud, I., *Vår gamle trolldomsmedisin*, 5, Oslo 1947.
- Rheen, S., *En kortt relation om lapparnes lefvarne och sedher, wijdskieppellsser, samt i många stycken grofwe wildfarellser*, utg. av K. B. Wiklund (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv 1897).
- Ringius, H. F., *Huru skola vi präster bäst befordra nykterhet i våra församlingar? Försök till svar*, 1905.
- Rodhe, E., *Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken*, 1923.
- Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar angående Sweriges rikes commerce, politie och oeconomic uti gemen . . . gjord af A. A. v. Stiernman*, 2, 1750.
- Schefferus, J., *Lappland. Övers. från latinet av H. Sundin*. Utg. av E. Manker, 1956.
- Schlyter, S., *Prosten Severin Schlyters anteckningar. Ur Borgeby kyrkoarkiv (Skånska samlingar utg. av M. Weibull, 2: 1)*, 1892.

Anders Gustavsson

- Seierstad, A., »Noko um religiöse minnedrykkjer i Noreg etter reformasjonen», *Norsk Aarbok* 1929.
- Semmingsen, I., *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge til Amerika 1825–1865*, 1, Oslo 1941.
- Skar, J., *Gamalt or Sætedal*, 4, Kristiania 1909.
- Skrå-ordningar* samlade af G. E. Klemming (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet, SFSS 13), 1856.
- Småstycken* på forn svenska samlade af G. E. Klemming (SFSS utom nummer-serien), 1, 1868–1881.
- Solheim, S., art. »Minne», *KLNM*, 6, 1966.
- Stiftskrönikan. Organ för kyrkligt liv och arbete inom Göteborgs stift*, nr 24, 1972.
- Stockholms stads skottebok 1516–1525 samt strödda räkenskaper*, utg. ... genom J. A. Almquist, 1935.
- Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, utg. av Stockholms stadsarkiv, 2, 1951.
- Storaker, J. T., *Menneskelivet i den norske Folketro* ... ved N. Lid, Oslo 1935.
- Storå, N., *Burial Customs of the Skolt Lapps*, Helsinki 1971.
- Straubergs, K., *Lettisk folktro om de döda*, 1949.
- Ström, F., art. »Förfäderskult», *KLNM*, 5, 1960.
- *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*, 1961.
- Sturlasson, S., *Heimskringla eller Norges kongesagaer*, udg. ved C. R. Unger, Kristiania 1868.
- Svenska gästabud från alla tider. En antologi om svenska mat- och dryckesseder* sammanställd av M. Rehnberg, 1963.
- Svenska landskapslagar*, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén, 1, 1933.
- Svenska medeltidsdiker och rim* utg. af G. E. Klemming (SFSS 25), 1881–1882.
- Svenska riksdagsakter ... 1521–1718*, 1, 1887.
- Svenskt diplomatarium* utg. af J. G. Liljegren, 1, 1829.
- Sveriges kyrkolag av år 1686 jämte dithörande stadganden, som utkommit till 1 mars 1916*, utg. av P. Rydholm, 1916.
- Södergren, V., *Henric Schartau och västsvenskt kyrkoliv. Ett försök till historisk och kyrkogeografisk konturteckning av den schartauska kristendomstypen*, 1925.
- Thunæus, H., *Ölets historia i Sverige*, 1–2, 1968–1970.
- Troels-Lund, F., *Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede*, 5 udgave ... ved K. Fabricius, 14, Khvn 1929–1931.
- Unonius, G., *Minnen från en sjuttonårig vistelse i nordvästra Amerika*, 2 uppl, 2, 1862.
- Ussing, H., *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater ... 1*, Sorøe 1786.
- Vadstena stads äldsta tänkeböcker (»Domboken») 1577–1610*, utg. av G. J. V. Ericsson, 1945.
- Wallin, C., *De medeltida knutsgillena. Religiösa och kyrkliga aspekter*, 1972.
- Whitlocke, B., *A Journal of the Swedish Embassy in the years 1653 and 1654 ...*
A new Edition rev. by H. Reeve, 1, London 1855.
- Wiegelmann, G., »Alkoholische Getränke zum Totenmahl», *Atlas der deutschen Volkskunde*, neue Folge ... herausgeg. von M. Zender. Erläuterungen 1, Marburg 1959–1964.

- Wijkmark, H., *Samuel Ödmanns skrifter och brev. Med levnadsteckning och kommentar*, 1, 1925.
- Wikman, K. R. V., »Eldborgs skål», *Budkavlen* 1929.
- Wille, H. J., »Utryckte optegnelser om Thelemarken», udg. i uddrag af L. Daae *Historisk tidsskrift*, 2 række 3, 1882.
- Zingerle, I. V., *Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes*, 4, Innsbruck 1871.
- Arstrycket* 1669.
- Oedman, J., *Chorographia bahusiensis, thet är: Bahus-läns beskrifning . . .*, 1746.
- Ödmann, S., *Hågkomster från hembygden och skolan*, 2 uppl., 1830.

Zusammenfassung

Gedächtnistrunk bei Begräbnissen

Dieser Aufsatz behandelt die Sitte, beim Begräbnis zum Gedächtnis des Toten zu trinken.

Die Verbreitung der Sitte im Jahre 1968 lässt sich auf Karte 1 studieren, der Antworten auf einen Fragebogen zugrundeliegen („Kirchlicher Brauch 1968“), den das Archiv für Kirchengeschichte in Lund an alle Gemeinden in Schweden ausgeschickt hat. Das Kerngebiet liegt in der Diözese Göteborg (Westschweden). Ferner kommt der Brauch in einer Reihe von Gemeinden in Süd- und Westschonen vor sowie im Stadtgebiet und der Umgebung von Stockholm.

1972 erhielten die Geistlichen der Gemeinden, in denen 1968 der Brauch geherrscht hatte, ein Rundschreiben, in dem sie um Auskunft über die Ausgestaltung, Bedeutung und Frequenz desselben gebeten wurden. Die Frequenzangaben wurden auf einer Arbeitskarte eingezeichnet. Aus ihr geht hervor, dass der Brauch bei den meisten oder sämtlichen Begräbnissen in mehreren Kirchspielen im südlichen und mittleren Bohuslän üblich ist sowie in Mittelhalland und daran anknüpfend im südwestlichsten Teil von Västergötland (Marks härad). Diese Gemeinden liegen zumeist in den Gegenden der Diözese Göteborg, in denen die Gottesdienst- und Abendmahlsfrequenz in den fünfziger Jahren am höchsten war. Wo die Sitte des Gedächtnistrunks ausserhalb der Diözese Göteborg noch vorkommt, ist ihre Frequenz mit einigen Ausnahmen niedrig. Ein Zusammenhang zwischen der Frequenz des Brauches und der sozialen Struktur der Kirchspiele liess sich nicht feststellen, ebenso wenig ein Unterschied der Frequenz zwischen Stadt- und Landgemeinden. Die Sitte ist in den drei grössten Städten Schwedens – Stockholm, Göteborg und Malmö – zu finden, obschon mit verschiedener Frequenz innerhalb der einzelnen Gemeinden derselben.

Die Verbreitung des Brauches zu Anfang des 20. Jahrhunderts geht aus

Karte 2 hervor, die sich auf Traditionsaufzeichnungen stützt. Die Hauptmenge der positiven Belege stammt auch hier aus der Diözese Göteborg, während die umliegenden Diözesen negative Antworten gaben. Es fragt sich nun, ob die Karten 1 und 2 eine regionale Verbreitung spiegeln, oder ob der Brauch in älterer Zeit weiter verbreitet war.

Der Gedächtnistrunk kam schon in vorchristlicher Zeit vor. Die Germanen tranken sowohl zum Gedächtnis der Götter wie der Verstorbenen, worüber aus Skandinavien die Heimskringla, Snorri Sturlusons Sammlung norwegischer Königssagen, berichtet. Das Trinken zum Gedächtnis lebte auch nach Einführung des Christentums sowohl im römischen Reich wie in den nordischen Ländern fort. In den mittelalterlichen Gilden in Skandinavien pflegte man zum Gedächtnis der Dreifaltigkeit, Gottes, Christi, des Heiligen Geistes, Jungfrau Marias und der Heiligen zu trinken. Die Gilden verschwanden ziemlich bald nach der Reformation. Die Reformatoren sowohl in Schweden wie in Norwegen waren gegen ein Gedächtnistrinken bei Gastmählern. Eine norwegische Kirchenordnung von 1607 verbot besonders „das Trinken auf die tote Seele“ (den Affdødis Siele Skaal). Der späte Brauch eines Gedächtnistrunks bei Begräbnissen ist sicherlich ein Rest des Gedächtnistrinkens älterer Zeiten bei Gastmählern. Aus dem 17. und 18. Jahrhundert liegen eine kleine Zahl von schwedischen und norwegischen Belegen für Gedächtnistrinken bei Begräbnissen vor. Diese Sitte war damals auch in England, Deutschland und in den baltischen Staaten bekannt. In Norwegen lebte sie im 19. Jahrhundert weiter, kam aber im 20. kaum mehr vor. Aus Dänemark gibt es keine Belege seit der Mitte des 19. Jahrhunderts.

Warum hat sich nun wohl der Brauch am längsten in der Diözese Göteborg erhalten? Es gibt einige Beispiele, die zeigen, dass die Grenze zu den Diözesen Skara und Växjö eine Trennungslinie in bezug auf sein Vorkommen bildet. Die Bewahrung in der Diözese Göteborg ist im Zusammenhang damit zu sehen, dass diese Diözese seit dem 19. Jahrhundert durch eine innerkirchliche Erweckungsbewegung – den Schartauanismus – geprägt wurde, die ein konservatives Verhaltensmuster im Gefolge hatte. Die Gottesdienst- und Abendmahlsfrequenz war im Durchschnitt höher als in anderen Diözesen. Zudem gab es an den meisten Orten der Diözese Göteborg nur wenige Anhänger von Freikirchen, im Gegensatz zu beispielsweise Mittelschweden und Nordsmåland. Die freikirchlichen Gemeinden waren durchweg alkoholhaltigen Getränken gegenüber negativ eingestellt. Die schartauianischen Pfarrer dagegen bekämpften zwar Trunksucht, setzten sich aber nicht für völlige Abstinenz ein, sondern befürworteten Mässigkeit im Genuss starker Getränke.

Zu dem Rückgang oder Verschwinden der Sitte des Gedächtnistrinkens an vielen Orten der Diözese Göteborg in den sechziger und siebziger Jahren dieses Jahrhunderts dürfte beigetragen haben, dass die Begräbnisbräuche im ganzen einfacher wurden. Man trifft sich heutzutage oft nur noch zu einer Kaffeemahlzeit – im allgemeinen ohne Wein – nach der Beerdigung, anstatt wie früher zu einem warmen Essen. Zuweilen kann des Gedächtnistrinken aufgehört haben, als die Gemeinde einen neuen Geistlichen bekam. Einige

Bestattungsunternehmer haben zudem die Sitte bekämpft. Hingegen kann der Rückgang schwerlich darauf beruhen, dass der Gedächtnistrunk Alkohol enthält, denn in den meisten Gemeinden wird heute auch alkoholfreier Wein angeboten.

Zumindest in der Diözese Göteborg wurde der Gedächtnistrunk in älterer Zeit in der Regel vor dem Aufbruch vom Hause des Toten zur Kirche vorgeschlagen. In den sechziger Jahren unseres Jahrhunderts wurde es jedoch immer üblicher, ihn nach der Beerdigung zu trinken, da es mehr und mehr abkam, sich vor derselben zu versammeln.

In jüngster Zeit wurde der Gedächtnistrunk entweder vom Pfarrer vorgeschlagen oder von einem Laien, z.B. dem Gastgeber. Früher hatte immer ein Laie diese Aufgabe, denn das Kirchengesetz von 1686 verbot es den Geistlichen, die Trauerhäuser zu besuchen und eine Andacht vor dem Aufbruch zur Kirche zu halten. Dieses Verbot wurde durch ein neues Gesetz zur Bestattung von 1894 aufgehoben.

Bevor der Gedächtnistrunk eingenommen wird, werden einige formelhafte Worte gesprochen, die dieser Sitte einen rituellen Zug verleihen. Die Wortwahl soll im allgemeinen zum Ausdruck bringen, dass man des Toten gedenken möge. Der Zutrunke wurde zumeist „Gedächtnistrunk“ (minneskål), „Abschiedstrunk“ (avskedsskål) oder „Zutrunke für den Toten“ (den dödes skål) genannt. Gewährleute aus Schonen und Halland sprechen ausserdem von einem „stummen Zutrunke“ (tyst skål). In Norwegen heisst er im allgemeinen „Wohlergehenszutrunke“ (velfartsskaal).

Der Sinngehalt der Sitte wurde in erster Linie als ein Gedenken des Toten aufgefasst, aber auch als eine Huldigung und Ehrung. In einigen Gemeinden, in denen der Zutrunke verschwunden ist, lebt seine Bedeutung von Gedenken und Ehrung weiter in einer stillen Minute. Der Zutrunke sollte ferner das Mitgefühl der Trauergäste mit den nächsten Angehörigen zum Ausdruck bringen wie auch einen Abschiedsgruss der Überlebenden an den Dahingegangenen. Der Gedanke an den Abschied betont deutlich den Charakter des rite de passage, Übergangsritus. Beim Zutrunke in jüngster Zeit stand die Vorstellung, dass der Verstorbene sein Lebenswerk abgeschlossen hatte und aus seiner bisherigen Gemeinschaft herausgerissen worden war, im Mittelpunkt. In älterer Zeit dachte man mehr an das Dasein nach dem Tode. Man betrachtete den Toten fast als lebend und wollte ihm/ihr durch den Zutrunke nutzen. Eine solche Auffassung lässt sich mit mittelalterlichen kirchlichen Anschauungen vereinen, aber die norwegische Kirchenordnung von 1607 nahm entschieden Abstand davon.

Der Zutrunke bestand aus Wein, aber die Sorten scheinen zu wechseln. In einigen Gemeinden bietet man noch Süssigkeiten, oft ein Stück Konfekt, mit dem Wein zusammen an; in diesem Brauch leben die älteren Begräbnisbonbons weiter. In Norwegen trank man hingegen im 19. Jahrhundert meist Bier. Auch der vorchristliche und mittelalterliche Gedächtnistrunk bestand aus Bier.

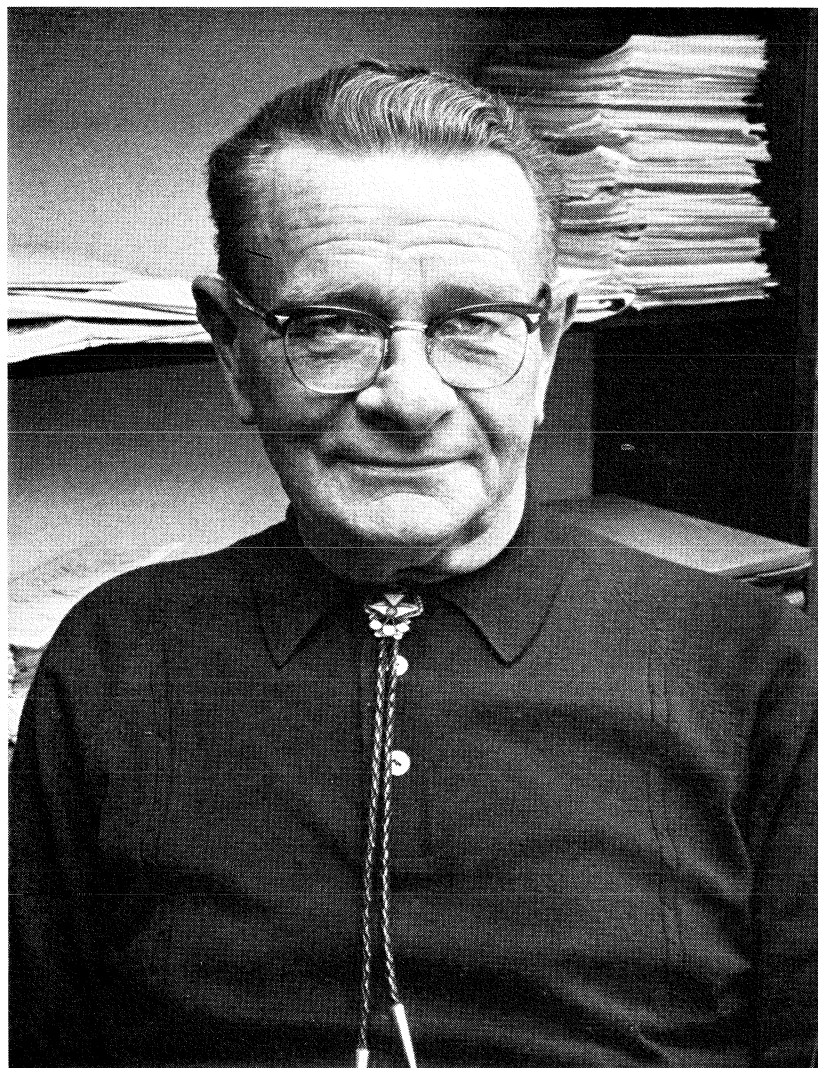
Der Wein wurde aus Weingläsern getrunken, während das Bier in Norwegen im allgemeinen in einem grossen runden Krug angeboten wurde –

Anders Gustavsson

der häufig auf dem Sarg stand – aus dem man den Trauergästen kleinere Schalen füllte. In vorchristlicher Zeit und in den mittelalterlichen Gilden trank man aus Hörnern oder Schalen. Die isländischen Sagas erwähnen die Schale (bollen) als das üblichste Trinkgefäß, aber auch das Horn wurde das ganze Mittelalter hindurch beibehalten.

(Sammanfattningen till tyska har översatts av Dr. phil. Christiane B. Sjöberg, Lund.)

Minnesord

22.8 1904-27.12 1971

Assar Janzén

By Eric O. Johannesson

Assar Janzén, who died suddenly and unexpectedly on December 27, 1971, will be remembered for different reasons by those who knew him and his work. In Sweden, where his reputation as a scholar was already firmly established when he left in 1946, he will be remembered for his formidable and original studies of Swedish place names. In the United States on the other hand, Assar Janzén will be remembered as a teacher and educator, above all as the founder and creator of the largest and most productive Scandinavian department in America, at the University of California at Berkeley.

A member of the Society since 1951, Assar Janzén was born in Göteborg in 1904. After having received his Ph.D. from Göteborgs universitet in 1936 on a thesis entitled *Studier över substantivet i bohuslänskan*, he served as Docent there from 1936 to 1941 and later in the same capacity at Lund from 1941 to 1946. In 1946 he left for the United States to become visiting professor in the newly established Department of Scandinavian on the Berkeley campus of the University of California. In 1949 he was promoted to Professor of Scandinavian, a position he held at the time of his death.

Thus it came about that the erstwhile Docent in Lund suddenly found himself in a radically different role, teaching American youngsters the mysteries of Swedish pronunciation and grammar. Soon lecture courses in literature were added, which posed some special problems, for the new professor, always thorough and not one to make it easy for himself, believed that such courses ought to begin with the oldest texts in the language. These texts were obviously not available in English translation so he spent long hours translating them. Many a Berkeley student in the early years struggled bravely to grasp the greatness and significance of these texts, qualities their professor's obvious love and enthusiasm for his subject convinced them really

did exist. Another brave step forward in the early days was the introduction of courses in Danish and Norwegian, both of which had to be taught by the one and only professor, who often proudly recalled that the greatest praise he had ever received as a teacher of language had come to him in his capacity as a teacher of Danish!

After years of heavy teaching schedules and low salary (he had to teach night classes in order to support his family) the bold educational experiment on which Assar Janzén had ventured met with success. The enrollment increased rapidly and new professors and instructors were added to the staff. By 1959, when the graduate program leading to the Ph.D. in Scandinavian was approved, the Scandinavian department at Berkeley was already the most outstanding in America, the only department offering training in all the Scandinavian languages and literatures on the graduate level. Evidence of the high quality and uniqueness of the department is the fact that today most of the recent appointees in Scandinavian at the major universities (Harvard, Minnesota, Washington, UCLA, etc.) have received their degrees at Berkeley. Without Assar Janzén's pioneering effort this would never have come about and thus the status of Scandinavian studies in America would, in all likelihood, not have reached the high level it has attained today. The miracle is that Assar Janzén accomplished all this in such a short period of time and in the pre-Sputnik period when the task was much more difficult. How did he do it? He did it, first of all, by his energy and enthusiasm and his love of and faith in the worthwhileness of the cause. Secondly, he did it by impressing everyone with his own excellence and dedication as a teacher and scholar. Thirdly, he did it by the strenuous route of winning and dining and making friends in the right places (and seldom has the Scandinavian custom of conferring Royal orders on merited individuals been used to such advantage as by Assar Janzén).

Another miracle is that during these busy years of administrative work and teaching, Assar Janzén was able to continue his scholarly research in the field of Scandinavian linguistic history. Long before his untimely death his work in this field had gained international recognition. His greatest contributions to knowledge are undoubtedly his numerous publications on Scandinavian place names, notably the monumental five-volume study of place names in Sweden and the seven great articles on Scandinavian place names in England. In 1947 he edited volume seven of the distinguished series *Nordisk kultur*, to

which he himself contributed the two important essays, “De fornväst-svenska personnamnen”, and “De fornsvenska personnamnen”. To these should also be added a book written in 1963 in collaboration with Bengt Holmberg, *Att studera nordiska språk*.

Unlike most philologists Assar Janzén also gained eminence in the field of literary criticism. Although he himself preferred to interpret literature as the symbolic expression of the author’s spiritual quest and often voiced his doubts about the so-called New Criticism he was not indifferent to problems of literary technique, a fact clearly attested by his pioneering study of dialogue in Emilie Flygare-Carlén, published in 1946. For many years Assar Janzén offered lecture courses on Ibsen and Strindberg that were highly popular among Berkeley undergraduates, and there is no doubt that Ibsen was the writer he admired the most. He contributed several illuminating essays on both Strindberg and Ibsen, but unfortunately his projected study of Ibsen, a book he wanted to call *Ibsen’s Inner World*, was unfinished at the time of his death.

Assar Janzén was a warm, easy-going person, always ready to be of help to students and colleagues. His death leaves a great void.

9.1 1896-7.4 1972

Paul V. Rubow

Af F. J. Billeskov Jansen

Paul Viktor Rubow var Københavner af Fødsel, og han forblev Byen tro; til denne regnede han helst kun Kernen, Byen inden for de Volde, der var revet ned før han blev født. Hans Opland var fra Barndommen Nordsjælland, især Hornbæk og Tibirke. Hans Udland de gamle Storbyer: Paris, London, Rom. Det var i Paris og London, han i sine unge Dage købte graadigt ind af Bøger. Til Samlingsværkerne *Rom og Danmark* (1935 ff.) og *Danske i Paris* (1936 ff.) bidrog han senere med indviede Skildringer af Digtene paa Rejse. Med kærlig Sagkundskab udgav han, sammen med H. Topsøe-Jensen, H. C. Andersens *Romerske Dagbøger* (1947).

Som Barn og ungt Menneske viste Rubow et mageløst Nemme, men ogsaa Jernflid, og han har tidligt forstaaet at faa sine akademiske Forsøg paa Tryk. Da han blev Student i 1913, valgte han Dansk som Fag ved Universitetet, og en Seminaropgave hos Professor Vilh. Andersen i 1915 blev næste Aar trykt i Edda: *Georg Brandes' Forhold til Taine og Sainte-Beuve*. Han ændrede Studium og afsluttede 1. Oktober 1919 Magisterkonferens i nordisk Filologi, som skaffede ham Status som Redaktør ved Ordbog over det danske Sprog. Det er oplysende at slaa efter i Protokollen; der gaar en Del Linjer fra disse Eksamensopgaver til Rubows tilsyneladende eksplosive Produktion i det følgende Tiaar. Den unge Filolog blev, skriftligt og mundtligt, prøvet i Edda og Saga, det sidste ex tempore. Som Emne for den Forelæsning med syv Dages Forberedelse, som er et Led af en dansk Magisterkonferens, fik Rubow: *Revisionen af det 18. Aarhundrede (Kritik af de i den nyere Tid fremkomne Synspunkter for den nordiske Litteratur i det nævnte Tidsrum med særligt Hensyn til "Før-Roman-tiken")*. Forelæsningen genfindes, formentlig i alt væsentligt, i en Tidsskriftartikel med samme Titel, i *Danske Studier* 1925, samt i Rubows Skrift: *Litterære Studier* fra 1928. Det er en vigtig Afhandling, Rubow tog her Standpunkt til en Retning i Forskningen, hvor

Svenskere havde ydet ypperlige Bidrag; han går in paa Værker af Anton Blanck, Martin Lamm, Albert Nilsson og Erik Wallén, men konkluderer, at han "med al Beundring for Uppsalaskolen dog nærer visse Betænkeligheder ved deres Metode. Som Basis for al deres Forskning tør man vel ansætte en Adskillelse mellem Æstetiker og Historikeren, der ret beset ingen Steder hører hjemme. Thi naar Litteraturhistorikeren har med æstetiske Kendsgerninger at gøre, maa han selv være Æstetiker". Og han definerer sin egen Metode, "naar man vil undersøge Kontinuitet eller Brud, nemlig en Bestemmelse af Forfatterens Temperamenter, Ideer og Stil".

Protokollen, der er underskrevet af Professorerne Finnur Jónsson, Vilh. Andersen og Verner Dahlerup, roser Kandidaten for hans "gode, til dels fortrinlige kundskaber" og fremhæver, at "hans store opgave tyder på ualmindelige videnskabelige evner". Med den store Opgave menes Konferensens Specialeafhandling, han skulde besvare paa seks Uger, 29. Marts-10. Maj 1919, altsaa forud for de mindre Prøver. Den lød: "Den litterære Kritik i Danmark fra (og med) J. L. Heiberg til (og uden) G. Brandes." Rubow var da 23 Aar gammel, og han har i sit Speciale kraftig forberedt den Afhandling, han den 12. April 1921 kunde forsvare for Doktorgraden: *Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870*. Denne akademiske Begivenhed, der stod paa i fem Timer, blev udførligt refereret i Berlingske Tidende. Præsens forsvarede sig mod fire Opponenten. Blandt Opponenterne ex auditorio var Filologen, Professor J. L. Heiberg, der nedlagde en alvorlig Indsigelse mod Rubows Omtale af Madvig. "Den Reprimande, sagde Præsens, af den klassiske Filologis Ypperste modtager jeg staaende". Som sædvanlig indledte og sluttede de officielle Opponenten, som havde antaget Afhandlingen. Baade Vald. Vedel og Vilh. Andersen drøftede Disputatsens Hovedstykke, Fremstillingen af Johan Ludvig Heibergs Æstetik. Især Vilh. Andersen gennemgik med Ros og Kritik Disputatsens teoretiske Vokabular og dens mange Karakteristikker af Kritikere, ikke mindst Hovedstykket om Johan Ludvig Heiberg. Vilh. Andersen slutter med, at det er "med bevæget Glæde" han ser Rubow "paa Katedret som den første af dem, hvis Studier jeg har haft Lejlighed til at lede og følge fra første Begyndelse", men han har forinden placeret denne afsvalende Lykønskning: "Skulde jeg ønske noget rigtig godt for Dem, skulde det være det, at det Arbejde, De her har forelagt, ikke maa være Deres bedste". Med Tilføjeelse: "Og jeg ønsker Dem Bredde og Dybde".

Vilh. Andersen var da bekendt med en af sin straalende og kritiske Elevs andre Bedrifter. I Januar 1919 havde Rubow, under Mærke som Reglen er, indleveret en 400 Sider stor Besvarelse af Universitetets Prisopgave i nordisk Filologi: "Der ønskes en kritisk Skildring af de Forsøg, der i det 19. Aarhundredes danske Prosalitteratur er gjort paa at efterligne ældre nordisk Sprogform"; Afhandlingen blev af Finnur Jónsson, Verner Dahlerup og Vilh. Andersen indstillet til Guldmedalje, og ved Navnesedlens Aabning, i Maj 1919, "fandtes Forfatteren at være Stud. mag. P. V. Rubow". Den store Afhandling, der udkom efter Disputatsen, fik Titlen *Saga og Pastiche* (1923). Dette stilhistoriske Værk har en Hovedforudsætning i Rubows Fortrolighed med vestnordisk og ældre dansk Sprog; ved sin decideret filologiske Fundering fik det stor Betydning for den danske, men vistnok mindre for den svenske Stilforskning.

Samme Aar som *Saga og Pastiche* udkom, fik dr. Rubow et stort Ønske opfyldt: han kom til Universitetet i Paris som Lektor i dansk Sprog og Litteratur. Han beklædte denne Post 1923-25 og 1928-29. Han fik nu sit Porcelæn rigtig brændt blandt de Seqvaner, som han senere ønskede for sine Elever. Det var dog ikke Sorbonnes Pædagogik og Lærdom, der blev hans Forbillede; det var først og fremmest Joseph Bédier paa Collège de France, der blev hans Læremester: "Mange Danske søgte til hans beskedne Forelæsninger og vil huske ham fra det lille mørke Lokale i Rue des Écoles, hvor han samlede en aldrig videre stor Tilhørerkreds", skrev Rubow ved Bédiers Død i 1938 (*Scrap Book*, 1939). Rubow har med Betagelse læst Mesterens Bog om *Les Légendes épiques*, og selv om han i Nekrologen bemærker, at "man tror ikke længere paa, at Heltedigtningens Historie uden Decimaler gaar op i Klosterlitteraturen", saa fik Bédiers Hypotese om Heltedigtenes Oprindelse afgørende Betydning for Rubows Indsats indenfor Udforskningen af de islandske Sagaer, de danske Folkeviser og Det gamle Testamentes Bøger. Det var tillige helt afgørende for Rubow, at Bédier "tog de gamle Digtere fra den poetiske Side og fulgte den nøje i deres Intentioner, først bagefter holdt han Foredrag om Overleveringshistorien". Det var samme Metode, Rubow skulde følge paa de ovennævnte Felter, men tillige, og vedholdende, over for Shakespeare.

Megen Vægt lagde Rubow selv paa sin Hypotese, at de islandske Slægtssagaer var Romaner efter fransk Forbillede, specielt Heltedigte som i det 13. Aarhundrede oversattes til norsk Prosa. Denne kætterske

Tanke fremsatte Rubow første Gang i en Artikel *Den islandske Familieroman*, i Tilskueren 1928, optrykt i *Smaa kritiske Breve* 1936; men tillige paa Fransk *Les Sagas islandaises*, i Revue des Cours et Conférences, Paris 1933–34, og paa Engelsk, *The Islandic Sagas*, i Skriftet *Two Essays: Henrik Ibsen. The Sagas*, 1949. Idag tvivler ingen om, at Njals Saga er en Roman, og Rubows Paradokser har haft vækkende Betydning for den moderne Sagaforskning, ikke mindst paa Island og i Sverige.

Genrehistorie i et andet Perspektiv havde Rubow dyrket i Forbindelse med H. C. Andersens Eventyr (1927). Han forbinder her Genren med Analyse af H. C. Andersens Temperament, Ideer og Stil. Det næste Aar samlede han tolv efter Indhold og Metode programatiske Artikler i *Litterære Studier* (1928). Og de følgende Aar udvidede Rubow Litteraturforskningens Positioner. Efter Forarbejder helt tilbage til Studentertiden kom *Georg Brandes og den kritiske Tradition i det nittende Aarhundrede* (1931), hvortil benyttedes bl.a. Dagbøgernes Vidnesbyrd om Brandes' tidlige religiøse Krise og Søren Kierkegaards Andel heri. Stilstudiet fik en ny Dimension, først med det lille Skrift *Originaler og Oversættelser* (1929), som giver Metoden i Eksempler, og dernæst med den store Demonstration af Fremgangsmaaden, *Shakespeare paa Dansk* (1932).

Rubow var 1930 blevet Vilh. Andersens Efterfølger, som Professor i nordisk Litteratur. 1933 overgik han til Vald. Vedels Professorat i almindelig Litteraturvidenskab. Indtil 1966 blev Rubow da Lærer for talrige Aargange af Litteraturmagistre; han begyndte gerne sin Termin sent og sluttede den tidligt; han holdt sig mest til klassiske franske og engelske Emner; han talte uden udarbejdet Manuskript – og kunde i inspirerede Stunder mærke Tilhørere for Livet. Han holdt Seminarøvelser og var altid aaben for Samtale med sine Studenter, som han engang, ved Midten af Fyrreerne, delte i Digterne og Matematikerne – ved de sidste tænkte han paa Svend Johansen, der som ung Student havde udgivet *Le Symbolisme* (1945).

Det kan ses af Rubows Essay *Mit Bibliotek* (1943), at han nærede ringe Agt for Lærebøger. Han lagde dog Vægt paa, at hans Elever tilegnede sig *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning* (1938), og sammen med Professor Viggo Brøndal udgav han, især til Studiebrug, en glimrende Antologi, *Franske Digte fra Renæssancen til vore Dage* (1942). I Forordet, der er skrevet af Rubow, siges det, at Udvalget "anbefaler sig til Læseren ved sin ramt

galliske Smag . . . Man vil af denne Samling f.Ex. kunne se, at Frankrig har haft en rig religiøs Digtning og en stærk og dristig Kærligheds-poesi". Med overraskende Klarsyn fremdrages som en særlig Gruppe, fra 1600-1650, de "Groteske", som Saint-Amant, Tristan l'Hermite, Jean-François Sarazin og Antoine Godeau. I Forordet findes denne fine Bemærkning: "Et Foretagende som dette kan umuligt gøre Alle tilpas; vi maa være tilfreds, hvis Enhver synes, hans Yndlingsdigter er blevet forfordelt".

Under Professoraarene udgav Rubow kun faa større Bøger; vidtigst er Monografien *Holger Drachmann* (1940-50); men til Gengæld skrev han i Hundredvis af Avisartikler, Kronikker og Anmeldelser, hvoraf han igennem mange Aar samlede et Udvalg i en litterær og kritisk Essaysamling. Emnerne er mangfoldige, ældre og nyere, men ikke nyeste Digtere. Litteraturhistoriske, filosofiske og filologiske Materier behandles, oftest med et nys udkommet Arbejde som Springbrædt ud i personlige Betragtninger. Shakespeare og Kierkegaard kommer hyppigt igen, blandt Franskmændene er Yndlingsforfatterne Anatole France og Alain. Mangfoldigheden kan illustreres ved nogle af de faatallige Artikler, der har svenske Emner. Rubow har i 1934 beskæftiget sig med "En svensk Drømmebog", nemlig Poul Bjerre: *Drömmarnas naturliga system* (Stockholm 1934); Interessen for Drømme har han fælles med sin Ven Professor Olle Holmberg, hvis Æstetik han introducerer i to Kronikker fra Oktober 1939. Han bedømmer i 1937 venligt og kritisk Gunnar Ahlströms Disputats om *Georg Brandes' Hovedstrømninger* (optrykt i *Epistler* 1938); han skriver 1939 en lyrisk beaandet Nekrolog over Hjalmar Söderberg (optrykt i *Reminiscenser* 1940), og han er med til at fejre *Ord och Bild* ved 50. Aars Jubilæet 1942 og den vidunderlige *Svensk-dansk Ordbog*, ved Valfrid Palmgren Munch-Petersen og Ellen Hartmann, da den omsider blev færdig i 1954.

Med en overordentlig Belæsthed og en sikker Hukommelse forbandt Rubow et kritisk Skarpsyn og et som Regel meget fast Jugement. Hans Skrifter udstraaler baade Varme og Kulde; han har Evnen for Begejstring, men ogsaa Tilbøjelighed til hastige, affejende Domme. Den kærligt nuancerede Kritik er ikke almindelig hos ham. Han fik o. 1930 skelsættende Betydning for Litteraturforskningen i Danmark; Værkerne fra den Tid er ikke blegnet; endnu i de seneste Aar er der kommet nye Udgaver af Disputatsen, *Dansk litterær Kritik*, i 1953 og 1970; af *H. C. Andersens Eventyr* i 1943 og 1967; af *Saga og Pastiche*

F. J. Billeskov Jansen

i 1968; af *Den kritiske Kunst* i 1971. Et fyndigt Udvalg af Rubows Artikler, *Kunsten at skrive og andre Essays*, er 1964 besørget af Hakon Stangerup.

Paul V. Rubow blev 1930 valgt til Medlem af Vetenskaps-societeten i Lund. Han var ingen hyppig Gæst i lærde Forsamlinger, men han var en hjertelig og spirituel Vært for Litteraturens Dyrkere, naar de opsøgte ham hjemme. Det har ogsaa svenske Forskere, ikke mindst fra Lund, Erfaring for. Denne lærde, muntre og ironiske Københavner vil mindes paa begge Sider af Øresund.

Erling Eidem

Av Joh. Lindblom

Erling Eidem har under flera år stått först i raden av Vetenskaps-societets seniorer. Han invaldes redan 1920, stiftelseåret, och hörde alltså till den första generationen. Han var då docent i nytestamentlig exegetik; 1928 blev han professor i samma ämne vid vårt universitet. En kortare tid dessförinnan var han kyrkoherde i Gårdstånga en dryg mil utanför Lund. Slutligen var han Svea rikets ärkebiskop från 1931 till 1950, då han ingick i emeritusåldern. Han avled den 14 april 1972.

Eidem var göteborgare, med tydlig västsvensk prägling, vilken aldrig helt nöttes bort under hans skiftesrika liv. Han föddes den 23 april 1880 i ett burget köpmanshem, den siste i raden av tretton syskon, av vilka endast åtta nådde mogen ålder. Fadern var känd som en omutligt redbar och sanningsälskande man. Han lade grunden till det framgångsrika familjeföretaget Fåglaviks glasbruk i Västergötland. Delägarskapet däri gav Eidem möjlighet till ett generöst givande åt såväl enskilda människor i nöd som ideell verksamhet av olika slag; dock alltid förteget. Modern var norska, från Trondhjem. Efter henne hade han namnet Eidem.

I skolan vantrivdes han, och något skolljus blev han aldrig. Under studierna för fil. kand.examen vid Göteborgs Högskola kom hans begåvning till sin rätt. Sitt huvudintresse ägnade han de semitiska och klassiska språken. Högst bland sina lärare skattade han klassikern Johannes Paulson, en *anima candida*, som han kallar honom i den självbiografiska delen av sitt Herdabrev till prästerna i Uppsala ärkestift 1932.

Valet av ämnen för den filosofiska examen tydde på att han tidigt hade teologin, kanske också en kyrklig tjänst, i tankarna. Redan som barn och yngling blev han djupt påverkad av starka personligheter, som för framtiden gav hans personliga liv dess inriktning. En årslång vistelse i orienten efter avslutad studiegång i Göteborg befäste hans in-

23.4 1880-14.4 1972

trasse för Bibeln och Bibelns länder. Sin teologiska karriär gjorde han i Lund. Han kom här under ett livsavgörande inflytande av den legendariske teologie professorn och domprosten Pehr Eklund, berömd lika mycket för sin snillrikhet som för sitt barnasinne, lika mycket för sin sublimes förkunnelse från predikstolen i Lunds domkyrka som för sina sokratiska samtal med kända och okända i Lundagårds alléer. Att Pehr Eklunds dotter Elisabeth blev hans maka betraktade han som en obegriplig lycka, vilken oförtjänt vederfarits honom. Hon blev också hans följsamma stöd under alla hans levnads växlingar. Han hörde här i Lund även till skaran av Einar Löfstedts beundrare. Jag tror mig veta att uppskattningen var ömsesidig. Han kallade Löfstedt vanligen Haimon. Einar Löfstedt hade också detta namn, säkerligen till åminnelse av den unge, men oböjliga förkämpan för den högre rätten i Sofokles' sorgespel *Antigone*.

Eidems vetenskapliga produktion var inte synnerligen omfattande, men den var solid, självständig och i sin tid aktuell. Främst må nämnas *Pauli bildvärld* (1913), *Det kristna livet enligt Paulus* (1927) samt *Vår svenska bibel* (1923). I det första arbetet behandlar Eidem, med sin rika beläsenhet och sin förtrogenhet med den antika kulturen som bakgrund, bilder i de paulinska breven som är hämtade från idrotts- och krigarlivet. I det senare tränger han djupare in i apostelns personlighet, med ingående undersökningar av den etiska livsformen och de etiska normerna i Pauli åskådning. I dessa arbeten, av vilka tyvärr intetdera kom att åtföljas av en planerad andra del, var Eidem starkt påverkad av Adolf Deissmanns berömda papyrusforskningar, dessa som både språkligt och sakligt hjälpte oss till en ny och frisk syn på Nya testamentet, inte minst på aposteln Paulus. Eidem upptog och utvecklade vidare Deissmanns idéer, dock inte utan kritik. Boken *Vår svenska bibel* var en frukt av Eidems medarbetarskap vid slutredigeringen av vår kyrkobibel av 1917. Under detta arbete kom han att stå Esaias Tegnér d.y. mycket nära. Han lärde sig att förstå och beundra denne vår geniale språkforskare med hans till det yttersta gående samvetsgrannhet och hans personliga charm. Boken *Vår svenska bibel* är och förblir en fyndgruva för envar som vill i detalj lära känna de språkliga och praktiska principer som varit bestämmande för 1917 års bibelöversättning.

Jag förbigår Eidems rikhaltiga produktion med uppbyggligt syfte. Den nådde vida och gjorde honom högt värderad som en andlig ledare av säregen profil. Här är ej heller platsen att ingå på hans prästerliga

tjänstgöring i Gårdstånga och Holmby. Så mycket kan sägas, att han, trots den ständiga spänningen i hans person mellan akademikern och den praktiskt verksamme prästen, där efterlämnat minnet av en samvetsgrann och öm herde för sina församlingar.

Gäller det Eidems verksamhet som ärkebiskop och stiftschef, är andra mer skickade än jag att skildra och värdesätta den. Vad jag vet är att han gick in i detta höga ämbete under mycken vånda. Särskilt kände han det pressande att bli efterträdare till Nathan Söderblom. Eidem lyckades, tack vare att han resolut undvek att söka efterbilda sin store föregångare, utan i stället hävdade sin personliga självständighet och egenart i allt vad han sade och gjorde. Ingen som bevitnade Eidems sista offentliga framträdande, nämligen som officiant vid Dag Hammarskjölds begravning i Uppsala 1961, glömmer denna oförlikneliga prestation av den trötte åldringen, buren av ansvarskänsla inför ögonblickets storhet och vikt och präglad av trohet in i det sista mot den egna livsstilen.

Jag vill blott erinra om en enda sak i Eidems gärning som ärkebiskop, något som kanske inte är tillräckligt känt. Efter Söderblom upptog han arvet som den främste företrädaren i vår kyrka för de ekumeniska strävandena. Som sådan grep han varje erbjudet tillfälle att offentligt protestera mot antisemitism och rashat i alla former. I egenskap av svenska kyrkans primas kände han sig dessutom förpliktad att direkt ingripa i de söndertrasade förhållandena i den tyska systerkyrkan. Under nazisttiden uppstod i Tyskland en svårartad och förödande kyrkoskism: en fraktion sökte samförstånd med Hitler-regimen, en annan gjorde motstånd och sökte bevara de genuint kristna idéerna oförvanskade. I september 1933 uppvaktade Eidem personligen den förstnämnda riktningens ledare, riksbiskop Ludwig Müller, och försökte, dock utan resultat, förmå denne att ta avstånd från den ominösa judefientliga s.k. arierparagrafen, enligt vilken ingen icke-ariet skulle få inneha statliga ämbeten. I maj 1934 lyckades Eidem få tillträde till Führern själv och föredrog för honom ett memorandum, vari han sökte klargöra för honom vådorna av den nazistiska kyrkoledningens outhärdliga våldspolitik. Härvid kom givetvis också den okristliga arierparagrafen på tal. Hitler vände helt dövärat till och hetsade i stället upp sig själv till ett fyrtio minuter långt propagandatal, då och då avbrutet av formliga raserianfall. Eidem förstod nu att intet var att vinna hos de nazistiska ledarna. Han inriktade sig härefter på att på alla sätt uppmuntra och stödja motståndsfolket.

En av motståndsrörelsens mest kända män var Berlin-docenten Dietrich Bonhoeffer. Åt denne Bonhoeffer skaffades möjlighet att med sina seminarieelever besöka Sverige 1936. De togs också emot av ärkebiskopen i Uppsala. Denna resa, jämte en rad andra åtgärder i strid mot den nazistiska regimens intressen, hade för Bonhoeffer ödesdigra konsekvenser. Han berövades först rätten att föreläsa vid sitt universitet. Sedan sattes han i fängelse och koncentrationsläger, blev ställd inför ståndrätt, dömdes, och blev några veckor före krigsslutet avrättad.

De sista åren av sitt liv, efter sin makas död, bodde Eidem i Vänersborg, i närmaste närhet till sin dotter och sin svärson, överläkare vid Vänersborgs lasarett. Hans käraste sysselsättning, åtminstone så länge hans syn räckte till, var läsning. Helst, nästan uteslutande, läste han, och det om och om igen, Bibeln och Homeros: Gamla och Nya testamentets skrifter, Odysseen och Iliaden, allt på grundspråken.

Min mångåriga personliga beröring med Erling Eidem och de inemot 200 brev av hans hand som jag har i mitt förvar har låtit mig förstå, att orsaken till att den spenslige och till synes bräcklige mannen orkade med allt han hade att ansvara för, var att han i sitt inre hade tillgång till källsprång, ur vilka han hämtade styrka till att bära tyngden av de bördor som blivit lagda på hans axlar.

17.7 1891–4.8 1972

Oljemålning av David Tägtström

Ernst Wehtje

Av *Elam Tunhammar*

Med Ernst Wehtjes frånfälle har en märkesman inom svensk industri gått ur tiden.

Ernst Wehtje var född den 17 juli 1891 och var sålunda vid sin bortgång den 4 augusti 1972 nyss fyllda 81 år. Få i den nu levande generationen av svenska industrimän kan uppvisa en så rik och skiftande insats i svenskt samhälls- och näringsliv som Ernst Wehtje.

Släkten Wehtje härstammar från Schleswig-Holstein, varifrån Ernst Wehtjes farfars far år 1843 utvandrade till Sverige, där han arrenderade Svalövsgården. Arrendet överlät han sedermera på sin son Ernst Ludwig, som emellertid lämnade detta 1873 för att i stället under några år arrendera en gård i Södervidinge. Ekonomiska bekymmer, förorsakade av missväxt och andra svårigheter, sätter sin prägel på familjens första årtionden i det nya hemlandet. 1879 flyttade Ernst Ludwig med sin familj till Helsingborg, där han etablerade sig som diversehandlare i jordbruksvaror.

Trots dålig ekonomi lät föräldrarna sonen Ernst Fredrik, född 1863, få en god utbildning. Han tog studenten i Lund, blev juris utriusque kandidat, länsnotarie i Malmö och sedermera kronofogde. Verkställande direktören i Skånska Cement AB, R. F. Berg, en stor och mångsidig personlighet, hade uppmärksammat den energiske unge juristen och engagerat honom som sekreterare och ombudsman i Cementbolaget. Vid R. F. Bergs död 1907 utsågs Wehtje till dennes efterträdare som verkställande direktör i Skånska Cement AB, och därmed började en betydande gärning inom svensk industri.

Ernst Fredrik Wehtje hade ingått äktenskap med Gerda Maria (Mimmi) Ahnfelt. Hennes far var lantmätare, men släkten Ahnfelt var mest känd genom den religiöse sångaren och kompositören Oscar Ahnfelt och prosten P. G. Ahnfelt i Farhult, som bland många andra skrifter utgivit sina »Studentminnen». I Ernst Fredrik Wehtjes och

Mimmi Ahnfelts äktenskap föddes fyra söner och två döttrar. Äldst bland syskonen var den nu bortgångne Ernst eller Esse, som han vanligen kallades.

Efter avlagd jur. kand.-examen och studier vid Handelshögskolan i Stockholm kom Ernst Wehtje år 1915 till Hellefors Bruks AB som disponentassistent. Chef för Helleforskoncernen var bruksdisponenten Thorsten Wigelius, icke utan skäl kallad Bergslagens siste brukspatron. Den som skriver dessa minnesord hade under ett senare skede förmånen att i likhet med Ernst Wehtje börja sin industriella bana hos Wigelius i Hellefors och kan därför av personlig erfarenhet omvittna vilken utomordentlig skola det var för en ung man. Helleforsbolaget med dess dotterföretag, bl.a. Wargön och Laxå Bruk, hade en rikt förgrenad verksamhet: stora skogsdomäner, sågverk, cellulosafabriker, pappersbruk, gruvor, järn- och stålverk, kraftstationer m.m. Denna företagets karaktär gav rika tillfällen till inhämtande av praktiska lärdomar, men främst var det Thorsten Wigelius själv, som generöst delade med sig av sin stora erfarenhet. Därtill kommer det oförlömliga minnet av det gamla brukslivet, som numera är för alltid borta.

Efter denna värdefulla praktik blev Ernst Wehtje år 1918 verkställande direktör i AB Iföverken i Bromölla. I Skånska Cement AB (numera AB Euroc) blev han direktör 1924, andre verkställande direktör 1929 och efterträdde sin far Ernst Fredrik som verkställande direktör 1936. I v. d.-befattningarna för dessa båda bolag kvarstod han till maj 1957. Far och son hade då lett Cementbolagets öden i sammanlagt femtio år – en sällsynt företeelse inom svensk industri. Efter sin avgång från chefsposten var Ernst Wehtje ordförande i bolagens styrelser till bolagsstämmorna 1968.

När Ernst Wehtje tillträdde befattningarna i Iföverken och Cementbolaget möttes han i båda företagen av tekniska, ekonomiska och organisatoriska problem, som under årens lopp alltmer aktualiserades och krävde en lösning. Problemen sammanhängde med att Cementbolaget successivt förvärvade en rad företag i syfte att möjliggöra en inom branschen välbehövlig strukturrationalisering. Det blev nödvändigt att vidtaga de praktiska åtgärder som erfordrades för att fullfölja syftet med de olika förvärven. Den tekniska utvecklingen, personella och organisatoriska förhållanden krävde en snar lösning.

Ernst Wehtje tog med frejdigt mod itu med dessa uppgifter. I Bromölla genomfördes en grundlig översyn av finansiering och driftskalpyler, rationalisering av driften, komplettering av fyndigheter, anskaff-

ning av bostäder för de anställda samt – icke minst viktigt – åtgärder för att tillföra produktionen nya tillverkningar. Bland dessa märkes elektroporslin eller isolatorer, sanitetsgods, golvplattor och andra keramiska produkter. Den keramiska industrin i Bromölla utvecklades till en storindustri, känd och uppskattad långt utanför landets gränser.

Man tog upp tillverkning av byggmaterialet lättbetong (Siporex), och Iföverken startade fabriker för denna produktion både i Sverige och utomlands.

På cementsidan genomfördes under Ernst Wehtjes ledning – framför allt under 1930-talet – en genomgripande intern strukturrationalisering. Äldre och omoderna fabriker lades ner eller ombyggdes och moderniserades. Man satsade på färre men moderna anläggningar med större kapacitet och med en ur transportsynpunkt lämplig lokalisering. Koncentrationen medförde, att den successivt ökade produktionskapaciteten och det utbyggda distributionsnätet kunde utnyttjas på mest ekonomiska sätt, vilket i sin tur möjliggjorde en för konsumtionen gynnsam prispolitik.

Leveranserna av cement från Skånska Cement AB:s anläggningar uppgick i slutet av 1920-talet till omkring 250.000 ton per år. Under Wehtjes sista år som verkställande direktör närmade sig årsleveranserna 2 miljoner ton. F.n. uppgår leveranserna till ca 3 miljoner ton per år.

För Ernst Wehtje var målsättningen för ett företag visserligen att uppnå bästa möjliga produktionsresultat av den bedrivna verksamheten på lång sikt, men han ansåg även, att denna målsättning måste modifieras av vissa faktiska förhållanden, av sociala hänsyn och icke minst av hänsyn till de anställdas relationer till företaget. Ur ett föredrag, som han höll år 1953 över ämnet »Personalpolitik ur företagarens synpunkt», skall jag återge ett par citat, som belyser denna hans principiella inställning:

»Det gäller för företagaren att ej blott skapa vinster – vilket väl är en ganska allmän uppfattning – utan främst att framställa goda varor till skäliga priser, att bereda de medverkande anställda en god och säker inkomst och det i anspråk tagna kapitalet en skälig avkastning.»

Och vidare: »Enligt mitt sätt att se är ett företag en arbetsgrupp eller arbetsgemenskap – stor eller liten – och det är av avgörande betydelse för anda och trivsel i denna arbetsgemenskap, att alla accepterar den allmänna målsättningen. Det råder ingen tvekan om att an-

dan i ett företag påverkar arbetseffektiviteten, även om vi saknar tillförlitliga mätmetoder för att ange, hur och i vilken omfattning detta sker. Personalpolitikens utformning är därför en betydelsefull del av företagsledningens arbetsuppgifter.»

Oaktat han ej var ingenjör av facket, hyste Ernst Wehtje alltid ett levande intresse för tekniska spörsmål i sin dagliga gärning. Ofta förbluffade han teknikerna genom sina djupgående insikter på området och sina praktiska förslag. Åren 1945–47 fungerade han som preses i Kungl. Tekniska Högskolans styrelse. Han utnämndes til teknologie hedersdoktor vid Högskolan år 1949. – Nämnas bör även, att han blev ekonomie hedersdoktor vid Lunds Universitet 1967.

När Ernst Wehtje fyllde 50 år hyllades han av den svenska cementindustrin och ett antal närstående företag genom en donation för inrättande av ett forskningsinstitut för cement- och betongområdet, anknutet till Tekniska Högskolan i Stockholm. Vid Cement- och Betonginstitutets 25-årsjubileum 1967 hade jag efterträtt Wehtje som ordförande i Institutets styrelse och höll i denna egenskap ett anförande, vari Ernst Wehtjes inställning till grundforskning och forskningens frihet något berördes. Jag tillåter mig citera:

»Doktor Wehtje insåg tidigt nödvändigheten av ett kraftigt stöd åt den grundläggande forskningen. – – – Han insåg, att sådan forskning måste vara fri och icke dirigerad, att den tar avsevärd tid i anspråk och att det fordras en ekonomiskt tryggad miljö, där forskarna kan koncentrera sig på sina utomordentligt intressanta men samtidigt svåra uppgifter. Jag tror också att Institutet har blivit vad han drömde om vid dess tillblivelse. Institutets insatser har rönt stor uppskattning och allmänt erkännande icke blott i Sverige utan även i internationella sammanhang. Det innebär ingen överdrift att säga, att Institutet i dag i fackkretsar åtnjuter ett välförtjänt och grundmurat världsrykte.»

Skånska Cement AB och AB Iföverken med deras många dotterbolag representerar huvudlinjen i Ernst Wehtjes aktiva verksamhet. Hans energi och arbetsförmåga räckte emellertid till och togs i anspråk för mycket annat. Han var sålunda styrelseledamot och under senare år ordförande bl.a. i Skandinaviska Banken, AB Skånska Cementgjuteriet, Svenska Sockerfabriks AB och Sjöförsäkrings AB Öresund.

Inom näringslivets organisationer nedlade han ett omfattande och högt skattat arbete. Han var styrelseledamot i bl.a. Sveriges Industrieförbund (ordf. 1943–45), Sveriges Allmänna Exportförening, Svenska Arbetsgivareföreningen, Byggnadsämnesförbundet (ordf. 1954–58),

Skånes Handelskammare (ordf. 1948–66), Skånemässan (ordf. 1948–69) och Ångpanneföreningen (ordf. 1960–70).

Med åren hade Ernst Wehtje fått ett alltmer ökat intresse för samhällliga och politiska spørsmål och han kom att utföra en allmänt samhällelig gärning av betydande mått. Det började på det kommunala området. Han var stadsfullmäktig i Malmö 1939–46 och ledamot av stadens drätselkammare 1940–44. – Större uppgifter i det allmännas tjänst anmälde sig, då han åtog sig ledamotskap 1942 i den s.k. 27-mannakommittén, som skulle prissätta jordbrukets produkter, och 1944 i den s.k. Myrdalskommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering. Han var därför väl förberedd, då han ett år senare blev ledamot av riksdagens första kammare, där han kvarstod i elva år.

Snart kom han att framstå som en av näringslivets främsta representanter i riksdagen. Han placerades i bevillningsutskottet och senare även i bankoutskottet. Med stort intresse och grundlighet satte han sig in i förekommande frågor rörande skatter, ekonomisk politik och näringslivets förhållanden samt framförde sina väl genomtänkta åsikter i utskott och kammare med lugn och saklighet. Han undvek sorgfälligt överord och fraseologi. De politiska motståndarna respekterade honom, och respekten var f.ö. ömsesidig, i varje fall när det gällde regeringens dåvarande ledamöter. Det har sagts, att umgänget mellan Per Edvin Sköld och Ernst Wehtje präglades av nästan kinesisk hövlighet. Det är emellertid en attityd, som var främmande för båda herrarna – för Sköld dock mer än för Wehtje, om man nu skall göra någon gradskillnad! Däremot är det omvittnat av dåtida regerings- och riksdagsledamöter, att Per Edvin Sköld alltid infann sig i kammaren, när Ernst Wehtje stod på talarlistan. Sköld visste, att han inte skulle få höra något vältalighetsprov men en på sakskalet grundad, väl genomtänkt argumentering.

Bilden av Ernst Wehtjes verksamhet på olika fält vittnar om en rikt utrustad människa, om mångsidighet och målmedvetenhet, om energi och arbete. Han var alltid behärskad och samlad. – Givetvis faller Ernst Wehtjes huvudgärning inom Cementkoncernen. Från en relativt blygsam början utvecklades koncernen under hans tid till en modern storindustri. Bakom denna utveckling låg ett hårt och intensivt arbete främst av Ernst Wehtje själv men även av hans medarbetare av olika grader, som han förstod att entusiasmera för uppgiften. Förmågan till samarbete och konsten att välja goda medarbetare behärskade Ernst Wehtje. Härtill kom den säregna charmen i en på sak-

Elam Tunhammar

lighet grundad naturlig chosfrihet. Som företagsledare känntecknades Ernst Wehtje av viljestyrka i förening med seg uthållighet, fantasi och idérikedom, styrd av sällspord omdömesförmåga, samt effektivitet, parad med skånskt lugn.

Ernst Wehtje efterlämnar en fullödig gärning och ett ljust minne.

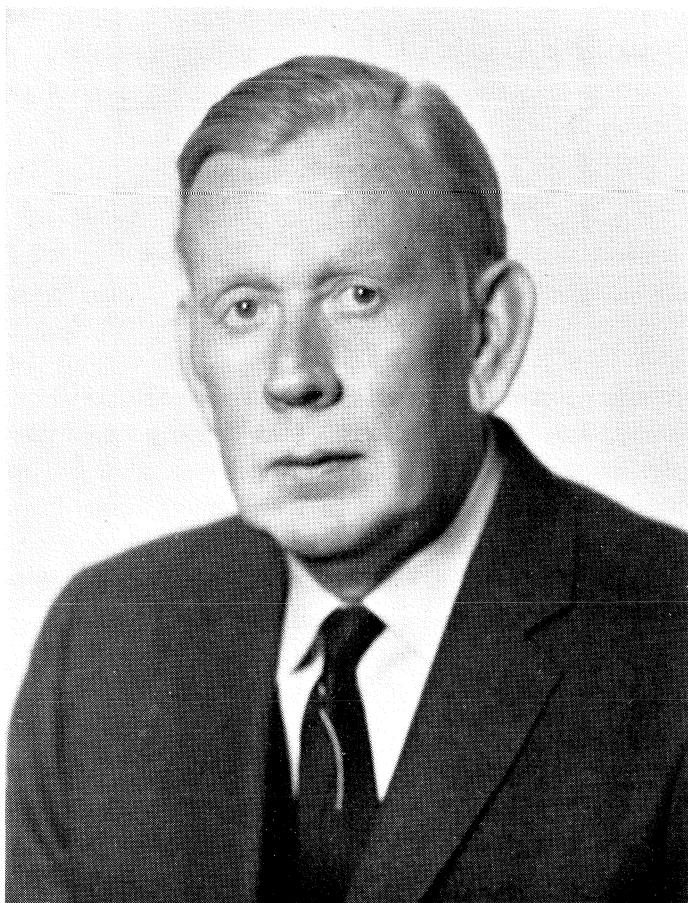
Göran Bergengren

Av Sven Sandström

På sensommaren gick Göran Bergengren bort. Han var sedan 1966 bo-satt med sin familj i Lugano, i Paradiso. Det var ingen gammal man som lämnade det jordiska, han var född 1921 och var ännu full av nyfikenhet och engagemang. Men den som känt honom under hans lundadecennier visste att hans hälsa var mycket spröd, han hade ovanligt dåliga bronker och tvangs ofta till sängs varifrån han bemötte sitt öde utan all resignation, men ibland med irritation blandad med humor.

Göran Bergengren var välbärgad. Han kom från Borås, där fadern var chef för Borås Väferi AB, och hade efter studentexamen vid Sigtunaskolan avlagt civilekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm. Efter en kort tids utlandsstudier och praktik slog han sig ned i Lund. Där dök han upp på konsthistoriska seminariet och lyssnade till Ragnar Josephson samt väckte misstro och förvåning genom att tala om konst som han hade hemma: världsnamn som vi andra också hade representerade men inte precis ville nämna om. Men våra skatter var vykort, hans visade sig vara originalgrafik av Rouault och – senare – Picasso. Utomordentligt betydande samlingar som han sammanförde inte bara med goda ekonomiska satsningar, utan med en minst lika lödig satsning av kunnande, estetisk känslighet och omsorgsfull civil-ekonomi.

Han tog inte det betyg i konsthistoria som han tänkt sig; efter en ganska kort tid köpte han Lunds Instrumentverkstad som han utvecklade till Instrumenta, ett nu välkänt företag. Företaget tillverkade medicinsk utrustning, bl.a. en ny typ av respiratorer, och till dess framsynta satsningar hör ergometercykeln, vilken dock kom att nå masstillverkning inom Monarks prefabricerade ramar. Det var ett företag i bantamklass, men med kvalificerad tillverkning och beroende av ett samarbete mellan högt specialiserade personer; det passade Göran

16.6 1921-19.8 1972

Bergengrens kombination av begränsade fysiska resurser och utmärkta intellektuella tillgångar. Den tekniska utvecklingen var inte hans sak, och även på den administrativa sidan hade han goda hjälpkrafter. Men hans verksamhet som chef för Instrumenta var en seriös insats, och hans goda ekonomiska omdöme och omsorgsfulla kalkyleringar är omvittnade.

Sin plats som stiftande ledamot av Vetenskaps societeten intog han väl inte som industriman, utan som konstsamlare. Jag har antytt att hans samling tillkom med en kvalificerad satsning av kunskap och känsla. Det senare var inte minst viktigt. Under sin första tid i Lund gav han intrycket av en man som levde under ett avsevärt psykiskt tryck, kanske också av tungsinne. Under den tiden samlade han Georges Rouaults grafik, som han kom att överblicka bättre än dennes biografiker. Det var en magnifik, men mycket sordinerad och tung svit av mörka tryck på mjuka vita blad, och att vistas några timmar tillsammans med Göran Bergengren och hans Rouaultblad efterlämnade en stark efterkänsla av vemod och högtidlighet.

Det gick några år. Nästa gång jag fick tillfälle att ta del av hans samlarverksamhet hade det vuxit fram en stor kollektion av Picassos vitala, ofta hedniskt livsbejakande grafik. Han hade då ingått äktenskap, med Signe Johansson, och fått familj. Det tycktes hans vänner som om han upplevde ett mycket harmoniskt decennium, även om hans vistelse i den kanske intellektuella, men absolut inte toniska lundaatmosfären då och då måste avbrytas med en resa till fjällen eller Alperna för lungornas och luftrörens skull.

Picassosamlingen blev med tiden en av världens absolut främsta, inte bara genom sitt betydande omfång – den kom att innesluta även måleri – utan lika mycket genom sin omsorgsfullt och med fördjupad insikt skapade struktur. Göran Bergengren upplevde starkt Picassos direkta meddelelse, den nära relationen mellan liv och konst i hans verk, och sökte att åskådliggöra detta i sin samling. På den idén byggde utställningen av hans Picasso-samling 1956 på Malmö Museum, ordnad i samverkan med Nils Gösta Sandblad som då var museichef där, och i någon mån mig. Han sammanställde för katalogen en utomordentlig serie citat som markerade det fortlöpande sambandet mellan bladen och Picassos tillvaro. Utställningen gick sedan vidare till bl.a. Köpenhamn.

Varje blad i sin samling hade han själv spåret upp, prövat mot sin egen upplevelse, placerat in i Picassos liv och funnit dess läge i hans

Sven Sandström

œuvre innan han slutligen förvärvade det. Det var en avsevärd forskningsinsats han där gjorde, och i någon mån kanske den stimulerades av en annan engagerad lundensisk samlargärning, Philip Sandbloms. Hade krafterna räckt, kunde han med säkerhet ha genomfört en generalkatalog över Picassos grafiska œuvre – hans tillägg och korrigeringar till standardverken på området var många och vittnade om en imponerande översikt och ett ypperligt synminne.

Men samlingen var inte i första hand en systematisering av konstföremål – hans förhållande till verken präglades av ett hett engagemang, och det gjorde gott för professionellt konstfolk att uppleva hans vitala behov av konst. Slutorden i hans danska katalog säger något om den sidan: »Kärleken till vad jag vill kalla 'mina utdrag ur Picassos dagboksanteckningar' har ... inte förminskats genom detta reflekterande. Denna kärlek, denne förmåga till upplevelser, har inte bara klarat sig genom skärselden utan också intensifierats.»

Vetenskaps societeten i Lund

1972

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Dskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Paul Einar, professor, Lund, f. 30/10 97, 67.

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8, 10, 70.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 92, 70.

Styrelse

Praeses: *Gad Rausing* (1970).

Vice praeses: *Curt Kihlstedt* (1969).

Vetenskaps societeten i Lund

Sekreterare: *Louise Vinge* (1972).

Vice sekreterare: *Erik Cinthio* (1969).

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Elam Tunhammar* (1961), *Berta Stjernquist* (1965), *Birgitta Odén* (1967), *Gösta Vitestam* (1972).

Suppleanter: *Bengt Loman* (1970), *Jan Svartvik* (1971), *Lars Österlin* (1972).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Hans Regnéll* (1957), *Berta Stjernquist* (1965), *Erland Lagerroth* (1967), *Gunnar Törnqvist* (1971).

Suppleanter: *Jan Svartvik* (1971), *Stig Rudberg* (1971).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Claes Schaar* (1959), *Hans Regnéll* (1961), *Birgitta Odén* (1964), *Gunnar Qvarnström* (1971).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Lennart Sjöstedt*.

Medlemmar: *Jerker Rosén*, *Birgitta Odén*, *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Gunnar Törnqvist* (1969).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

- Swartz, Pehr Johan Jacob*, direktör f. 21/10 1860, † 5/6 1939.
Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.
Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.
Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887,
† 9/4 1941.
Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*,
f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
Sahlin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888,
† 25/9 1947.
Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890,
† 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sahlin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883,
† 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5
1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892,
† 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sahlin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901,
† 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888,
† 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897,
† 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.

Vetenskaps societeten i Lund

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
- Wijkander, Klara Severina, f. Kock*, fru, Göteborg, f. 28/11 88, 40.
- Ehrnberg, Gösta Theodor*, direktör, Simrishamn, f. 26/5 95, 42.
- Crafoord, Holger Alf Erik*, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
- Thott, Greta Linnéa*, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
- Hammar skiöld, Sven Ludvig*, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54.
- Bendz, Olof Gregor Mortimer*, godsägare, Vallberga, f. 15/9 04, 54.
- Sandblom, Grace, f. Schaefer*, fru, Pully Vand, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
- Hansen, Einar Anton*, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
- Gyllenkrok, Thure-Gabriel*, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
- Tunhammar, Elam Wihlgott*, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
- Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
- Möller, Frans Ballieu*, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
- Thomasson, Tage Emanuel*, civilingenjör, direktör, Klippan, f. 16/10 94, 60.
- Wetterlundh, Sune Charles Gustaf*, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
- Græbe, Eiler Otto*, domkyrkoarkitekt, Lund, f. 23/7 92, 62.
- Eklblom, Sven Gustav Ingemar*, konsul, Helsingborg, f. 17/3 03, 62.
- Rausing, Gad Anders*, docent, direktör, praeses, Lund, f. 19/5 22, 62.
- Holmström, Nils Gunnar Teodor*, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
- Rausing, Hans Anders*, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
- Larsson, Sven Gunnar*, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
- Roos, Axel Bernhard*, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
- Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
- Hallström, Hadar Erik H:son*, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
- Acking, Carl-Axel*, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
- Lauritzson, Tore*, civilingenjör, Helsingborg, f. 19/4 13, 66.
- Holmberg, Hans Ake*, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
- Palmstierna, Anne-Marie Aurore*, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
- Ståhlbrandt, Ake E.*, direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
- Kamprad, Feodor Ingvar*, direktör, Älmhult, f. 30/3 26, 69.
- Lindh, Sten*, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
- Strömbom, Nils Alfred Ragnar*, kapten, fil. lic., Genève, f. 30/10 98, 69.
- Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen*, grevinna, Trolleholm, f. 2/3 08, 70.
- Malmros, Frans Jacob*, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
- Samuelson, Sten Olov*, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
- Faxe, Carl Jörgen Cornelius*, direktör, Malmö, f. 2/7 12, 72.
- Gierow, Karl Ragnar Knut*, författare, fil. dr, Stockholm, f. 2/4 04, 72.
- Penser, Per Wilhelm Julius*, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
- Rasmusson, Karl Eric*, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.

Seniorer

- Lindkvist, Erik Harald*, rektor, Helsingborg, f. 14/10 81, 20.
Landquist, John, professor, Stocksund, f. 3/12 81, 21.
Lindblom, Christian Johannes, professor, Lund, f. 7/6 82, 34.
Belfrage, Sixten Esbjörn Mauritz, fil. dr, Lund, f. 27/7 83, 27.
Pedersen, Johannes Peder Ejler, professor, Köpenhamn, f. 7/11 83, 27.
Kjellin, Tor Helge, professor, Gävle, f. 24/4 85, 20.
Liljegren, Sten Bodvar, professor, Stockholm f. 8/5 85, 20.
Lagerroth, Lars Fredrik Barthold, professor, Lund, f. 10/9 85, 20.
Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Nordal, Sigurður, minister, Reykjavik, f. 14/9 86, 36.
Bull, Francis, professor, Oslo, f. 4/10 87, 32.
Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
Galster, Georg, fil. dr, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
Karlgren, Klas Bernhard Johannes, professor, Stockholm, f. 5/10 89, 20.
Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.
Ruin, Hans Valdemar, professor, Lund, f. 18/6 91, 40.
Thomson, Arthur Natanael, f.d. universitetskansler, Lund, f. 6/11 91, 27.
Nordman, Carl Axel, fil. dr, f.d. statsarkeolog, Helsingfors, f. 28/1 92, 45.
Kjellberg, Sven Torsten, museiintendent, Lund, f. 22/6 92, 44.
Hammerich, Louis Leonor, professor, Köpenhamn, f. 31/7 92, 36.
Olinder, Olof Gunnar, docent, rektor, Göteborg, f. 10/7 93, 34.
Richter, Herman Bror, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. 6/9 93, 35.
Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Löfstedt, Ernst Martin Hugo, professor, Uppsala, f. 13/12 93, 34.
Siegvald, Herman Sigban, professor, Lund, f. 13/2 94, 48.
Carlsson, Nils Gunnar, professor, Helsingborg, f. 7/3 94, 26.
Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.
Tilander, Artur Gunnar, professor, Stockholm, f. 22/7 94, 31.
Olsson, Bror Hjalmar, förste bibliotekarie, Lund, f. 6/8 94, 39.
Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
Pipping, Hugo Edvard, professor, Helsingfors, f. 12/6 95, 44.
Akerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.
Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Århus, f. 21/1 96, 46.
Holtmark, Anne Elisabeth, professor, Oslo, f. 21/6 96, 49.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
Elovson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Olivecrona, Knut Hans Karl, professor, Lund, f. 25/10 97, 35.
Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.
Bayer, Raymond, professor, Paris, f. 2/9 98, 47.
Aspelin, Gunnar, professor, Lund, f. 23/9 98, 29.
Skard, Eiliv, professor, Oslo, f. 19/10 98, 51.
Harrie, Ivar Olav, fil. dr, f.d. chefredaktör, Malmö, f. 18/3 99, 32.

Vetenskaps societeten i Lund

- Andersson, Carl Ingvar*, f.d. riksarkivarie, Stockholm, f. 19/3 99, 31.
Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Postan, Michael, professor, Cambridge, f. 24/9 99, 51.
Sveinsson, Einar Ólafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Hannerberg, Carl David, professor, Stockholm, f. 29/7 00, 52.
Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.
Wieselgren, Per Väinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Strömbäck, Dag Alvar, professor, Uppsala, f. 13/8 00, 35.
Mägiste, Julius, professor, Lund, f. 19/12 00, 53.
Kjöllerström, Sven Gottlieb, professor, Lund, f. 28/1 01, 39.
Moltke, Erik, dr phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Elling, Christian, professor, Köpenhamn, f. 14/11 01, 45.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Akerlund, Alvar Walter, universitetslektor, Lund, f. 23/12 02, 36.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Blatt, Franz, professor, Århus, f. 31/8 03, 34.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensson, John Alfred, docent, Lund, f. 5/2 04, 45.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Stockholm, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Ahldén, Tage Robert, professor, Lund, f. 24/8 04, 55.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Ahlström, Gustaf Gunnar, professor, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelsson, Bertil Folke Bonde, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Gierow, Krister Adolf, överbibliotekarie, Lund, f. 11/5 07, 56.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Quensel, Carl-Erik, professor, Lund, f. 9/10 07, 46.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Moskva, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.

- Yrwing, *Hugo Ulrik*, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, *Johan Henrik*, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, *Emil*, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, *Per Emil Carsten*, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.
Segerstedt, *Torgny*, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. 11/1 08, 36.
Wikander, *Oscar Stig*, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, *Claës Gerhard Mortimer*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 16/10 08, 43.
Pffannenstill, *Bertil Algot*, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, *Sven Gösta*, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Rosén, *Jerker Ingmar*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 6/5 09, 45.
Moritz, *Manfred S.*, professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, *Michel*, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, *Arthur Henry*, docent, Orem, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Bengtsson, *Bengt Svante*, museiintendent, Lund, f. 2/3 10, 62.
Riis, *Poul Jørgen*, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Nilsson-Ehle, *Hans Gregor Gunnar*, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Westergård-Nielsen, *Christian Emil*, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, *Nils Reinhold*, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, *Gustaf Martin Esaias*, professor, Stockholm, f. 26/2 11, 50.
Westin, *Gunnar Torvald*, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer-Jørgensen, *Eli*, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Glob, *Peter Wilhelm*, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Ahlbäck, *Torvald Olav Otto*, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Jensen, *Poul Johannes*, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Halldórsson, *Halldór Torfi Gudmundur*, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Foerste, *William Gustav Heinrich*, professor, Münster, f. 3/12 11, 62.
Normann, *Carl-Edvard*, professor, Lund f. 26/1 12, 55.
Gerleman, *John Gillis*, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, *Troels Marstrand Trier*, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Barck, *Per-Olov*, professor, Helsingfors, f. 12/5 12, 66.
Stjernquist, *Per Nilsson*, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, *Maurice Pierre Albert*, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, *Bertil*, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, *Harald*, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, *Nils Gösta*, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, *Gunnar*, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, *Sven Gunnar*, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, *Sven Augustinus*, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, *Hans Gustav Vilhelm*, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, *Carl Abraham Daniel*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, *Kerstin*, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Althin, *Carl-Axel Gustaf*, fil. dr, direktör, Lund, f. 12/2 15, 50.
Waller, *Sture Magnus*, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, *Tor Erland Staffan*, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.

Vetenskaps societeten i Lund

- Ekbo, Sven Arnold*, professor, ordbokschef, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, kansler för Abo akademi, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egårdt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Sundqvist, Anders, docent, Lund, f. 15/9 16, 61.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Eldjárn, Kristján, president, fil. dr, Bessastaðir, Island, f. 6/12 16, 70.
Dravina, Velta Tatjana, bitr. professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNSKA

- Schaar, Claes Göran Gustav Viktor*, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Regnéll, Hans Otto, forskardocent, Lund, f. 30/1 19, 54.
Benson, Sven Archer, docent, arkivchef, Lund, f. 22/1 19, 55.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Rystad, Nils Göran, professor, Umeå, f. 31/7 25, 58.
Stjernquist, Berta Ingeborg, forskardocent, Lund, f. 26/4 18, 58.
Asdahl Holmberg, Ella Märta Matilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Sandström, Sven Erik Åke, docent, universitetslektor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Quarnström, Gunnar O:son, forskardocent, Lund, f. 9/3 20, 60.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Cinthio, Erik Axel Hampus, bitr. professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, Lund, f. 1/7 22, 61.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö,

- f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, forskardocent, Lund, f. 29/6 22, 62.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, Hans Olof, docent, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Sjöstedt, John Lennart, docent, utbildningsledare, Lund, f. 5/6 21, 64.
Aström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, Lund, f. 8/12 27, 66.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Jörberg, Gustav Lennart, docent, Lund, f. 26/1 27, 67.
Loman, Bengt Ragnar Carl, forskardocent, Lund, f. 7/8 23, 67.
Strömberg, Märta Linnea Ingeborg, docent, universitetslektor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Bjerstedt, Sven Ake Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Tägil, Sven Otto, docent, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Gustafsson, Stig Gunnar Valdemar, bitr. professor, Lund, f. 10/8 23, 69.
Petersson, Hans Fredrik, bitr. professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, docent, Lund, f. 19/10 27, 70.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Ek, Sven Birger, docent, Landskrona, f. 10/6 31, 71.
Gårding, Eva, docent, Lund, f. 14/7 20, 71.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Österlin, Lars Gustaf, docent, Lund, f. 5/10 23, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 15/11 34, 72.

Vetenskapssocieteten i Lund

- Pamp, Bengt Torsten*, docent, Lund, f. 3/11 28, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Lund, f. 18/12 32, 72.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Vinge, Louise, docent, Lund, f. 24/11 31, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, docent, universitetslektor, Lund, f. 10/1 34, 72.

B. UTLÄNDSKA

- Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari*, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Århus, f. 25/4 24, 61.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Önnerfors, Alf Roland, professor, Köln, f. 30/11 25, 63.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Togeby, Knud, professor, Köpenhamn, f. 28/1 18, 64.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Kragh, Ulf Wilhelm Osvald, professor, Oslo, f. 25/2 20, 66.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Skyum-Nielsen, Niels Holger, professor, Köpenhamn, f. 17/10 21, 72.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.

Vetenskaps societetens verksamhet 1972

Till *stiftande ledamöter* har under året kallats direktör Jörgen Faxe, Malmö, författaren, fil. dr Karl Ragnar Gierow, Stockholm, advokat Wilhelm Penser, Eslöv, och direktör Eric Rasmusson, Lund.

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts professorerna Birger Gerhardsson och Pär Göran Gierow, Lund, docent Lars-Olof Larsson, Växjö, docent Bengt Pamp, professor Eric Rhenman, docent Bo Westerhult, docent Louise Vinge och docent Arne Zettersten, samtliga Lund.

Som *utländska arbetande ledamöter* har invalts professorerna Michael Banton, Bristol, Niels Skyum-Nielsen, Bjarne Stoklund och John Kousgård Sørensen, Köpenhamn, David Wilson, London, och Johan Wrede, Helsingfors. Professor Ulf Kragh, Oslo, har överförs från inländsk till utländsk arbetande ledamot.

Den 14 april hölls ett *sammanträde*, vid vilket riksantikvarien Roland Pålsson, Stockholm, talade om Samspelet mellan kulturinstitutionerna och politiken.

Den 22 september företogs en *utflykt* till Malmö. På förmiddagen besågs Kockums mekaniska verkstad. Direktör Elam Tunhammar – styrelseledamot i såväl Kockums som Vetenskaps societeten – hälsade välkommen. Verkställande direktören Nils Hugo Hallenborg orienterade om den tidigare och framtida utvecklingen i fråga om produktion och transport av olja och naturgas samt – sammanhängande därmed – framtidsutsikterna inom varvsindustrien. Han demonstrerade också Kockums ställning bland världens ledande varv. Överingenjör Paul-Ernfrid Pålsson förevisade verksamheten på varvet från plåtlagret via stora monteringshallen och stora dockan till en 250.000-tonnare vid utrustningskajen. Därefter bjöd företaget på lunch i kontorsbyggnadens 16:e våning med utsikt över staden och Sundet.

Eftermiddagsprogrammet hade arrangerats av bitr. prof. Erik Cinthio, och guide var genomgående museiintendent C. G. Lekholm. I anslutning till besöket på Kockums demonstrerades sjöfartsavdelningen på Malmö museum och undervattensbåten som för gott angjort Tekniska museet. Därefter företogs en kombinerad bussfärd och promenad genom det gamla Malmös huvudgata: Västergatan–Adelgatan–Östergatan, varvid berättades om de äldsta husen och deras restaurering. Från Drottningtorget återvände Societeten i buss till Lund.

Vid *högtidssammanträdet* den 25 november kåserade författaren

Vetenskaps societeten i Lund

Vilhelm Moberg på basis av ett kapitel till planerad tredje del av Min svenska historia över ämnet Vad vet vi i historien?

Av trycket har under året utgivits:

Årsbok 1972

Ur *C. W. K. Glerups fond* har docent Jan Mogren, Karlstad, tilldelats en belöning på 1.000 kr. för arbetet Tegnér's översättningsverksamhet.

Ur *Harry Karlssons fond för humanistisk forskning* har docent Sven B. Ek, Landskrona, tilldelats en belöning på 900 kr. för arbetet Nöden i Lund.

Den *Lagerbringska medaljen* med tillhörande penningssumma på 750 kr. har tilldelats docent Eva Österberg, Lund.

Resestipendier har på våren tilldelats professor Cajus Fabricius 215 kr., docent Ulla-Britta Lagerroth 364 kr., docent Olof Pettersson 678 kr., professor Stig Rudberg 242 kr., docent Göran Rystad 496 kr., docent Gunnar Sjöblom 679 kr. och docent Berta Stjernquist 332 kr. Under hösten har resestipendier tilldelats arkivchef Sven Benson 350 kr., bitr. prof. Erik Cinthio 200 kr., forskardocent Anna Birgitta Rooth 1.050 kr., forskardocent Sven Sandström 700 kr. och docent Märta Strömberg 200 kr.

Ur *anslaget för smärre och tillfälliga bidrag* har utdelats på våren: till professor Cajus Fabricius 800 kr., docent Anna Birgitta Rooth 500 kr. och docent Louise Vinge 175 kr.

Under hösten har ur samma anslag utdelats till bitr. Erik Cinthio 600 kr., docent Erland Lagerroth 164 kr., docent Ulla-Britta Lagerroth 600 kr. och forskardocent Hans Regnéll 300 kr.

Lund den 25 november 1972

Erland Lagerroth

Sammandrag av Vetenskapssocietetens i Lund räkenskaper år 1972

Balanskonto den 1 januari 1971

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	351.500: —	Grundfond	373.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	32.560: 72
Aktier	98.400: —	Resestipendiefond	22.543: —
Revers	100.000: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»	201.935: —
Bank	259.434: —	Olga och Thorild Dahlgrens fond	26.182: —
Postgiro	5.669: 72	AB C. W. K. Gleerups fond	13.143: —
Kontant	1.500: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
		Harry Karlssons fond	10.000: —
		50-årsfonden	50.640: —
		Tegnérfonden	101.500: —
	Kronor 846.503: 72	Kronor	846.503: 72

Vinst- och Förlustkonto år 1971

Inkomster		Utgifter	
Räntor å obligationer	15.000: —	Diskonto å årsavgifter	3.150: —
Räntor å förlagsbevis	1.675: —	Nedskrivning å obliga- tioner	90: 45
Utdelning å aktier	8.916: —	Föreläsare	882: 85
Ränta å revers	8.000: —	Forskningsbidrag och belöningar	3.889: —
Ränta å banktillgodo- havande	14.168: 84	Sekreteraren	2.000: —
Årsavgifter	16.000: —	Resestipendier	5.506: —
Inträdesavgifter	10.000: —	Anslag ur:	
Årsböckerna:		Gleerupska fonden	1.000: —
Tryckningsbidrag	10.000: —	Harry Karlssons fond	900: —
Försäljning	1.018: 25	Tegnérfonden	244: 20
Återbetald mervärde- skatt	2.996: —	Tegnérpriset	6.000: —
Skriftserien:		Årsböckerna:	
Tryckningsbidrag	18.470: —	Tryckningskostnader m.m.	25.124: 05
Inbetald andel i tryckn.kostn.	3.470: 67	Skriftserien:	
Försäljning	7.682: 27	Distributions- kostnader m.m.	1.122: 10
Återbetald mervärde- skatt	9.057: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»:	
»Skånsk senmedeltid och renässans»:		Författarersättning	3.000: —
Försäljning	2.822: 79	Övriga utgifter	8.162: 08
Återbetald mervärde- skatt	1.173: —	Fondökningar	69.379: 09
	Kronor 130.449: 82	Kronor	130.449: 82

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1972

	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3,0	01.02.1937	2.000	1.500
Svenska Staten	3,5	15.12.1941	10.000	10.000
Svenska Staten (3.försvarslånet)	3,5	15.08.1942	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.03.1943	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.04.1943	20.000	20.000
Svenska Staten	3,5	01.11.1943	25.000	25.000
Svenska Staten	3,5	15.12.1944	10.000	10.000
Svenska Staten	4,5	09.05.1955	5.000	5.000
Svenska Staten	4,75	10.12.1956	5.000	5.000
Svenska Staten	5,0	05.10.1959	5.000	5.000
Svenska Staten	7,25	03.09.1969	20.000	20.000
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000	4.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	01.11.1934	5.000	4.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.11.1937	45.000	45.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	01.12.1939	10.000	10.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,5	15.01.1944	10.000	10.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.04.1945	15.000	15.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.04.1946	2.000	2.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	5,5	10.04.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000	5.000
Stockholms Intecknings Garanti AB	3,0	01.12.1934	5.000	5.000
Stockholms Stad	3,0	15.03.1945	10.000	10.000
Stockholms Stad	3,0	31.10.1946	10.000	10.000
Stockholms Stad	5,5	18.12.1963	10.000	10.000
Göteborgs Stad	6,0	20.02.1962	5.000	5.000
Sandvikens Jernverks AB	6,0	02.11.1960	5.000	5.000
Örebro Elektriska AB	6,0	28.12.1960	5.000	5.000
Sydsvenska Kraft AB	6,0	05.06.1961	5.000	5.000
Korsnäs AB	6,0	10.11.1961	5.000	5.000
Munksjö AB	6,0	06.12.1961	5.000	5.000
Knutsbro Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000	5.000
Uddeholms AB	6,0	01.03.1962	5.000	5.000
Facit AB	5,25	29.10.1962	5.000	5.000
Edsele Kraft AB	5,5	15.01.1964	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000	5.000
Sparbankernas Intecknings AB	7,5	15.01.1971	10.000	10.000
Munksjö AB	7,25	25.10.1972	25.000	25.000
			Kronor	356.500

Vetenskapssocieteten i Lund

Vetenskapssocieteten i Lund

Förlagsbevis

Svenska Handelsbanken	5,5	20.05.1959	5.000	5.000
Skånska Banken	5,25	20.02.1963	5.000	5.000
Skandinaviska Banken	5,75	10.10.1963	5.000	5.000
Kockums Mek. Verkstads AB	5,5	15.02.1963	5.000	5.000
AB Iföverken	5,5	10.04.1963	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	6,0	07.01.1964	5.000	5.000
			Kronor	30.000

Aktier

---

85 st. AB Bofors		8.500	10.000
125 st. Bolidens Gruv AB, ser. B		12.500	12.000
63 st. Höganäs AB, stam		6.300	7.000
140 st. Skånska Banken		7.000	8.000
150 st. AB Cements		15.000	15.900
28 st. AB Skånska Cementgjuteriet, ser. B		1.400	3.500
175 st. Svenska Handelsbanken, stam		17.500	25.000
250 st. AB Cardo		25.000	17.000
		Kronor	98.400

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskapssocietetens räkenskaper för år 1972, ha fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrka full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i mars månad 1973

Olof Nordström

Sven Ekbo

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's *Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av Mr Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. 25:–. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. 1 *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951.

Vetenskaps societeten i Lund

36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thcmson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Funderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Funderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596, 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektierism mot färdneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar). 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband) 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband) 1973.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971

Årsbok 1920–1972

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, Årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Roland Pålsson: Samspelet mellan kulturinstitutionerna
och politiken

Vilhelm Moberg: Vad vet vi i historien?

Bertil Romberg: Om Almqvists romankonst

Sten Åke Nilsson: Döden på Victorias tid — Egron Lundgren
som krigsreporter i Indien

Anders Gustavsson: Minnesdrickning vid begravning

Minnesord

Assar Janzén av Erik O. Johannesson

Paul V. Rubow av F. J. Billeskov Jansen

Erling Eidem av Joh. Lindblom

Ernst Wehtje av Elam Tunhammar

Göran Bergengren av Sven Sandström

